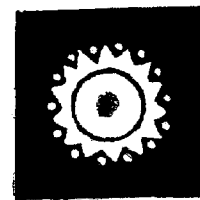

ЎЗБЕК
ХАЛҚ
ИЖОДИ

КУП ТОМЛИК

Гўруғлининг туғилиши

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ БАДИИЙ
АДАБИЁТ НАШРИЯТИ
Тошкент — 1967

Айтувчи:

**МУҲАММАДКУЛ ЖОМРОТ
УҒЛИ ПУЛКАН,**

Нашрга тайёрловчи:
МАЛИК МУРОДОВ

Бурунги замонда Евмит деган эл, Мари деган яна бир қўрғон бор эди. Евмит юртининг Одилахон деган подшоси бор эди. Одилахон подшонинг икки ўғли бўлиб, каттасининг оти Урайхон, кичкинасининг оти Аҳмадбек эди. Биби Ойша деган бир қизи ҳам бор эди. Мари юртининг Қовиштихон деган хони бор эди. Қовиштихоннинг Тўлибой синчи деган бир ўғли бор эди. Кўп эсла, ақлли, тамизли, фаросатли одам эди. Марининг беги Қовиштихон Евмит элининг хони Одилахон подшонинг бозорчи савдогарларини йўлда талаб олди. Шунда молини олдирган одамлар «дод!» деб Одилахон подшога арзга келди. Одилахон подшо бунни эшитиб, аччиғи келиб, бирдан сарбоз аскар чиқариб, тўп-тўпхонаси билан Мари юртини теп-текис қилиб юборди. Қовиштихон бекни тўпга солиб отиб юборди. Ҳалиги бозорчи савдогарларнинг молларини олиб берди. Қовиштихоннинг етти ёшли ўғли — Тўлибой синчини банди қилиб олиб келди. Лекин отасининг қилган ишидан буну гуноҳсиз билиб, ўз олдига хизматкор қилди. Тўлибой синчи хизмат қилиб юраверди. Ун тўрт яшар бўлди. Ун тўртга киргунча ўқиб, хат-саводи чиқди. Лекин ўзи ажаб бир одобли, чиройли, яхши йигит бўлди. Отларнинг яхши-ёмоғини биладурган синчи бўлди. Бир кунлари, Тўлибой синчининг хизмати ёққанлигидан, бу ҳам ўзимнинг суягим-да, деб Одилахон подшо Биби Ойша қизини унга никоҳлаб берди. Биби Ойшанинг бўйида бўлиб, ой-куни тўлиб ўғил туғди, отини Равшанбек қўйди. Шунда Равшанбек беш яшар бўлди, уни мактабга берди. Равшанбек ўзи тенги болалар билан мактабда ўқиб юра берди. Саккиз яшар бўлганда

хат-саводи чиқди. Така Туркман деган яна бир юрт бор эди. Бу юртда Жигалихон деган бек бор эди. Жигалихоннинг Гаждумбек деган ўғли, Биби Хилол деган қизи бор эди.

Ана энди гапни Заргар деган шаҳардан эшитинг: Заргар шаҳрининг Шоҳдорхон деган подшоси бор эди. Кунлардан бир куни Шоҳдорхон икки юз губурларини йиғиб, маслаҳат қилди:

— Э, турган губурларим, моёнахўр жекчиларим, менга маслаҳат берингизлар! Менинг бир ўйим бор: Евмит юртидан Одилхон подшони йўқ қиламан, қўрғонини қулатаман, ўлигини сулатаман, казина-пазинасини ўлжа қилиб, сизларга талатаман, — деди.

Шунда Шоҳдорхоннинг вазири Ҳолмон айтди:

— Э подшо, сўзингиз маъқул, лекин элчи юбормоқ лозим. Элчи юбормай бирдан зўрлик қилиб ёв юбормоқ подшолардан лозим эмас.

Бошқа турган катталар айтди:

— Амри подшо вожиб. Элчи юбормаймиз, бирдан ёв юборамиз!

Ҳолмон:

— Ҳой, аттанг, бу сўз ўзларингга ёмон, жонларингнинг жабри.— деди. Шундай бўлса ҳам, Ҳолмоннинг сўзи яйловга¹ чиқмади, бир ўзи бўлиб қолди. Бошқаси бунинг сўзига қулоқ солмади. Эсли, ақлли Ҳолмон буни билиб, ночор индамай қолди. Шунда Шоҳдорхон подшонинг аскар бошлиқлари, маслаҳат берувчи донолари бирдан уруш қилиб, Одилхонни юрти Евмитдан кўтариб, йўқ қилиб, ўлдириб, молларини ўлжа қилиб олмоқчи бўлиб, маслаҳат қилдилар.

Шоҳдорхон хизматкор маҳрамларига буюрди:

— Бориб бутхонадаги попларга айтинглар, бутхонанинг қўнғироғини урсин.

Шунда поплар қўнғироқларни ура берди, қўнғироқнинг товуши оламини тугди. Буни эшитган барча фуқаролар жонлари тебраниб нима гаплигини бир-биридан эшитиб: «Бизларнинг подшоҳимиз евмитларни йўқ қилмоқчи бўлиб, ғайрат билан қўнғироқ ураётган экан, подшоҳимиз олдида евмитларнинг нима ҳадди бор? Бизнинг подшо ҳар нимдеса қилади», — дейишиб гаплашиб қолди..

Буларни бу сўзда қўйинг, энди подшодан эшитинг. Подшо: «Евмит юртига лашкар жўнатинглар!» — деб амр қил-

ди. Шунда турган лашкар бошлиқлари йиғилиб лашкарларни йўлга соладиган карнай, қўнғироқларни чалишиб, Одилхоннинг юртига жўнамоқчи бўлиб, подшонинг олдида жам бўлди. Шоҳдорхон лашкарларга қараб: — Сизларни лотга топширдим, бутга топширдим, шиша Албат кўкка топширдим, ёғоч чорёрга топширдим, кумушдан бўлган пайгамбарга топширдим, — деди. Шунда табиблари айтди:— Э лашкарлар, урушга бориб омон-эсон келинглар, лекин урушиб майиб бўлсаларинг мен тузатайин! Оёқ йўқ бўлса оёқ қиламан, қўл йўқ бўлса қўл, бурун йўқ бўлса бурун, шунга ўхшаш ҳар бир баданларингиздан йўқ бўлганини ўзим тузатаман, — деб лашкарларнинг қўнглини хуш, димоғини чоғ қилди. Лашкарлар ўлимдан қўрқмай, тўп-тўп, гур-гур, байдоқ-байдоқ, олам-олам, тумандай бўп евмитларнинг устига қараб жўнаб кета берди. Лашкарнинг орқасидан подшолик салтанати билан Шоҳдорхон ҳам ноиб Субён деганини ўзининг ўрнига ўтқазиб, Ҳолмон вазирдан тортиб, барча маслаҳат берувчилари билан бул ҳам кета берди. Шоҳдорхоннинг лашкари уч ой йўл юриб, уч ой деганда Така Евмит Урганчи юртининг Асқар деган тоғига етиб қўнди. Шу куни пайшанба эди.

Буларни бу ерда қўнмоқда қўйиб, ана энди Така Евмит юртининг подшоси Одилхондан эшитинг. Така Евмит элининг ўқувчи болалари ҳар куни ўқиб, пайшанба куни тушдан кейин овоз бўладирган расми бор эди. Шу куни Така Евмит мадрасаларидаги сап катта-кичик муллаваччалар тоғда саёҳат қилмоқчи бўлишиб, Тўлибой синчининг ўғли Равшанбек уларнинг каттаси бўлиб, тоққа чиқди. Болалар тоғни саёҳат қилиб, булоқлар, кўкалам ерларни томоша қилиб юрган эдилар, бирдан қулоқларига отларнинг дубури келди. Қарасалар, қирнинг бошини тўзон олибди, қўлларида яланғоч қилич, милтиқлари ўқланган лашкар буларга қараб даф қилиб, тўрт томонини қуршаб олибди. Муллалар буни кўриб қўрқиб, юраклари ёрилиб кетди. Шунда аскарлар буларни банди қилиб ҳайдаб Шоҳдорхон подшога тўғри қилди. Шоҳдорхон қараса, ҳаммаси ёш бола экан, уларни ўлдирмоққа кўзи қиймади.

«Кел-э, буларни ўлдирмайман, юрсин», — деди, раҳм қилиб, яхши илтифотлар қилди, ноз-неъмат овқатлар қўйди. Булар қўрқиб қолган эди, овқат елмади. Подшо сўради:

— Нимага эмайсанлар?

— Бизлар қўрқдик, — деди.

¹ Эътиборга олинмади, маъносида.

Шоҳдорхон эсли подшо эди, буларнинг қўрққанини билди.

— Буларга озор берманглар, — деди. Буларни қўрқмоқда, Шоҳдорхонни Асқар тоғига келмоқда қўйиб, ана энди Така Евмит элидан эшитинг.

Муллаваччаларнинг келмаганидан Така Евмит эли қўрқишиб, ахтариб, ҳар тарафга қараб, булар ҳам шу тоққа, қўшиннинг устига келиб қолди. Буларнинг келганини билиб, Шоҳдорхоннинг қўшини қувиб ярмини банди қилиб олди, ярми қочди. Қочганлар қочиб, Одилхон подшонинг олдига борди. Бўлган воқеаларни: «Бир черик лашкар Асқар тоққа келди, юлдуздан ҳам кўп», — деб араз қилди. Одилхон подшо бу сўзни эшитиб, бу ҳам черик лашкар йиғмоқчи бўлиб, ҳар тарафга, қўрғон-қўрғонга хат юборди. Бекларига: «Дарров йиғилинглари!» — деб қаттиқ амр қилди. Оқшом билан чопишиб, эрта билан ҳар тарафдан тўзонлар пайдо бўлиб, қўрғоннинг атрофини лашкар тутди. Одилхон подшо:

— Келган лашкар ким экан билиб келинглари! — деб ўзининг Така беги Замон деган лашкар бошлигини бир неча одамларга қўшиб, элчи қилиб юборди. Элчилар Шоҳдорхон подшонинг олдига бориб, қўлларига элчилик ариза-хатларини кўрсатдилар. Шоҳдорхон мирзаларига:

— Ўқиб кўринглари, нима хат экан, — деди. Мирзалар ўқиб кўрди. Хатда:

«Бу қандай беҳурматлик, подшолардан бундай беҳурматлик лозим эмас эди-ку. Подшолар юришни, туришни олдин элчилар билан билдириб, элчига кўнмаса, сўнгра сафар қилиб келар эди. Бу расм аввалдан-охир қонда бўлиб келаётган эди...» деб ёзибди. Шоҳдорхон бу сўзларни эшитиб, Ҳолмон вазирга қаради. Ҳолмон вазир:

— Ўзингиз биласиз, мен бир фармонбардорман. Сиз ҳар нима амр қилсангиз, шуни қиламан, — деди. Подшога маслаҳат бермади.

Шунда Шоҳдорхон элчиларга қараб:

— Бориб Одилхон подшоларингга айтинглари, келиб менга фуқаро бўлин, бож-хирож берсин! Бермаса, фуқаро бўлмаса, юртини, элини ер билан яқсон қилиб, ҳаммасини тўс-талқон қилиб, ўзларини ўлдириб, молларини ўлжа қилиб, лашкарларимга талатиб юбораман! — деди.

Элчилар Шоҳдорхоннинг қоғозини Одилхон подшога олиб келиб кўрсатдилар. Ана шунда Одилхон подшо:

— Ундай бўлса, душман тоғдан ошмай, унинг устига бизлар ҳам борайлик, — деди.

Ҳамма лашкар жам бўлиб, булар ҳам Асқар тоғдан ошиб қўш ташлади.

Буларни Шоҳдорхонга кўриниш бериб, қўнмоқда қўйиб, эндиги гапни Ҳолмон вазирдан эшитинг: Ҳолмон вазир, подшоҳимнинг тузини кўп еганман, ҳар нима бўлса ҳам бир сўз айттайин, деб Шоҳдорхон подшога қараб айтди:

— Э подшо, душманинг хас бўлса қўрқ, деган экан. Сен ҳам бутунчилигининг фикрида бўл!

Шоҳдорхон подшо:

— Урушга тайёрлик қилинсин, — деб амр қилди. Уруш ноғорасини урди, қарнай-сурнайларни чалдириб, лашкарини отларига миндириб, милтиқни ўқлаб, пилтани чоқлаб, чоқ бўлди.

Одилхон подшо ҳам уруш ноғорасини чалдириб, лашкарларини чоқлаб отга миндириб, урушмоққа чоқ бўлди, кўнгиллари тўқ бўлди. Икки тараф подшоларининг уруш учун қилган шону шуҳратларига ер тебранди.

Бирдан Одилхон подшонинг лашкарига Назар деган киши бошчилигида кўп лашкар келиб қўшилди. Уни кўриб Шоҳдорхон подшонинг ранги ўчди, қўрқди. «Ҳай аттанг. Ҳолмон вазирнинг сўзига кирмаганим ёмон бўлган экан, айтгани келди», — деди. Шундай бўлса ҳам қочмоққа номус қилди. Кўп ишларнинг бўлишини, одамларнинг ўларини билди, билса ҳам кишиларнинг қонига жабр қилди:

— Ҳар нима бўлса бўлар, уруш қилинглари! — деди.

Шунда икки тарафдан «Ур-ҳол» деган овозлар чиқди. Бирдан бир-бирларига от қўйишиб, тала-тўп бўлишиб, бир-бирлари билан аралашиб қолди. Ажал ёмғири ёғди. Найзабозлик, қиличбозлик, бир-бировининг жазосини бермоқ сарбозларга бўлди эрмак. Ҳеч ким кўрмаган, ҳеч бир қуроқ эшитмаган катта уруш бўлди, ўликлар тўлди, ўликларнинг остидан сизот-сизот қон кетди. Шу кун тўққиз соат уруш бўлди. Ундан кейин урушни ётқизмоққа ногора чалинди. Уруш ётиб, ҳар қайси тараф лашкарлари ўз тарафларига қараб қайтди. Шунда Одилхон подшо, Шоҳдорхон подшодан ғолиб келди. Бу иш Шоҳдорхон подшонинг манманлигидан бўлди. Шоҳдорхон подшо ўзини мағлуб кўриб, Одилхондан муҳлат сўради. Шунда Одилхон подшо:

— Асқар тоғида қўлга тушган муллаваччаларни қўйиб юборсин, — деди. Шоҳдорхон подшо ҳаммасини қўйиб юборди. Лекин Шоҳдорхоннинг Ҳамза деган бир одами

бор эди. Шоҳдорхондан яшириб, Равшанни бир сандиққа солиб олди, уни ўғил қилиб олмоқчи бўлди. Ташқаридан Одилхоннинг бекаридан Жигахоннинг ўғли Гаждумбек билан қизи Биби Ҳилол ҳам буларнинг ичига қўшилиб ўлжа бўлиб кетдилар.

Шунда уруш тамом бўлди. Ҳар икки тараф подшолар ўз тарафларига қайтдилар.

Одилхон «Равшанхон ўлган экан-да», — деб ундан умидини узди, афсуслар қилди.

Буларни бунда қўйинг, Шоҳдорхондан эшитинг. Шоҳдорхон уч ой йўл юриб, ўз юрти Заргарга етди, тахтига минди. Эрта билан тонг отди, Шоҳдорхоннинг хос хизматкори келиб арз қилди.

— Э подшоҳим, Одилхон одамларидан бир аёл, бир эркак банди бўлиб келибди, — деди. Шоҳдорхон подшо:

— Ундай бўлса, бунда олиб келтир, — деди. Олиб келиб Шоҳдорхонга тўғри қилдилар.

Шоҳдорхон уларни кўриб, вақти хуш бўлиб, меҳри ёнбошга келиб:

— Э, меҳмонлар мендан мақсад тила! — деди. Қўрққан, гапига тушунмаган Гаждумбек индамади. Шундай бўлса ҳам, Шоҳдорхон Гаждумбекка ясовул бошлиқ амалини берди. Ўз олдида сақлади. Гаждумбек камсиз бўлди, давлати жуда катта, ўзига бир яхши жой солмоқчи бўлиб, шаҳардан узоқроқ ердан саккиз ошёнлик иморат солди. Иморат битди, орадан етти йил ўтиб кетди. Гаждумбекнинг синглиси Биби Ҳилол бўйи етиб қолди. Шундай бир қиз бўлди: ўн тўрт кунлик ойдайд тўлган, ҳусни ўзига ярашган, кўрганларнинг ақли шошган, қоши қаламдай, қийилган ёйдайд, лаблари мойдай, эртан чой, оқшом палов, муҳраб қўйган қоғоздай. Коронги уйда ётса уй ёп-ёруғ бўлиб кетади. Ўзи ўн бешга кирган, лекин боши бўш эди. Шуйтиб булар юра берсин, эндиги сўзни Равшанбек билан Ҳамзадан эшитинг:

Ҳамза, Равшанбекни ўғил қилиб оламан, деб ҳар кун тонг отунча унинг кокилини етти мартаба ўриб, ҳар ўрганда мушкнинг сувини берар эди. Равшанхон ҳам бир бола бўлдики, кўрганлар ҳавасда, кўрмаганлар армонда, камсиз, сулув-хушрўй.

Ана энди, Шоҳдорхон подшодан эшитинг: Шоҳдорхон подшо бир кун ёмон туш кўрди, тушида бир ажойиб иш кўрди. Шунда қуръандоз мунажжимларини, ҳукамо-таъбирчиларини йиғди. Йиғилганларга қараб, Шоҳдорхон подшо бир сўз айтди:

Губурларим бугун ухлаб туш кўрдим,
Мен тушимда кўп қабоҳат иш кўрдим,
Ё билмайман, ўзи манглайнинг шўри,
Ёвмит элдан келди иккита бўри.
Келган бўри, қуръандозлар, ким бўлди?

Икки бўри тоғда икки шер қувди.
Шербаччалар қўйга оралаб қолди,
Қўйимнинг ўлигин ҳар ёққа отди,
Тутуним бурнимдан чиқиб кетди.
Бу тушимнинг таъбирлари на бўлди?

Тепамдан бир лаган тиллам сочилди,
Оғзимдан бир толпир қушим училди,
Иморатим бари текис бўлди,
Бир ой элима пайдо бўлди,
Шуъласи оламини ёп-ёруғ қилди.
Қуръандозлар, айтинг, таъбир на бўлди?

Бир чинор элимдан кўкариб кетди,
Ғалт уриб, шохаси осмонга етди,
Қурай, қурай соялаган ким бўлди?

Сочларингни тоқ-тол қилиб таранглар,
Бу гапларни ким кўргандан сўранглар!
Туши курсин таъбирлари кўп ёмон,
Бу тушимнинг таъбирини йўринглар!
Мунажжимлар, айтинг, таъбир на бўлди?

Барча ҳукамо, қуръандоз-мунажжимларнинг ичида Юсуф деган бир қуръандози бор эди. Юсуф подшога қараб, туш таъбирини айтиб, бир сўз деди:

Билмаганинг билдирайин билмасанг,
Подшоҳим мақсадга етгин ўлмасанг!
Бу тушингнинг таъбирини айттайин,
Тагин-а, кўнглингга оғир олмасанг.

Зимистон айрилмас тоғларнинг қори,
Тушинг курсин, билдим, манглайнинг шўри!
Ёвмит элдан кепти иккита бўри:
Икковидан яхши фарзандлар бўлар,
Қўйингни ўлдирган бўри — иккови.

Бошларингга неча савдолар солар,
Фуқаронгнинг кўнгли қоралар бўлди.
Тушингнинг таъбири шулдир подшойим.
Шу бирови элатингга шоҳ бўлар,
Тушингнинг таъбири шулдир подшойим!

Тепангдан сочилган тилланг — қонингдир,
Оғзингдан учган қуш — жонингди(р),
Қулаган иморат сенинг танангди(р),
Тушинг қурсин, таъбирлари шу бўлди!

Қайтайин, манманлик етди бошингга,
Умайин подшойим қилган фикрингни,
Тушингнинг таъбири чўртта шу бўлди.

Шоҳдорхон қуръандозлардан бу сўзни эшитиб, жал-
лод-миргазабларга буюрди:

— Дарров шу икковини топиб келинглар!

Равшанхонни, Гаждумбекни олиб келди; подшога тўғри
қилди. Шоҳдорхон подшо бу икковининг қадди-қоматини
кўриб, ўлдирмоққа кўнгли бўлмай, кўзи қиймади. «Мен
бўлсам ўлар эканман. Мендан қолган болаларим тақдири-
дан кўрсин», — деди.

— Бор, икковингни овоз қилдим, оёгинг борганича
юрабер, ўлимларингни ўтдим, — деди. Буни эшитиб Ҳам-
занинг димоғи чоғ бўлди, Равшанбекни уйига олиб келди,
тирик қолганига элликтача хўкиз, сигир, қора молдан сўй-
ди, элни зиёфат қилди. Ҳамма йиғилиб, одамлар жам бўл-
ди, гўштлар пишиб, дастурхонни ёзиб, одамларга зиёфатни
тортди. Одамлар қоринни тўқлаб, димоғни чоқлаб қолди.
Шуйтиб, зиёфатга йиғилган халойиқлар тарқалишиб кетди.
Булар кетгандан сўнг ҳар куни Ҳамза Равшанни томошага
олиб чиқди, байрамларни кўрсатди. Шуйтиб-шуйтиб Рав-
шанбекнинг эси кириб, ҳар куни ўзи томошага чиқмоқни
ўрганди. Кунлардан бир куни кўчаларда томоша қилиб
юриб, бу юртда юрганига хафа бўлиб, юрак-бағри эзилиб,
кўзидан ёши оқиб келаётиб эди, йўли Гаждумбекнинг кў-
часига тушиб қолди. Шу вақтда Ҳилолой сажкиз ошёнлик
иморатнинг юқорисидан кўчага қараб ўлтирар эди. Кўзи
Равшанга тушди. Фаросат билан билди, бу йигит бу ша-
ҳардан эмас. Шунда Ҳилолой Равшанбекка қараб, тўхта,
деб бир сўз деди:

Куйган одам тўқар кўзининг ёшини,
Ҳақ ўнгаргай мўминларнинг ишини.
Боланг ўлган десам, ўзинг ёш бачча,
Кўнгила хуши қаллиққинанг ўлдими?

Нимага йиғлайсан бағринг эзилиб,
Куйган бачча, тўхтат отнинг бошини!
Сулув қизлар бураб қўяр сочили,
Мард йигит ганимдан олар ўчини.
Бағринг куйгандайин бўзлаб йиғлайсан,
Менга айтгин йиғлаганинг важини!

Бу шаҳри азимда айланиш кўча,
Ошиқнинг уйида қоронғи кеча.
Ота-онанг ўлгандайин бўзлайсан,
От бошини пича тўхтат, бекбачча!

Қизил гул очилар гунчадан-гунча,
Тоқатим йўқ шу кун гул очилганча.
Сен йиғладинг, менда тоқат қолмади,
От бошини пича тўхтат, бекбачча!

Шунда Равшанбек, қандай эканини билмай, у ёқ-бу
ёққа қараб, аста-аста Ҳилолойга бир сўз деди:

Қошинг кериб, қовоғингни уйдирма,
Олтин пиёлага майни тўлдирма!
Дўстми — душманмисан, сени билмадим,
Бу менинг ўртанган жоним куйдирма!

Қулоқ солгин, сўзининг ёлғон-ростига,
Қулоқ солгин, сўзимнинг пайвастига!
Бу шаҳарда менда ошна йўқ эди,
Кўп дард қўшдинг яна дарднинг устига.

Йиғлаганда ёш тўкилар юзима,
Қиёматдан ёмон дунё ўзима,
Ким ҳам бўлсанг бир кўрайин чироғим,
Уз куйганим етмасмиди ўзима?

Ажал етиб шу вақтларда ўлмадим,
Ёвмит элнинг қадрини ҳеч билмадим,
Ким ҳам бўлсанг бир кўрайин, қаддингдан,
Дўстми — душманмисан, сени билмадим!

Шунда Биби Ҳилол деразани очиб, ташқари айвонга чиқди. Равшанбек тиклаб қараса, ҳур галъатли, малойика келбатли, ширин сўзли, жоду кўзли, зулфи тол-тол бўлиб бетига тармашган, латибаси лабига тушган, мунчоқлари киндикдан ошган. Буни кўриб Равшанбекнинг оғзи анграйиб, бурни танграйиб, Биби Ҳилолга қараб қолди. Биби Ҳилол Равшанбекнинг асли зотини сўраб, лабини тишлаб, қошини булкилатиб, бир сўз деди:

Яхши кўрдим ёш бачча сумбатингни,
Не уруғ дер сенинг ўсган юртингни?
Баён қилгин, авлоди аждодингни!

Хазон урган қандай боғнинг гулисан?
Отанг билан энангнинг жони дилисан.
Қарайман, сен чаманнинг булбулисан,
Насабингни баён бергин ёш бачча!

Қандай элда, қайси одам ўғлисан?
Ҳар бир гапларинг сенинг бомаза.
Афтингга қарайман ўзинг хонзода,
Авлод-аждодингни айтгин ўзима!
Кўзингга қарасам тарзинг бекзода,
Қандай элда, қайси одам ўғлисан?

Ўзинг пастда, баланд ерни кўзлама,
Бу шаҳарда бундай юриб бўзлама!
Рост гапир, ёлғон сўзни сўзлама,
Қандай элда, қайси одам ўғлисан?

Бу сўзни эшитиб, Равшанбек оқ тортди. Юраги эзилди, оғзидан буроқ-буроқ тутунлар чиқиб кетди, Биби Ҳилолга қараб, бир сўз деди:

Эшитгин, қаддингдан менинг тилимни,
Мен бандаман, оло билмас ҳолимни,
Аслим сўрсанг бир яқдона гавҳарман,
Евмит дейди, униб-ўсган элимни!

Бек бўлиб қилдим элда ҳавомни,
Тополмайман бу дардимга давомни,
Мусофирман Шоҳдорхоннинг шаҳрига,
Евмитда Одилхон дейди бовомни,
Аслим сўрсанг, яхши одам наслиман!

Евмитга бойладим зарли пўтамни,
Фироқимда боламаатдим отамни,
Отимни сўрасанг дейди Равшанбек,
Тўлибой синчи дер, менинг отамни,
Евмит элда хонзоданинг ўғлиман!

Ҳеч ким йўлиқмасин душман қаҳрига,
От чидамас аччиқ қамчи заҳрига.
Банди бўлиб келувдим ўзим бу ерга,
Мусофирман Шоҳдорхоннинг шаҳрига,
Евмит элда Тўлибойнинг ўғлиман!

Қулоқ солгин сўзини ёлғон-ростига,
Зеҳн қўйгин гапимнинг пайвастига!
Ҳеч бир одам мендай банди бўлмасин!
Отам билан энам тушди эсимга.
Евмит элда хонзоданинг ўғлиман!

Томоша қинг яратганнинг ишини,
Мерганлар отади кўлнинг қушини,
Ўқиган шериклар эсига тушиб,
Оқ устига, оҳлар тортди Равшанбек,
Қайта бошдан тўкди кўздан ёшини.

Биби Ҳилол Равшанбекдан бу сўзларни эшитиб, Равшанбекка мардоналик бериб бир сўз деди:

Ҳамзани сен билмаганин билдиргин,
Зор йиғлатиб юрак-бағрин тилдиргин!
Ғаждумбек деган менинг оғам бор.
Нима десам айтганимни қилади.
Ишқилиб, ўзингни бозор солдиргин!
Ҳарна бўлсам сенинг билан бўлайин,
Бу калламни этагингга солайин,
Ишқилиб ўзингни бозор солдиргин,
Ишқилиб, ўзингни сотиб олайин.

Барча одам ёлғончи дунёга меҳмон,
Энди ўйласам омонатдир танда жон.
Танга-тилла Ғаждумбекда фавворон,
Ишқилиб, ўзингни бозор солдиргин!
Қанда айтганин эшитиб, сўзларни дам дема!
Сен эсидан, бу давлатни, кам дема!

Бозор тушсанг сени сотиб оларман,
Олмас, деб Равшанбек асло ғам емай!

Ана энди Биби Ҳилол Равшанбекка:

— Ҳамзанинг ёқасидан ушла, тумшугига мушгла.
Сўнгра Ҳамза куйиб кетади. Сени қул деб бозорга солади.
Ундан кейин акам сени сотиб олиб келади, — деди. Икко-
ри шуйтиб, маслаҳатни бир жойга қўйиб, Биби Ҳилол
Равшанбекка кўп сўзлар айтиб, жўнатиб юборди.

Равшанбек Ҳамзанинг уйига келиб, дод деб бўзлаб.
Йиглаб, овқат емай, Ҳамзага қараб бир сўз деди:

Эшитгин, сен Ҳамза, менинг тилимни,
Ё жавоб бер, кўрай Ёвмит элимни!
Ё бозор сол, этаклаб ол пулимни,
Арқон билан бойлаб олгин қўлимни,
Овод қилгин, Ёвмит элга кетаман!

Оқизмагин кўздан қонли ёшимни,
Қочирибман ақлим билан ҳушимни,
Ё бозор сол, этаклаб ол пулимни,
Ё дорга торт, кесиб олгин бошимни,
Жавоб бергин, мен элима кетаман!

Худонинг ишини ўзим нетаман?
Мусофирман хунобалар ютаман.
Бозор сол, этаклаб келгин пулимни,
Ё жавоб бер, ота юртга кетаман!

Раҳм айлагин менинг ғариб ҳолима,
Қулоқ солгин менинг айтган тилима!
Ё дорга торт, кесиб ташла бошимни,
Жавоб бер, кетаман, Ёвмит элима!

Бу сўзни Ҳамза эшитиб, оҳ тортди:

— Ўзинг турмай, ул бўлмас, сотиб олмай қул бўлмас
экан. Ўзингникини ўзагига тепсанг ҳам кетмайди экан,
кишининг боласига кишмиш берсанг ҳам турмайди экан, —
деди. Эрта билан тонг отди. Равшанбекни қул бозорига
олиб борди.

Буни бунда қўйиб, гапни Биби Ҳилолдан эшитинг. Шу
қуни Биби Ҳилолнинг акаси Гаждумбек подшонинг олди-
дан уйига келса Биби Ҳилол йиглаб ўлтирибди. Нима
йиғлайсан, — деб Гаждумбек бир сўз деди:

Ой эдинг, ой каби сенсан вигорим,
Шу куйларга солди парвардигорим.
Сен йиғладинг менда тоқат қолмади,
Йиғлаганинг важин айтгин, жигарим!

Ёқанг ҳўлдир йиғлаганда ёшивга,
Оп борарман сени қариндошинга,
Йиғлама чирогим, кўнглим бузилди,
Не аломат савдо тушди бошинга?!

Сени кўриб наргиз кўзим сузилди,
Жимма-жимма кўздан ёшлар тизилди.
Ота-энангни соғингандай йиғлайсан,
Йиғлама чирогим, кўнглим бузилди!

Подшолар олади элдан божини,
Ғайратли душмандан олар ўчини.
Сен йиғладинг, менда дармон қолмади,
Менга айтгин, йиғлаганинг важини!

Ана шунда Биби Ҳилол акасидан бу сўзни эшитиб,
Гаждумбекка қараб, бир сўз деди:

Эшитинг, акажон, менинг сўзимди,
Елғизликдан ғам сарғайтди юзимди,
Подшоликка сиз кетасиз, акажон
Бу ҳовлига бир хизматкор лозимди(р).

Давлатлининг элга кўпди хотири,
Ёвга от қўяр йигитларнинг ботири.
Хизматли ишга ўзинг кетганда,
Менга ўтди хизматкорнинг қадри.
Уйлаб турсам мана дунё бепоён,
Бу ҳовлига бир хизматкор лозимди(р),
Бир озода қул оп кеп бер, акажон!

Бедовга ярашган майин ёлидай,
Сулув қизинг тимкил-тимкил холидай,
Кўнгил суйса ёрнинг лаби болидай,
Ун беш яшар қул оп кеп бер, акажон,
Ўзи бўлсин подшоҳларнинг оқилидай!

Тўрғай чуллаб тонг сарғайиб отади.
Еш оп келсанг, ватанингда ётади,
Қари қулни олиб келманг ватанга,
Бир нарсани олиб қочиб кетади!

Бўйнида силкиниб турсин кокили,
Тенгидан зиёда бўлсин ақли.
Елкасида бўлсин панжа доҳили
Бир озода қул оп кеп бер, акажон!

Алқисса, Гаждумбек Биби Ҳилолдан бу сўзни эшитиб:
— Э синглим, жигарим, гам емагин, ҳар нима десанг
киламан, — деб кўп танга тиллани олиб, хуржунга солиб,
Биби Ҳилолдан фотиҳа олиб, кўчага чиқиб кета берди.
Гаждумбек бозорга борса қул бозорида Ҳамза бир қулни
бозорга солиб ўтирибди. Биби Ҳилолнинг айтганидан юз
баробар зиёда сулув, қоши қора, зулфи бўйнига тушган,
оқ бадан, сулувлиги юз яхши қиздан зиёда, кўрганлар
бўлур афтода. Буни кўриб Гаждумбек, «Биби Ҳилол
айтган қулнинг ўзи, уста ясагандай топилди», — деб Ҳам-
зага қараб, бир сўз деди:

Қизил гул очилар гунчадан-гунча,
Сарсон бўлди кўчаларда бир неча.
Ясовулбоши, қулни бозор солибсан,
Айтгин, қулингнинг баҳоси қанча?

Қабул бўлсин шу қулингнинг тавбаси,
Тавба деса тўкилади гуноси.
Шундайин баччани бозорга сопсан,
Нима бўлар, шу қулингнинг баҳоси?

Улмасам дунёда даврон сурайн,
Шу қулингга катталиклар жўяйн,
Айтгин менга қулингнинг баҳосини,
Кучим етса, буни сотиб олайин!

Қочирибман ақл билан ҳушимни,
Тўкибман кўзимдан селоб ёшимни,
Айта бергин, қулинг баҳоси қанча,
Қулинг учун гаров қўяй бошимни!

Буни эшитиб Ҳамза Гаждумбекка қараб, бир сўз деди:

Бедов минмаган баланд тордан ўтами?
Камбағаллар хунобани ютами?
Аввал киссанг билан ўйлаш, Гаждумбек,
Баҳо қўйсам сенинг кучинг етами?

Остингда бедовинг ўйнар ҳар алвон,
Сайёдниг қўлида борди бўз тарлон,
Баҳо қўйсам сенинг кучинг етами?
Аввал кармон билан кенгаш, Гаждумхон!

Энди билсам сен бир элга тўрасан,
Кокилингни ярашиққа ўрасан,
Мен сенга ростин айтсам, Гаждумбек,
Ҳеч камми йўқ, бир минг тилла берасан!

Мен эшитдим, эй Гаждумбек тилингни,
Боғларда сайратай мен булбулимни.
Минг тиллага кучинг етса Гаждумбек,
Олиб кета бергин менинг қулимни!

Гаждумбек Ҳамзадан бу сўзни эшитиб, айтди: «Мен
барча давлатларимни бу қул учун пой тиккан эдим. Баҳо-
сини минг тилла деб айтди, қулнинг баҳосини билмади.
Тагин айтган сўзидан қайтиб айтиб қолмасин», — деб қул
бозорда турган ҳамма даллол-жаллоб, бозор бекларга юз
тангадан пора берди. Ҳамзабекнинг айтган минг тилласини
ҳам санаб берди. Ҳамзабек:

— Мен бу қулни сотмайман, ҳазил қилиб эдим, — деди.
Турган бозор оқсоқоллари Ҳамзабекни турткилаб ташла-
дилар. Ҳамма бирдан жовирлашиб: «Сен қулга баҳо қўйиб
сотиб, яна айтган сўзингдан қайтасанми, сўзни айтиб бун-
дай қайтганингни Шохдорхон подшога бориб айтамиз», —
дедилар. Тала-тўп бўлиб қолди. Бу тала-тўпни кўриб бо-
зордаги барча бакавул-қоровулар ҳам келиб, «Нима гап,
нима гап», — деб қолдилар. Гаждумбек ҳалиги келган қо-
ровуларга ҳам уч сўм-уч сўмдан берди. Улар ҳам Ҳамза-
бекни айлантириб қолди. Қоровулар Гаждумбекнинг минг
тилласини олиб, Ҳамзанинг рўмолига тугиб, пулингни ол-
дилар. Ҳамза пулни олди. Бир сўзни икки қилгани учун
уни гуноҳкор қилиб, қоровулхонага олиб бориб қамаб қўй-
дилар, Гаждумбек қулни олиб, уйига қайтди. Келса, Биби
Ҳилол йўғлаб ўлтирибди. Гаждумбек айтди:

— Нимага йиғлайсан? Айтган қулингни олиб келиб бердим. Бундан бошқа яхши қул йўқ, бозордан тополмадим. Агар топсам яна олиб келиб бераман.
Акасидан бу сўзни эшитиб, Биби Ҳилол бир сўз деди:

Эшит ака, мендай сийганинг зорини,
Улим бузар марднинг кирдикорини.
Шоҳдорхондан келди, тўртта ясовул,
Мен билмайман, нима иши борини.

Боғ оралаб гулларни терсин, деди,
Эсонликда давронни сурсин, деди,
Мен билмайман, нима иши борини,
Қоровул подшоликка борсин, деди.

Энди билсам, ганим тушди изингга,
Йиғлаганда ёш тўкилар юзингга,
Иштрафлаб келиб-кетди ясовул,
Шоҳдорхондан маҳрам келди ўзингга.

Ағдарилиб учар чўлнинг лочини,
Чин сулувлар тоблаб қўяр сочини,
Мен билмадим нима иши борини,
Йиғлаганим ака, шунинг учунди(р).

Беклар минмаймикан қора байирди,
Ҳар ким ўз жони учун қилар хайирди,
Фириб билан Гаждумбек акасини,
Подшоликка Биби Ҳилол буюрди.

Гаждумбек Биби Ҳилолдан бу сўзни эшитиб, отини миниб, кўчага чиқиб, подшонинг олдига қараб жўнаб кетди. Бунинг кетмоқда қўйиб, гапни Биби Ҳилолдан эшитинг:

Биби Ҳилол Равшанбекни кўрди, Равшанбек Биби Ҳилолни кўрди. Шунда Равшанбек, Биби Ҳилолга қараб, бир сўз деди:

Май ичганда юрагингни мойиргин,
Емғир ёғса ёна майдон тойиргин!
Ойими қулига хизмат буюрмайми,
Бойвачча, ўзима хизмат буюргин!

Нима бўлсам сенинг билан бўлайин,
Курак билан супургини олайин.

Мирзаси қулига хизмат топширар,
Нима десанг, мен амрйингни қилайин!

[Шунда Равшанбек:]

Эшитгин Ҳилолоӣ ўзимдан додни,
Қоса даврон мард йигитга навбатни
Мирзаси қулига ишни топширар,
Айта бергин, мен қилайин хизматни!

Вой-вой дунёси қурсин бепоеӣ,
Тенгимдан айрилиб бўлдим саргардон.
Хизматингни энди менга топширгин,
Нима хизмат сента қилай, ойимжон!—

деди.

Равшанбекдан бу сўзни эшитиб, Биби Ҳилол ойимлик қилиб, бу кунни ганимат билиб, ўзида бор ҳунар билан, бели буралиб, ғунчадай очилиб, товусдай тараниб, кимхоб-бахмалга ўраниб, лабини тишлаб, кўзини қисиб, ўрнидан сачраб туриб, ўз ҳарамига кириб, бир бўҳча тоза кийимларни олиб келиб, буни кийинг, деб Равшанбекни ювинтириб, тарантириб, кимхоб-бахмалга ўрантириб, майин тилла дасторни бошига ўратиб, ўзи ҳам тозадан рўмолни ўраб, зулфини тараб, бўйини буралиб, қўлига созини олиб бир неча шон-шавқатлар билан ноз қилиб, Равшанбекка қараб, бир сўз айтаётди:

Нангу номус сенинг оринг бўлайин,
Тортушак¹ харидоринг бўлайин.
Қиёматлик сенинг чўринг бўлайин,
Юрагимда дард кўп, ғам билан анча,
Фироқимда оҳ тортади бир неча,
То ўлгунча сизман ўйнаб-қулайин,
Мен чўриман, сиз мирзасиз, бекбачча!

Ана энди, буни Биби Ҳилол айтиб, қўлидаги созини ерга ташлаб, Равшанбекнинг бўйнига қўлини солиб, тилладан бўлган томига олиб кетди. Равшанбек қолди уялиб. Тахмонда сандиқ устидаги яхши кўрпалардан олиб, тилла курсининг устига солиб, тўшакнинг устига чиқиб, суҳбат

¹ Оригиналда «торталашар».

қилишиб ўлтирдилар. Буларнинг ўйига Гаждумбек келмай, дунёнинг ғам-ғуссаси эсидан чиқиб, иккови бир одам бўлиб кетди...

Энди гапни Гаждумбекдан эшитинг: Гаждумбек Шоҳдорхоннинг олдига кундаги кўринишидан ташқари етиб борди. Шоҳдорхон, менинг олдимга нимага бемаҳал келди, бунга бир воқеа бўлдимикин, ё биров билан уришдимикин, деди. Бу ишлардан хабари бўлган бир киши подшога:

— Бу бугун бир минг тиллага бир қул олди, — деди.

Шунда Шоҳдорхон:

— Қул олган бўлса пул харжи соп бўлган. Шуйтиб, бугун кечлик овқатни ўйлаб келган, — деди. Хазиначига айтди: — Гаждумбекка бир лаъли тилла олиб келиб бер!

Хазиначи олиб келиб берди. Гаждумбек тиллани олиб, хуржунга солди. Лекин Гаждумбек, мен бекорга келган эканман, подшонинг менда иши йўқ экан. Хайр, ҳар нима бўлса бўлди, энди менинг уйимга бемаҳал борган одамни топиб олиб ўзим жазосини бераман, деди. Шу ўйни ўйлаб уйига қайтиб борди. Уйига келса қули ҳам йўқ, Биби Ҳилол сингласи ҳам йўқ.

«Ҳай аттанг, қулим қочиб кетган, синглим ҳам қулнинг орқасидан кетган. Ҳар нима бўлса ҳам қорнимни тўқлаб олайин, сўнгра ахтараман», — деб шарбатхонага чиқиб бораётиб шундай қараса, тилла каравотнинг устига тўшак солинган. Биби Ҳилол билан Равшанбек иккови тўшакнинг устида бир одамдай бўлиб ўйнашиб-қулишиб ўтирибди. Равшанбекни ўлдирмоқчи бўлиб, Гаждумбек шердай ингравиб, ғилофдан ханжарини тортди. Биби Ҳилол акасининг аччиғи келганини билиб, ранги гулдай сўлиб, акасига бир сўз деди:

Қулоқ солгин, мендай синглинг сўзига,
Мерганлар ўқ отар қулнинг ғозига.
Акажон меҳмонни озод айлагин,
Қиз бўйи етса, ихтиёри ўзида!

Сарғаймасин, ака, меҳмоннинг юзи,
Ғанғиллаб учади қўлларнинг ғози.
Чин ўлдирсанг, мени ўлдир, акажон,
Булам! сиздай Одилхоннинг ёлғизи!

Энаси қолгандир сочиний ёйиб,
Во болам, деб ватанида мунгайиб,
Ёлғиз ўлса тухми қуриб кетмайми,
Аркон давлати бўлар бесойиб.

Мени ўлдир, меҳмонни озод айлагин,
Булам сиздай бир одамнинг ёлғизи!
Бегуноҳ ўлдирсанг, ака, бизларни,
Шу замонда бўлмаймисан шарманда?

Мени десанг қиличингни ташлагин,
Кам-камгина бу гапимни ўйлагин!
Бу дунё деганинг андак қарвондай,
Акажон, тўрамни озод айлагин!

Шунда Гаждумбек «туси яхшидан тўнгилама, деган экан. Эчкини сўйсанг бақиради, бўрини урсанг инг этмайди, бу мард ўғлон экан, уни ўлдирмайин», — деб чиқиб кетди. «Мард ўғлон бўлмаса эди, мени ўлдир деб айтмас эди. Маъқул сўзга қаров йўқ, дунёда маъқул сўздан зўр нарса йўқ», — деб фикр қилди, ўзи билан ўзи ўй қилди. Ана энди буни фикр билан ўйда қўйиб, Биби Ҳилол билан Равшанбекдан эшитинг. Булар, иккови маслаҳат қилди. «Икковимиз Гаждумбекнинг олдига борамиз, салом бериб, гапга соламиз, муомала билан, сўз билан, далил билан йўлимизга соламиз», — деб иккови ўрнидан туриб ташқари чиқиб, қўлларини алиф лом қилиб, бўйинларини ҳам қилиб, «Ассалому алайкум!» — деб, Гаждумбекнинг олдига борди. Гаждумбекнинг юзи қамашиб, нима деб гапирарини билмай, Биби Ҳилолга: «Ош қил!» — деб буюрди. Равшанбекка: «Манави отни ўтга қўй!» — деб буюрди. Ана энди Гаждумбекнинг уяти кетди, кўрган иззалари бирор таноб ерга етди. Равшанбек дастурхонни ёзиб, обдастани қўлига олиб, Гаждумбекнинг қўлини ювдириб, шираи шарбатларни олиб қўйди. Бу ишни Гаждумбек кўриб, «Элга эл келса давлат, элдан эл кетса меҳнат», — деди. Шукур қилди. Биби Ҳилол ошни пишириб, товоққа солиб, Равшанбекни имлади. Равшанбек ошни олиб келиб, Гаждумбекка тортди. Икковлари бирга ошни еди, қоринларини тўқлади, димоғларини чоқлади...

Гаждумбек Биби Ҳилолни Равшанбекка никоҳлаб берди. Равшанбек борлиги учун Гаждумбекнинг уйидан кўнгли тўлиб, ёр-жўра, ошна-оғайнисиникига бориб, сайр-томоша

¹ Бу ҳам.

қилиб юра берди. Қасқа борса бора берди. Хазина-дафинасини Равшанбекка тошириб, хизмат ишларини буюриб юра берди. Кунлардан бир кун Гаждумбек:

— Э Равшанбек, юр, икковимиз дала-даштларни томоша қйлиб келамиз,— деб шаҳардан ташқарига, чўлга овга чиқиб кетди.

Шундай бораётсалар бир сой кўринди. Сойда одам, отларнинг суяклари тўда-тўда бўлиб ётибди. Буларни томоша қилдилар: Яхшининг бөласи яхши, ёмоннинг боласи ёмон, яхшидан ёмон бўлди дема, бу ҳам ўз наслига тортади, ёмон яхши бўлди, деб қувонма, бу ҳам тортади ўз наслига. Ана шунда Равшанбек бир отнинг қўл суягини кўриб, қучоқлаб олиб ййглай берди. Гаждумбек, Равшанбекнинг барно наслиги бор экан, деди. Лекин Равшанбек бу ишнинг Гаждумбекка маъқул бўлмаганини билди, унга қараб, бир сўз деди:

Шу ерларда уруш бўлган экан-да,
Ажалли, майдонда ўлган экан-да.
Шу бедовни подшо минган экан-да,
Ўқ тегиб жонивор ўлган экан-да.
Бизлардай гариб бўп қолган экан-да.

Эсонликда сайлаб отни еламиз,
Ажал етган куни бир кун ўламиз.
Вой, дегани оғанини бўлмаса,
Ўлгандан сўнг биз ҳам шундай бўламиз,
Шу суяк бизлардай бўлган экан-да.
Ковшинг йўқ, Заргарда, қариндошинг йўқ.
Дод этарга ички ёр, сирдошинг йўқ.
Ажал етиб ўла қўйсак Заргарда,
Вой оғам, дерга бизда эмчакдош йўқ.

Дунё тушсин қўйди қайғу-ҳасратга,
Беклар шиддат билан минади отга,
Ажал етиб ўлиб кетсак Гаждумбек,
Қандай одам қўйиб келар лаҳадга.
Шу суяк бизлардай бўлган экан-да.

Хали-ҳозирга, бизлар нодон бўламиз,
Қизил гулмиз, офтоб тегса сўламиз.
Бу юртларда биз ҳам бир кун ўламиз,
Оғанини, қариндошлар бўлмаса.

Қандай одам он боради мазорга?
Ўлгандан сўнг биз ҳам шундай бўламиз,
Қув суяк бизлардай бўлган экан-да.

Куйганидан гапни-гапга улайди,
Кўзда ёши, енги билан силайди,
— Рост айтасан, — деди шунда Гаждумбек,
Упкасини босолмай бўзлаб ййглайди.

Икковининг банди бўғини бўшади,
Ўлим қурсин суяклари шовшади.
Мусофирлик асар қилиб бошига,
Икковлари «аттанг, аттанг», дейшади.

Кенгаш келар элнинг катта бийига,
Чопилса дол бедов келар кўйига.
Хушвақт бўлиб, келган икки бекбачча,
Хафа бўлиб, бўзлаб қайтди уйига.

Бекбаччалар ҳалиги отнинг калаа суягини уйига олиб келиб, хафа бўлиб, лампадай ёшиб, каллаининг остида тунаб ёта берди. Буларнинг ақволини кўриб, Бибби Хялол ҳам хафа бўлди. Шу орада ўртадан икки ой ўтди. «Булар суяқдан тулпор отни билган эмиш», деган гап тарқалди. Шоҳдорхон «Гаждумбекнинг бир куёви бор эмиш, ўлиб кетган қирқ йиллик бедов тулпорнинг суягидан танир эмиш», деб эшитди. Шунда:

— Шу синчини олиб келинглар, бизлар ҳам синаб кўрайлик, — деди. Маҳрам-хизматкорлар келиб, Гаждумбек билан Равшанбекни олиб кетди, улар Шоҳдорхон подшонинг олдига етди. Шоҳдорхон икки бекбаччага катта амалдорлари қатори юқоридан ўрин берди.

Шоҳдорхоннинг саксон табла бедов оти бор эди. «Тулпори борми», деб ҳаммасини бир-бир Равшанбекнинг назаридан ўтказди.

Равшанбек: — Тулпори бор экан, лекин бор ҳам бўлса йўқ экан, — деди.

Шоҳдорхон: — Шунча отнинг тулпори бўмайми? Бу ишинг менга гаранг келди, — деди. Шу вақт бир одамнинг «Холва кетди!» — деган овозини ўтирган ҳамма одам эшитди. Қарасалар, кўчада бир ҳолва сотувчи келаётибди. Минган оти ҳориш¹, ёли-думи тўкилган, думгинаси бир

¹ Қирчанғи.

қарич, остидан шамол эсган, чўққиларини олашақшақ тешган. Луқадан қуюшқони бор, чўпдан сувлуғи бор, нидан тизгини бор. Узи ёғочдай қотган, қамчилаб дингиллатган.

Шунда Равшанбек ҳалиги ҳолвачининг отини мақтаб бир сўз деди:

Шуни минган кўрар ўсган юртини,
Душмандан ҳамини олар лотини.
Мақтасанг тулпорни, Шоҳдорхон,
Кўрмайсизми ҳолвачининг отини?

Сағрисиман баробардир биқини,
Қаҳрланса тортар норнинг юкини,
Кўрмайсизми жониворнинг тангини?
Мироҳўрлар овлайди чўлнинг онгини,
Ҳали ҳам чопишсанг текис ерларда,
Ҳеч бир отинг кўролмайдиган чангини!
Совоқ отсанг совосидан газлайди,
Жилдирганда яхши ўтни излайди.
Томоша қинг шу жонивор тулпорди,
Ҳалитдан тоғларнинг бошин кўзлайди.

Элим десам рангим гулдай сўлади,
Томоша қил, ҳолвачининг тулпорин.
Чин бедов дегани шундай бўлади!
Мақтасанг бедовни мақта, подшойим!

Равшанбек ҳолвачининг отини, бедов, деб мақтади. Ҳолвачи бангибой шу йингига етди. Ҳолвачининг баттоллиги тутди. Ярим чорак ҳолвани, чорак деб сотди. Бир одам буни кўрди. Олиб келиб ҳолвани боқди тошга уриштирди. Ҳолва икки қадоқ кам келди. Шунда одамлар бангибой ҳолвачининг ҳолвасини талаб олди. Буни кўриб, ҳолвачи изза еб, хафа бўлиб кетди. Шунда бангибой дайрабортга, кўп қайроқли ерга кетди. Хуржунига яхши кўрган қайроқларни солиб, уйга бориб тошларимни ростлаб оламан, деди. Бу Уклоннинг сойида ётаверсин. Эндиги сўзни Шоҳдорхон подшодан эшитинг.

Шоҳдорхон:

— Э Равшанбек, сен ҳолвачининг ёмон чибир отини мақтайсан, менинг шунча отларимни мақтамайсан, энди билсам, сенинг кўнглинг бошқа экан, менга душман экансан,— деб аччиғи келиб, одамларига букюрди:

— Кўзини ўйиб олинглар!

Одамлари бир дори қилди, Равшанбекнинг кўзига қуяиб, кўр қилди. Шунда Шоҳдорхон Равшанбекка қараб айтди:

— Энди кўзинг кўр бўлди, мендан давлат тила, то ўлгунингча еб ётасан.

Равшанбекка қараб, Шоҳдорхон бир сўз деди:

Равшан синчи пешонангни синягин,
Куйган қулсан гапни гапга улагин!
Бу ерлардан қуруқ кетма, Равшанбек,
Е бир амал, катта давлат тилагин!

Тила, берай қатор-қатор норимни,
Нор устига юклаб берай заримни!
Тирноққа унаган жонг бўп қолади,
Тила, берай сенга катта шаҳримни!

Лоту манот бойламасин бахтингни,
Шоҳдорхондан тилайдиган вақтингни.
Кам тилама, дуруст тила, Равшанбек,
Тиласанг берайин бир ним тахтимди!

Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Узоқ яша кўп йилгача ўлмагин,
Хон Шоҳдорнинг тошқинлиги келганда,
Кам эслик қий, сен армонда қолмагин!

Амал берай, муродингга етарсан,
Ҳар ерда ўзимни мақтаб айттарсан!
Катта давлат сенга берай, Равшанбек,
Дунёликдан ўзинг бой бўп кетарсан!

Бу сўзни эшитиб, Равшан кўр Шоҳдорхонга қараб, бир сўз деди:

Эшит тақсир бу синчининг додини,
Мусофирлар кимга айтар дардини?—
Катта халқлик айтганидан қайтмайди,
Олиб беринг ҳолвачининг отини!

Ота-энам десам рангим сўлади,
Билмайман аҳволим қандай бўлади?
Олиб бергин ҳолвачининг отини!
Кўзимнинг хунига шу ҳам бўлади.

Намозатомдан чиқар Хўдоннинг ойи,
Подшоҳнинг олдида бордир сипойи.
Ҳар бир ерда дуоғўйман чин сизга,
Олиб беринг, ҳолвачининг отини.
Баракалла, Заргар элнинг подшойи.

Кўзим кўрдир, кетолмайман элатга,
Бевафо дунё қўйди мени ҳасратга.
Олиб беринг, ҳолвачининг отини,
Пшедалар асло етмас муродга.

Кўр Равшаннинг билмагани билдиринг,
Душманларнинг қизил юзин сўлдирун!
Аркон давлат бизга йўқдир даркори,
Олиб бергин ҳолвачининг отини.
Ҳолвачининг шу отига миндирун!

Алқисса, ана энди Шоҳдорхон:

— Кам тилар экансан, кам ҳимматлик қилдинг, бошқа нарса тиласанг бўлмасмиди, шаҳар тиласанг ҳам берар эдим, дунёликдан камсиз қилар эдим, хайр, ўзинг биласан. Ҳар ўмининг яхши кўргани ўзига яхши! Худо бермагани, мен қайтиб¹ бераман. Ҳолвачининг отини олиб келиб беринглар!— деди.

Шунда турган барча қоровулар ҳолвачини ахтариб кета берди. Лекин ҳолвачи тошлоқда, Уклоннинг кўлида бир хуржун тошни кўтариб, «қадокқа ростлаб оламан»,— деб юриб эди. Қараса, ўнта милтиқли келаётир. «Бу нима бўлди, тошимнинг камлигини подшоҳга айтган, подшоҳнинг амри билан менга одам келаётган экан»,— деди. Хуржунини ташлаб, отини миниб қочди. «Ақча йўқ, сотиб ололмайман»,— деб, тош-тарозини ушлаб қочди. «Тўхта! Тўхта!»— деб қоровулар милтиқ отди. «Рост экан, менга келган экан!»— деди ҳолвачи. Шунда оти пир-пир этди, келаётган отлардан қутулиб жўнай берди. Бирор замондан сўнг ориқлиги асар қилди, ғадир-будур ерга бориб, суруниб йиқилди, қоровулар ушлаб олди. «Нимага қочасан?»— деб милтиқнинг қўндоғи билан беш-тўрт урди. Шуйтиб, ҳолвачини банди қилиб, ҳайдаб солди. Шоҳдорхон подшоҳга тўғри қилди. Шоҳдорхон подшоҳни кўриб, ўзидан-ўзи валдираб, сандираб:

¹ Қандай этиб.

— Эй подшоҳим, ўзимнинг икки ярим рост тошим уйимда қолибди, кам тошни кампир хуржунга солибди. Бу адоватлар кампирдан бўлди. Мендан ҳаргиз гумон қилманг! Мана одам, тошинг кам, деб мени олиб келди,— дея берди.

Шоҳдорхон:

— Э бобо, сиздан тош сўраганим йўқ. От дўст бўламиз,— деди. Гуноҳкор эмаслигини бангибой энди билди. Шоҳдорхон айтди:

— Отингизнинг қимматини айтинг.

Бангибой ҳолвапуруш «Унга қирқ тангани айтай»,— деди. Подшоҳга қараб:

— Тақсир подшоҳим, қирқ тангага олувдим бу худо ургани,— деди. Ана энди отни қирқ тангага олди. Олти тангасини бозор аминалари олди. Ҳолвачи ўттиз тўрт тангасига эга бўлиб, уйига кетди. Равшанбек отни етаклади. Гаждумбек Равшанбекни етаклаб уйига борди. Равшанбек Гаждумбекка қараб бир сўз деди:

Отга йўл бермайди йўлнинг ўраси¹,
Сарбозни ингратар ўқнинг яраси,
Арпа бериб, олтой² боққин отимни,
Бунинг ўзи тулпорларнинг сараси.

Отни боқсанг, арпа бериб туллагиб,
Ел-қуйруғин Ҳилолжонга силатиб,
Икковимиз миниб олсак белига,
«Ол, ушла!»— деб кўп лашкар қувганда,
Қутқаради тарафларни йиғлатиб.

Арпа бериб олтой боққин отимни,
Арпа берсанг, совойладин тошириб.
Жсниворнинг оёғига бош уриб,
Икковимиз элга кетсак, Гаждумбек,
«Ол, ушла!»— деб, Шоҳдор подшо қувганда,
Қутқаради неча тоғдан ошириб,

Бек Гаждумбек энди сўлдим десанг-чи,
Қиёматда ғариб бўлдим десанг-чи.
Арпа бериб, отни олтой боқмасанг,
Заргар элда ғариб бўлдим десанг-чи!

¹ Ури.

² Олти ой.

Хунобани бунда юттим десанг-чи,
Боққа кириб олма отдим десанг-чи.
Арпа бериб олтой боқсанг отимни,
Саломат Ёвмитга кетдим десанг-чи!

От минганнинг юракларин тошириб,
Тарафларнинг ақлларин шошириб,
Хўи совутиб, миниб олсак белига,
Душманларинг «Қўйма, ҳо» деб қувганда,
Қутқаради неча тоғдан ошириб,
Сўзимни қулоққа олсанг, акажон,
Саломат Ёвмитга етдим десангчи!

Ғаждумбек «ух, бунга тез бозорда чорак арпага олмайди, энди Равшан билгирсиниб бор арпани бунинг олдига тўктирмоқчи»,— деди, кейин Равшанга қараб:

— Одоб билан олим, ака-укали, фаросат билан каромат,
бу от, бу сўзинг менга ёқмайди,— деди. Равшабек айтди:
— Ҳар нима бўлса ҳам олти ой боқ!

Ғаждумбек:

— Хайр, ё яхши, ё ёмон бир гап бўлар,— деб, Равшанбекнинг сўзини олиб, бангибой ҳолвачидан олган отни офтобга тегизмай, сайисхонага тортиб, арпа бермай боқа берди. Шу орада уч ой ўтди. Сайисхонанинг юқорисидан битта тешик қилди. Отнинг сағрисига офтоб туширди. Равшанни олиб бориб кўрсатди. Равшан кўр ҳамма ёгини сийпаб кўрди:

— Отга ем бермабсан. Ем бермасанг ҳам, от турувда қонган экан, сағрисига қуи туширибсан. Энди минмоққа бўлмайди, яна уч ой боқасан,— деди. Ана энди Ғаждумбек Равшанбек кўрнинг синчилигига ишонди:

— Баракалла, синчилигинга,— деди.

Ғаждумбек, отни қайта бошдан боқмоққа киришди. Бир охурга арпани тўкди, бир охурга бедани қирқиб солди, бир охурга қозон қўйиб, сувни янгилаб солди. Шуйтиб яна уч ой ўтди, орадан олти ой ўтди. От қулундаги тарзига келди. Энди отни совутмоққа киришди: тузни сувга ивитиб, отни ювди, понсори зиғир мойни чучитиб, ичига ишқор солиб ювди. Отнинг гўшлари қайтиб бўйра-бўйра бўлиб-қолди. Шунда Равшанбек юган солиб, совутмоқ учун Ғаждумбекни миндирди.

— Бор, бир катта ердан иргитиб кел,— деди. Эртанига «фалон жойдан иргитиб кел»,— деди. Иргитиб келган қуни

«иргитиб келибсан»,— деди, иргитиб келмаган қуни «иргитиб келмабсан, бор иргитиб кел»,— деди. Шу кўргиликда қирқ қуи совутди, иргитиб келгандан кейин, совутиб кел»,— деди. Совутиб келгандан кейин «ем бер»,— деди. Ем бергандан кейин, «ем бости қилиб кел»,— деди. Шуйтиб юриб, Ғаждумбек чўпчакдай қайтиб кетди.

Яна бир қуни:

— Подшоҳнинг кўрғонидан ўтказиб кел,— деди.

Олтмиш пахса кўрғон эди, ўттиз марза лой хандақдан ўри бор эди. Ғаждумбек ийта-ийта кўрғоннинг олдига борди, бориб кўриб қўрқди: от баландга қараб иргиса, манга-лайн пахсага тегади. От чопиб тушади, бу туркмени эгарнинг қоши қорнимни киндикдан тешади, ўламан, деди. Ғаждумбек кўрқиб Равшан кўрга бориб:

— Иргитиб келдим,— деди. Равшан кўр сийпалаб кўриб:

— Номанқул қилибсан, бор ўткариб кел, ёлгон гапни айтма,— деди.

Ғаждумбек шу қуни яна кўрғоннинг олдига борди, икки қўли билан эгарнинг қошидан ушлаб, тизгинини бўйнига ташлаб, кўрқиб, отга қараб бир сўз деди:

Чув-ҳа, чув-ҳа, бекнинг оти!
Эганг Ёвмитнинг бекзоти,
Ҳолвачининг хоназоти,
Чув-ҳа, чув-ҳа, зўрнинг оти!

Дарёдайин тошармисан,
Юраккинанг жўшармисан?
Чув-ҳа, чув, деб қамчи боссам,
Шу кўрғондан ошармисан?
Чув-ҳа, чув-ҳа, бекнинг оти!
Олти ой таблада боқилган,
Олдинга арпа тўкилган,
Емини кўриб есин, деб
Бурама шамлар ёқилган.
Чув-ҳа, чув-ҳа, бекнинг оти!

Ёллариинг майин кесин, деб
Хитойи хина ёпилган.
Оёғингни ип қиймасин, деб
Пўтадан пайванд тақилган.
Чув-ҳа, чув-ҳа, бекнинг оти!

Туёгинг яхши бўлсин, деб
Ҳақат жушқон нағал қоқилган.

Сувини кўриб ичсин, деб
Ҳар куни машғал ёқилган.
Чув-ҳа, чув-ҳа, кўрнинг оти!

Бадангинанг қиздан нозик,
Сенинг ёли-думинг тузук,
Ирғиб ўтган шу қўрғондан,
Бўлиб қолсин жуда қизиқ!
Бадангинанг қиздан нозик,

Ҳақ сақласа баласидан,
Юртнинг зардор даласидан,
Чув-ҳа, чув деб қамчи боссам,
Ўтармисан Шоҳдорхоннинг қамъасидан?
Чув-ҳа, чув-ҳа, бекнинг оти!
Бангибойнинг хонавоти,
Мавж уриб дарёдай тошди.
Ўкча тираб шу жонивор,
Қушдай бўп, фалакка учди.
Юраги ёрилиб кетди,
Шу қўрғондан бу жонивор,
Қушдай учиб сакраб ўтди.

Энди Гаждумбек Равшанбекнинг олдига, отинг ўтолмади, деб келди. Равшанбек отнинг ҳамма ерини сийпалаб кўрди, қўлтиғига қўлини суқди. Гаждумбекка:

— От ирғиб ўтибди,— деди. Гаждумбек:

— Қаердан билдинг?— деди. Равшанбек:

— Отнинг қаноти чиқибди, шундан билдим! Гаждумбек, энди кетасанми, ё Заргарда қоласанми? Мол-дунё яхшими, ё эл-қариндош яхшими?— деди. Гаждумбек:

— Тонг отгунча ўйлаб кўраман,— деди.

Биби Ҳилолнинг бўйида олти ойлик тумона бўлган эди. Ана энди Гаждумбек, кетай деса молни, пулни кўзи қиймади, кетмай деса, элнинг ишқи, қариндошларнинг меҳри тортган, кўп ўйлади. Охири кетмоққа иктиёр қилди. Лекин Шоҳдорхоннинг Сўқим деган бир синчиси бор эди. «Равшан кўр қочади, ушлаб оламиз, қутула олмайди!»— деб, беш юз отни совутиб ётган эди. Бу Равшаннинг қочарини юриш-туришидан билар эди.

Шоҳдорхон: «Пойлаб юринглар қочса, қувинглар, ҳар нима бўлса ҳам эҳтиёт бўлинглар»,— дегич эди.

Шу орада бир неча кун ўтди, эрта билан тонг отди. Гаждумбек отнинг олдига, Равшанбек кейинига миниб олди. От сувлуғини чайнаб, парқинини сочиб, ийиқидай ўйнаб, думини гажақ қилиб, сарғисига ташлаб, бекни опқочиб келяпти. Гаждумбек икки қўл билан тизгинни ушлаб, кетиб бдояпти. Шунда Биби Ҳилол қараса, акаси билан ёри Евмитга талаб қилиб, кетиб бораяпти.

Биби Ҳилол Гаждумбек акаси ва Равшан кўр ёрига қараб, бир сўз айта берди:

Олтой боқдинг жониворни туллашиб,
Ел-думини Ҳилол ойга силатиб.
Биби Ҳилол муштипарни йиғлатиб,
Асқар тоғим, акажоним, йўл бўлсин?
Бир суянчим, акажоним, йўл бўлсин?

Таблааларда буни боқдинг туллашиб,
Олқордайин жониворни тезлатиб,
Бир синглиннинг юрак-бағрини тузлатиб,
Елғизгина Ҳилол ойни бўзлатиб,
Меҳрибоним, акажоним, йўл бўлсин?
Бирор-фасл сақланг отнинг жоловин!
Раҳбаргинам, акажоним, йўл бўлсин?

Кўнгила суйса, ёрнинг лаби бол бўлсин,
Сўна қўнган Ойдин кўллар чўл бўлсин!
Йўл бўлсин, бўлари гапнинг каттаси!
Ростин айтнинг, акажоним, йўл бўлсин?
Меҳрибоним, ичқуярим, йўл бўлсин?

Шунда Гаждумбекнинг ҳам юрак-бағри эзилиб, кўзидан мўл-мўл ёши тизилиб, гариб-мунглиғ синглисига қараб узангига оёғини тираб, бир сўз деди:

Мени кетади, деб қошингни четма,
Йиғлаб-йиғлаб ўзинг хуноба ютма!
Намоздигар, Ойдин кўлдан келарман.
Мени кетади, деб кўнглингни бузма,
Қатра-қатра кўзларингдан ёш тизма!

Илоё кетгай-да юракнинг чери,
Чўлларда ўйнайди қарсақман бўри.

Намоздигар ўрдак ушлаб келарман,
Аканг бўпти қуш гўштига хумори!

Хумсага тушмасин бир марднинг ори,
Қўлга бериб, шунқор чуйиб келарман,
Тўқлининг гўштига бўпман хумори!

Буни эшитиб, Биби Ҳилол акасига қараб, бир сўз деди:

Ёлғон гапни нега олдинг тилингда,
Худо раҳм айласин ғариб ҳолингда!
Келарга ўхшамас, афти андоминг,
Миниб обсан бедовингнинг белига.
Талаб қипсан, билдим, Евмит элига.
Ёлғончи акажон, сизга йўл бўлсин?
Мен йўлиқдим энди кимнинг қаҳрига,
Отинг чидамайди қамчи заҳрига.
Акажоним, ғамгузарим, йўл бўлсин?
Ростин айт, Гаждумбек, сенга йўл бўлсин?
Талаб қилдинг, ака, Евмит шаҳрингда,
Йўл юрасан занглаб ётган чўлингда,
Раҳм айланглар, ака, ғариб ҳолимга.

Равшанбекка қараб:

Қулоқ солинг менинг айтган додима,
Ёриб оп кет, ичимдаги қўзингни!
Оталиклар, «Ота!»— дейишиб чақирса,
Бунда қолиб, боланг бўлса дарбадар!
Ол ханжарни, ёриб оп кет болангни!

Ғам сарғайтиб ҳаммасининг юзини,
Ҳар ким кўнглин мард билмайми ўзини.
Жигарчилик ёмон экан дунёда,
Гаждумбек тўхтата олмай ўзини,
Шолчиқ ерда икки оёғи тойрилиб,
Май ичгандай юраклари мойрилиб,
«Вой аттанг!»— деб, бек Гаждумбек бўзлайди,
Сингисининг меҳрига ҳеч тўймайди.
«Аттанг!»— деди бўйни ортга қайрилиб.

Шунда Равшанбек «икки ёлғон бир қасам, бунга сўзиниң
ростини айтмоқ лозим»,— деб Биби Ҳилолга қараб, бир сўз
деди:

Кимнинг дарди бўлса кўздан ёш тўкар,
Хафа одам бўзлаб қоматин букар,
Талаб қилдим, мен Евмитнинг элига.
Дийдор қиёматга қолди, аллаёр.

Дардли кўнгли қайнаб-қайнаб жўш энди,
Вой аттанг, балога қолган бош энди.
Бу дунёда кўрмоқ йўқдир, қаддингдан,
Дийдор қиёматга қолди, хўш энди.
Қулоқ солгин сўзиниң ёлғон-ростига,
От чопилар уйдан қирнинг устига.
Бу дунёда кўрмак йўқдир рози бўл!
Тўрангни кўрарсан туғнинг остида.

Тўраннинг ўйилди қайтайин кўзи,
Ғангилаб учади қўлларнинг ғози,
Яхши-ёмон бу дунёда гаплашдик,
Қаддингдан, бўлгайсан бизлардан рози!

Долбой келса толпинади қарчигай,
Мусофирлар тортар экан оқу вой.
— Вой тўрам!— деб бўзлаб турди жойидан,—
Тақдиргинам қурсин, деди Ҳилол ой.

Ана шунда буни эшитиб, Ҳилолой, дол, деб акаси би-
лан ёрига қараб, бир сўз деди:

Ёри ўлса не оймлар тулмиди,
Кийикнинг юргани Қуло чўлмиди?
Ҳилолойни кимга ташлаб кетасан,
Сенин билан аҳду паймон шулмиди?

Оқизиб кет, менин кўздан ёшимни,
Итларга торттириб кет гўшимни!
Ханжарингни ғилофидан оп, бекбачча,
Чопиб келиб, кесиб олгин бошимни!
Тоғларнинг бошини чалган туман-а,
Юраклар бўлиб қолди қон-а,
Ол ханжаринг, ёриб оп кет болангни
Бор эди ўзингдан бўлган гумона!

Евмитда бегимжон дейди ўзингни,
Тарафларинг ўйиб олди кўзингни.

Ол ханжарни, бунда келгин шоҳ тўрам,
Сира йўқдир бу дардларнинг давоси!

Оп кетгин, дер орқасидан толпиниб,
— Вой акам!— деб Гаждумбекнинг синглиси.

Беклар минмаймикан қора байирди?
Ҳар ким ўз жони учун қилар хайрди,
Бир-биридан тириклайин айрилди,
Ҳилол бўзлаб қолди Заргар элида,
Гаждумбекман кўр Равшанбек ёрошлар!
Элнинг ишқи кўп зўр экан дунёда,
Евмитнинг элига иккови кетди.

Ошиқ куяр маъшуқининг ҳолига,
Булбул сайрар боғда очилган гулига.
— Вой акам,— деб ўпкасини босолмай,
Биби Ҳилол қолди Заргар элида.
Юраклари тўла-тўла дард бўлди,
— Вой тўрам,— деб бўзлаб қолди хўрсиниб,
Кетган йўлга икки кўзи тўрт бўлди.

Равшанбек айтди:

— Эй, Гаждумбек, Шоҳдорхоннинг олдига бориб,
«бизлар кетдик, армонда қолма»,— деб, жавоб берса дуо-
сини олиб, жавоб бермаса, армонда қолмасин, ўзимизни
кўрсатиб билдириб кетайик, мардларнинг ишини қилайик,
номардлардай қочиб кетмайик,— деб отнинг бошини Шоҳ-
дорхон подшоҳнинг олдига қараб бурди. Шоҳдорхоннинг
олдига бориб, узангига оёғини тираб, «фотиҳа беринг»,—
деб, бир сўз деди:

Оғайнилар, Шоҳдоршоҳим,
Олдиндан ўтгани келдим.
Биринг катта, биринг кички,¹
Евмитга кетгани келдим!
Етти йил юрдим элингда,
Тупроғим тортса элима,
Евмитга кетгани келдим!

¹ Кичик.

Евмит шаҳримга кетарман,
Бундан Туркманга етарман,
Ҳар тарафга арза қилиб,
Номи бекларни йнгарман.
Сўдим-молларни сўярман,
Подшоҳани кийимлар киярман,
Олдиндан ўтгани келдим.

Бедовларни диркиллашиб,
Туг-байроқни сўқиллашиб.
Ҳар кўчганда тўплар отиб,
Элима кетгани келдим!

Лашкар келар бебош-бебош,
Сизинг билан қилар савош.
Ўздин кетма қизил бош,
Элима кетгани келдим!

Атрофингни лашкар олар,
Ўзбекларнинг бари келар,
Сизинг билан ўруш қилар,
Ўликлар чалкашиб қолар,
Элима кетгани келдим!

Шуйтиб келарман, подшойим,
Армонда қолма тождорим.
Эшитгин, подшо сўзимни,
Нега ўйдинг икки кўзимни?
Равшан оптими қизингни?
Олдиндан ўтгани келдим!

Буни эшитиб, Шоҳдорхон «ушланглар», деди. Ҳамма
ўлтирган одамлар бирдан туриб даф қилди. Шунда Гаж-
думбек отнинг бошини буриб олди. Шоҳдорхоннинг бир
одами хез қилиб, отнинг жидовини ушлаб олмай, думидан
ушлаб олди. Ҳамма одамлар буларнинг олдини, орқаси-
ни ўраб олди. Шунда Гаждумбек очиқ ер тополмай, тикка
ҳовузга қараб, «чув-ҳа», «чув-ҳа», деб отнинг бошини бу-
риб олди. От кўтарилиб, ҳовуздан ирғиб ўтди, ҳалиги уш-
лаган, ҳовузга чўлп этиб тушиб кетди.

Мавж уриб дарёдай тошди,
Бекларнинг ақли шопди,

Қўрқма, деди Равшанбек.
Подшоликда амалдор,
Хаммалари «ушла», «ушла», дейишди.
Одамларнинг бариси чувиллашди.
Ғаждумбекнинг суяклари шовшади.
Тизилишиб қува берди бедовлар,
Икковини «ушла», «ушла», дейишади.
Бу гапларга юрак ошдай қайнади.

Мен билмайман тошиб кетган гуноҳди,
Баланд-баланд тоғда йўғон хумоди.
Дарвозани шарққа-шарққа қамади,
Ғаждумбекнинг ақлини шоширди.
Равшанбекнинг юраклари жўш урди.

Қамаб олди атрофини кўп сарбоз,
Баракалла Равшан боққан отига!
Шу қўрғондан икковини оширди,
Турганларнинг ақлини шоширди.
Булбуллар сайрайди боғнинг гулига
От бўлмаса ўлар эди иккови,
Энди тушди Ёвмит элнинг чўлига.
Йиғламай найлайин, қисматлар қаттиқ,
Бек дегандай, бир белгиси шу экан.
Талатўп қип, бир подшоҳнинг шаҳрини,
Ёвмитнинг элига саломат кетди.
Қайда кетди, деб турган одамлар,
Ҳар бир одамлардан дарак сўроқлаб,
Орқасидан чопиб тушди бир минг от.
Амалдор анжом бойлар белига,
Соғ-саломат чиқиб Заргар элидан,
Беклар тушди Ёвмит элнинг йўлига.
Қоча-қоча икки бирдай бекбачча,
Чиқиб олди эсон-омон далага.
Бир минг от буларни қувиб кетди.
Ҳар бир дами билиб олинг ғанимат,
Коса даврон эр йигитга навбатди(р).

Қулоқ солди бекбаччалар кетига,
Бедовнинг дубири қулоққа етди.
Бир минг отнинг ичидан,
Беш юз тулпор айрилди.

Беш юз тулпор ичидан,
Тўрт юз бедов айрилди.
Тўрт юз бедов ичидан,
Уч юз бедов айрилди.
Орадан бир кун ўтди.
Уч юз бедов ичидан,
Икки юзи айрилди.
Яна бир кун қувишди,
Неча қирлардан ошди.
Сув олгани йўқ экан,
Бир нечасининг ичи пишди.
Аскарлар ўлдик дейишди,
Бедовларга чанг қотди.
Бу дамлар ғаниматдир,
Ушлаймиз, деб ҳалак бўл,
Орадан уч кун ўтди.
Икки юз от ичидан,
Уч тулпор илгари тушди.
Бор экан-да, Шоҳдорхоннинг тулпори,
Қолган ҳаммаси ҳориб чўлда қолди.

Ўзи оқина, киприги йўқина, катта эмас чоққина,
гўштли, баданлигина бир тулпор бекларга бир таноб ер-
дан қувиб етди. Шунда Ғаждумбек айтди:

— Равшанбек, бир шапақ тулпор етиб қолай деди.
Равшанбек:

— Етай деган бўлса, ҳар ерга борсанг ҳам етади, кўп
илдам яманлагур. Мозорли ер бўлса, чангали бўлса, шунга
қараб қоч, кун чиқса кунга қараб қоч!

Ғаждумбек ўнг келса ўнгга, чап келса чапга қаради,
бир вақт бир қозоқнинг мзорига етди. Қозоқ мзорига
отни солиб беклар қочди. Шафақ от аксари кунга қарай
олмас экан, кунга қарай олмай, чангалга оёқ босолмай,
чангалга сурилиб йиқилди. Булар кета берди. Орқасидан
яна бир туёғи оқ тўриқ тулпор қувиб етди. Ғаждум-
бек:

— Туёғи оқ тўриқ тулпор етди, — деди. Равшанбек:

— Тошлоққа солиб қоч, — деди. Ғаждумбек сел кетган
сойга солиб қочди. Оқ туёқли учун, туёғи синиб, ҳалиги
тулпор гуппа йиқилди. Бу ҳам майиб бўлиб қолди, нима-
гаки, қаттиқ қувишиб келаётиб эди. Бекбаччалар бундан
қутулиб кетди. Ана шунда тағин бир хоса тулпор орқаси-
дан қувиб етди. Бунинг устидаги киши Шоҳдорхон под-

шоҳнинг Сўқим семиз, деган синчиси эди. Ҳалиги Сўқим семиз синчи Равшанбекка айтди:

— Уйларингни билмадинг, ўз билганингдан қолмадинг, қаникай «тулпори йўқ», деганинг? Мен сени энди ушлаб, подшоҳнинг олдига олиб кетаман. Лекин қўрқиб, писиб юрма. Шоҳдорхон подшоҳимиз инъом-аҳсонлар бериб яна элинига жўнатади. Мен кўп катта одамман, менинг айтганимни подшоҳ қилади. Хизматкорнинг хизмати подшоҳга ёқса яхши, одам сира барака топмай қолмайди, деган. Сен ҳам барака топасан, бундай қилманглар, юринглар,— деди. Шунда Равшанбек:

— Доно билан доно гаплашади, подшоҳ билан подшоҳ гаплашади, синчи билан синчи гаплашади. Айтган сўзинг дуруст, синчилигинг ҳам дуруст. Лекин мард йигит айтмайди, айтган сўздан қайтмайди. Мен ҳам ўзимни мард олиб юрганларданман, йўлдан қайтмайман. «Подшоҳнинг тулпори бор экан, бор ҳам бўлса йўқ экан», деб эдим. Подшоҳнинг бу уч тулпориди камчилиги бор, ҳолвачининг тулпори камчиликсиз, ҳеч ерда қолмайди, чарчамайди. Подшоҳнинг ўзи ёшроқ экан, эси паст экан, менинг сўзимнинг охирини сўрамай, ноҳақдан кўзимни ўйиб олди,— деди. Бу сўзни эшитиб Сўқим синчининг аччиғи келди. Равшанбек шунда билди. «Бизлар анжомсиз, Сўқим синчи анжомли — найзали, милятикли, мабодо бизни отиб ташламасин»,— деди.

— Эй, Сўқим синчи, ҳамма нарсдан гап зўр,— деб гапга солди.— Сенинг боққан тулпорингдан шафақ отинг кўнга қарай олмайди, тури оқтуёқ тулпоринг тошлоққа бўлмайди, оёғи учиб, синиб қолади. Менинг сўзим ёлғонми? Отинг мазорда, чангалда, кунга қарай олмай йиқилиб қолди, тўриқ тулпоринг сел кетган тошлоқда тошга оёғини босолмай, бу ҳам йиқилиб қолди. Мана, менинг сўзимга подшоҳинг ишонмай, икки кўзимни ўйиб олди. Тагин сен юр дейсан. Албатта, мен борганданкай қолдира қўями? Улдиради. Ана энди сенинг сўзинг зўр бўлдими, менинг гапим зўр бўлдими?— деди. Шунда Сўқим синчи:

— Воҳ, асал айнимас, тилла чиримас, саримой сасимас. Сенинг ҳар бир гапинг ҳар нарсдан зўр бўлди, менга ўлимдан ёмон бўлди,— деди.— Ҳали ҳам юринглар меҳмонлар. Элга борайик,— деди. Лекин Гаждумбек Равшанбекка қараб, ҳар замон «кетайлик» деб қистаса, Равшан:— Дам тур, Сўқимнинг оти бир сийсин, ундан кейини кетамиз, отининг тери қотиб, турган еридан ўтолмайди,

тер қотмаса, қочсанг қувиб етади,— деди. Шунда Сўқим синчи тагин Равшанхондан сўради:

— Менинг остимдаги бу тулпор от-чи?

Шунда Сўқим синчининг оти сийди. Равшанбек:

— Сийдими?— деди. Гаждумбек:

— Сийди,— деди.

Равшанбек Сўқим синчига:

— Гапимни кам-кам биласан, ўлмай подшоҳнинг олди-га борсанг, менинг сўзларимни подшоҳга айтасан,— деди. Бу гапни айтиб, улар қоча берди. Сўқим синчи, «Чув-ҳа», «чув-ҳа», деб ҳаракат қилиб қувайин деса, остидаги оти олақароқ бўлиб, тарашадай қотиб қолибди. «Вой, вой, ўзбек синчининг айтгани келди»,— деди. Хоса тулпор бир ерда туриб қолса олақароқ бўлиб қотиб қолар эди, буни Сўқим синчи билар эди. Бизлар ҳам синчилик дағдағасини қилиб юрган эканмиз, синчилик мана бундай бўлади экан, деб Равшан кўр синчининг айтган сўзига қойил бўлди, унга тан берди. «Баракалла, Равшанбекнинг синчилигига»,— деди. Ана энди шуйтиб, икки ўзбек Гаждумбек билан Равшанбек кета берди. Сўқим синчи қола берди:

Йиғлаганнинг ёқаси ҳўл ёшига,
Ҳар ким элатига, қариндошига
Соғ-саломат чиқиб Заргар элидан,
Халос бўлди тарафларнинг қўлидан.

Энди тушди занглаб ётган чўлига.
Равшанбекман Гаждумбек:
— Ота юртим қайда,— деб,
Жўнай берди бекзода.
Очилди гули гунча,
Ғам кўпди, гап билан анча.
Ота юртим қайда, деб
Жўнайберди бекбачча.
Оға юртим қайда, деб
Жўнайберди бекбачча.
От келади ариллаб,
Отган ўқдай зириллаб.
Бедов отнинг шамоли,
Мис карнайдай пириллаб.
Ол-ол, юрди ол юрди,
Озинамас мўл юрди.
Тағи қирқ кун йўл юрди.

Намоздигар бўлганда,
Битта шаҳарни кўрди.

Шу ерда жонивор тулпор от, ичи куйиб ўлди. Буларга аламлар зиёда бўлди, оти учун беклар куйиб қолди. Ҳар на бўлса тақдирига кўнди. Ана энди икки бекбачча пиёда бўлиб қолди. Гаждумбек Равшанбекни етаклаб олди. Оқшоми билан йўл юриб, шаҳарга етди. Шунда қарасалар, шердон бозорчи карвонлар, савдогарлар, қабилабошлар, йўловчилар йўл билан келаётибди. Дарвоза очилибди. Шунда савдогарларга булар айтди:

— Бу шаҳар кимнинг шаҳари?

Қабилабошларидан бири:

— Бу шаҳарни қари боболар Одилхон подшонинг юрти Ёвмит дейдилар,— деди.

Шунда Гаждумбек айтди:

— Сизлар қайси шаҳарнинг савдогарларисизлар?

Савдогарлар:

— Бизлар Така юртининг карвонимиз.

Буни эшитиб, Гаждумбек:

— Эй, Равшанбек, энди мен ўз юртим Така элига кетаман. Қайси биримиз тинч бўлсак, бир-биримизга ҳаф юборишиб турамыз. Сиз ҳам ўз юртингиз Ёвмитга келдингиз,— деди.

Гаждумбек савдогарлар билан Така юртига кетди.

Ана энди, Равшанбекдан эшитинг. Равшанбек сўрай-сўрай, истай-истай подшонинг дорхонасига бориб қолди. Подшога кўриниш бериб:

— Ассалому алайкум, ўлтирган қариндошлар,— деди.

Лекин Одилхон ўлган, ўрнига Урайхон подшо бўлган экан. Равшанбекнинг отаси Тўлибой синчи ҳам ўлган экан. Урайхон подшо айтди:

— Сўранглар, бундай ёмон аҳволда қолган қандай қариндош экан?

Урайхон Равшанбекдан, қавми насаб сўради. Равшанбек айтди:

— Менинг отамнинг катта юрти бор эди. Отамнинг отасининг оти Қовиштихон. Одилхон подшо Қовиштихоннинг юртига ёвлаб борди, уни ўлдирди, отамни банди қилиб олиб, хизматкор қилди. Отам Тўлибой синчи эди. Отам Одилхоннинг хизматида юра берган. Бир кунлари Одилхон подшо, «Кел-э, Тўлибой ҳам ўзимнинг суягим»,— деб Биби Ойша деган қизини берган экан. Мен шу Биби Ойшадан

бўлган экамман. Менинг насабим шу. Шоҳдорхон подшо бу шаҳарга ёв бўлиб келганда, мен Ҳамза деган бир одамнинг қўлида банди бўлиб кетдим. Ҳамза мени етти йил боқди. Така Туркман юртидан Шоҳдорхоннинг юрти — Заргарга, Гаждумбек деган киши ҳам Биби Ҳилол деган синглиси билан банди бўлиб борган экан. Бир кунлари Гаждумбек, қариндошим, деб Биби Ҳилолни менга берди. Гаждумбек Шоҳдорхон подшога хизматкор эди. Бир кун бизлар овга чиқдик. Бир тулпорнинг суягини топиб олиб эдик. Буни подшо эшитиб, менга табласидаги отларини кўрсатди. «Қайсиси тулпор?»— деди. Мен билганимни айтиб эдим, Шоҳдорхон аччиғланиб, кўзимни кўр қилди. Мендан тила тилагингни, деганда бир от тиладим. Шу отни Гаждумбек икковимиз миниб, қочиб қутулиб келдик. Мендан Биби Ҳилолнинг бўйида олти ойлик гумона қолди. Биби Ҳилол Шоҳдорхоннинг юртида мусофир бўлиб қолди. Мана, мен бу ерда, сизнинг олдингизда турибман. Гаждумбек ҳам ўз юрти Така Туркманга кетди. Шуйтиб, мен сизларни тоғам, оғам, элим, қариндошим, деб келдим,— деди.

Урайхон подшонинг олдидаги одамлар:

— Шу кўрдан нима қариндошчилик чиқарди? Қайси ердан келган бўлса, шу ерга кета берсин,— деди. Урайхон ҳеч нима демади. Одамларнинг сўзига қараб турди. Шунда Равшанбек, буларнинг олдидан ноумид бўлиб, хафа бўлиб, ўрнидан туриб кета берди. Шу Ёвмитнинг бир камбағал саройбони бор эди. Тўлибой синчини танир эди, Равшан кўрни сарой ёнида кўриб, суриштириб таниб олди; кўнгли жўш урди. «Азоб тортиб, қариндошим, деб келибди, подшолар қабул қилмабди. Мен бу бечорага саройни терайин еб ётсин, мен бошқа бир тирикчилик топиб кетарман», деб Равшанга айтди:

— Шу сарой ўлгунингча боқади.

Саройдаги хизматчилар Равшанга хизмат қилиб ёта бердилар.

Дўсти яхши кўрган йигит,
Ҳар ерга борса хор бўлмас.
Йчи ғамга тўлган йигит,
Ҳамдамни топса айрилмас.

Ана энди Равшанбек подшолардек сира сийбат билан ёта берди. Буни ётмоқда қўйиб, гапни Гаждумбекдан эшитинг. Гаждумбек юртига отаси Жигалихоннинг ўлгани ус-

тига борди: Отасини расми қоида билан кўмди. Гаждумбекнинг келганини халойиқ эшитиб, ер ёрилгандай бўлиб, бари кўрмоққа келди. Халойиқ буни подшо кўтарди. Гаждумбек отасининг юртига, давлатига эга бўлди, беалик, подшолик даврини сурмоққа киришди. Шунда Гаждумбек, Равшанбекка хат қилди. Айтдики: «Мен давлатли бўлдим, Равшанбек тинч бўлмаса, келсин». Бу хабар Равшанбекка етди. Равшанбек хатни ўқитиб билиб, бу ҳам: «Вақтим хуш!»— деб хатига жавоб қайтарди. Бу хат Гаждумбекка етди. Гаждумбек «димоғи чоғ бўлса бўлди» деб, Равшанбекдан кўнгли тўлди. Шуйтиб, булар бир-бировига хат-хабар қилиб тура берди. Буларни бунда қўйиб, энди сўзни Биби Ҳилолдан, Заргар мамлакатидан эшитинг:

Шоҳдорхон подшо барча қуръондоз, мунажжимларини йиғиб айтди:

— Кетганлар қутулиб кетди, ўз юртига етди. Энди менинг кўрган тушамнинг тавбирини қилинглар, нима бўлади?

Қуръандозлари йиғилиб маслаҳат қилди:

— Эй, подшо, бизларнинг сизга арзимиз бор! Бизларга жавоб берсангиз, Биби Ҳилолни сўямиз, устига олов қўямиз, ўзини куйдириб, қулини элакдан ўтказиб юборамиз. Бу элларни талатўп қиладиган бола, шу Биби Ҳилолдан пайдо бўлади. Улдириб куйдирсак, йўқ бўлиб кетади, ундан кейин давлат ўзингизники.

Шу сўзга маслаҳат қарор бўлди.

Гаждумбекнинг Рустамбек деган бир хизматкори бор эди. Гаждумбекнинг чўлдаги йилқисини боқиб юрадиган йилқибоқар болаларнинг олдида ҳамма вақт, ундай қилинглар, бундай қилинглар, деб айтиб хизмат буюриб юрар эди. Равшанбек билан Гаждумбекнинг қочиб кетгандан хабарсиз эди. «Мен бориб, хўжайинларни кўриб, салом бериб, йиллик пулларни олиб, кийим-кечак қилиб келайин», деб Заргар шаҳрига етди.

Кучадан келаётса, Заргар шаҳрининг халқи тўп-тўп бўлишиб, ҳар ерда маслаҳат қилиб ётишибди.

Рустамбек:

— Бу элда нима гап бор?— деди. Турганларнинг бирови:

— Буни сўраб нима қиласан. Гаждумбек билан Равшанбек қочиб кетибди. Кетса-ку, майлига-я, Шоҳдорхоннинг кўнглини қора қилиб кетибди. Орқасидан бир минг амалдор қувиб кетган эди, ҳаммаси чўлда отидан айрилиб,

пиёда бўлиб ўлибди. Эндиги маслаҳат Биби Ҳилолни куйдириб қулини элакдан ўтқариб юбормоқчи бўлиб ётибди,— деди.

Бировлар Рустамбекни Гаждумбекнинг қули дер эди, бировлар ўғли дер эди. Бу гапни эшитиб Рустамбекнинг юраги «жиз» этиб кетди, илдам-илдам юриб, тикка Биби Ҳилолнинг олдига етди.

Рустам қараса, Биби Ҳилол чўндай қотиб сомондай сарғайиб кетибди. Буни кўриб, Гаждумбекнинг тузини ҳурмат қилиб, Биби Ҳилолга қараб, бир сўз деди:

Қайтай сабил бўпти Ёвмитнинг юрти,
Адо бўлмас юрагининг ҳасрати.
Ҳеч кима тушмасин жудолик хили,
Билдим олис экан, Ёвмитнинг али.
Кечасиман неча жондан ўтайин,
Ҳақ ҳурмати синглим дедим, Ҳилолой,
Юргин; Ёвмитга элтиб бораёин!
Раҳм айлагин, чироққинам, ҳолинга,
Қиёматлик синглим, дедим ўзингни,
Юргин, Ёвмитга олиб кетайин!

Шоҳдор подшо қуръандозни йиғдирар,
Қошинг кериб қовоғингни ўйдирар.
Мингашиб Туркман элига кетайик,
Эрта билан амалдорлар куйдирар!

Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Узоқ яша, бўтам, сира ўлмагин!
Чироғим юр, ҳозир Ёвмит кетайик,
Бу гапимни ҳаргиз ҳазил билмагин!
Сайил қилсанг, Ёвмит эли — чорбоққа,
Эрта билан олов ёқиб куйдирса,
Ўзинг тугул лангқа¹ қолар ўзбекка
Чироғим, юр влатинга кетайик!
Сен йўлиқдинг душманларнинг қаҳрига,
От чидамас аччиқ қамчи заҳрига.
Эсон-омон мингаштириб Ҳилолай,
Юргин, оп кетай Ёвмит шаҳрига!

Ҳилолой бу сўзни эшитиб:

— Бир кун ўлмоқ, бир кун туғилмоқ. Мен бир хизмат

¹ Доғ маъносида.

корим билан мингашиб борсам, одамлар, қариндошларим Гаждумбекка, сен ўзинг қочиб келиб эдинг, сенинг синглинг Биби Ҳилол бегона бир одам билан мингашиб келди, деб айтар. Акамнинг ва ёрим Равшанбекнинг юзи туман бўлар. Бу билан борганимдан, бормаганим яхшироқ. Мен қариндошларимнинг маърака-ўлтиришларда юзини туман қилганимдан, шу ерда ғариб бўлиб ўлганим яхши,— деди. Буни эшитиб Рустамбек айтди:

— Эрта билан сени Шоҳдорхоннинг одамлари сўйиб ўлдирди.

Ҳилол:

— Улдирса худонинг иши-да. Мен ўлимга розиман,— деди. Рустамбек:

— Хайр, сенинг ишинг. Сен бошқа кишининг боласи-сан, сенга мен ҳеч нима дея олмайман. Агар ўз синглим бўлганимда олиб кетар эдим. Энди ўзинг биласан,— деб Рустамбек йўлга қараб чиқиб кетди. Кун хуфтон бўлди.

Биби Ҳилол, мени ўлдирар экан, деб кўнгли бузилиб, йиғлаб ўтирипти.

Долбой келса толпинади қарчиғай,
Ховансида тортаётир оҳу вой.
Ўпкасини босолмай бўзлаб йиғлайди.
Тақдирдан кўриб энди Ҳилолойд!

Очилар боғларда гул билан гунча,
Юракда ғам кўп, дард билан анча.
Ховансида ўнглаб ётиб йиғлайди,
Йиғлай-йиғлай оқшом бўлди, ярим кеча.

Булбуллар сайрайди, боғларда баҳор,
Подшолар қилмасин ҳеч кимга қаҳр,
Майиб нордай, ҳар хўрсиниб йиғлайди,
Тун бўлиб қолди, шу вақтда тонг саҳар.

Йиғлай-йиғлай қадди ёйдаи букилди,
Кечаси билан йиғлай берди доду дод,
Хафа одамга ҳамиша бўлар қиёмат.

Биби Ҳилол дунёдан ўтди. Эрта билан тонг отди. Шоҳдорхоннинг амалдорлари, қуръандозлари, мунажжимлари «Биби Ҳилолдан соҳиби қирон чиқади экан, ўлдирамиз, куйдириб кулини элакдан ўтказамиз, ундан кейин соҳиби

хуруш йўқ бўлади, юрт бизларга қолади. Ҳамма юртга шаҳаншоҳ бўламиз,— деб кўча-кўйда йиғилишиб, Биби Ҳилолнинг устига келдилар. Шунда қарасалар Биби Ҳилол ўлган. «Энди ҳар нима бўлса ҳам, Биби Ҳилолга қўлларингизни тегизманглар»,— деб ҳаммаси чувиллашиб, вақтлар хуш бўлиб, карнай-сурнайларни чалиб, кўнги-роқларни уриб, шаҳарни безаб, сувларни септириб, ойна-бандлик қилдирди. Шоҳдорхон буни эшитиб, амалдорларига зиёфат бериб, вақтларини хушлади. Шоҳдорхон ва барча амалдорларнинг вақти хуш бўлиб, димоғлари чўғ бўлиб, «соҳиби қирон йўқ бўлди», деди. Ана энди буларни вақтлари хушлик, димоғлари чоқликда қўйиб, энди сўзни Рустамбекдан эшитинг: Рустамбек Биби Ҳилолга насиҳат қилиб эди. Биби Ҳилол «тақдиримдан кўраман», деб Рустамнинг айтганига кўнган эмас эди. Шундай бўлса ҳам Рустамбек айтди: «Ҳар нима бўлса ҳам, синглим, деб эдим, акасининг тузини кўп еган эдим, бир бориб хабар олайин. Шоҳдорхон Биби Ҳилолга қандай жабрларни қилди экан»,— деб келди.

Рустам кампул бўлиб юрар эди, баъзан бутхонага поп билан бирга бориб, тушган пулларни йиғиб олар эди. Пулни кўп қилса яна мусулмон бўлиб юрар эди. Ўзи икки хаёроқ одам эди. Келиб кўрса, Биби Ҳилол бечора чўзилиб ётибди. Шунда Биби Ҳилолга қараб, Рустамбек бир сўз деди:

Товус деган қуш таралар қияда,
Не кўриб кечирдинг ёлғон дунёда.
Акам кетди, деб хафа бўлмагин,
Акангдан боқар қуллари зиёда!

Оқизма, чироғим, кўздан ёшингни,
Қочирмагин ақл билан ҳушингни.
Қиёматлик синглим дедим, Ҳилолойд
Оч кўзингни, кўтар азиз бошингни.

Тўрғай чуллаб¹ тонг сарғайиб отибди,
Бек Рустамбек хунобалар ютибди.
Шундай бориб Ҳилолойдга қараса,
Бу дунёдан сафар қилиб кетибди.

Ёмонга сира айтманг элга ёйди.
Рустамбекнинг юрак-бағри куяди.

¹ Чулдираб.

— Ғариб ўлган вой синглим,— деб Рустамбек
Ҳилолоининг калласини суяди.

— Вой синглим,— деб қовоқларин силади.
Куйган одам гапни гапга улади.
— Ғариб ўлган, вой боврим,— деб Рустамбек,
Таёққа суялиб бўзлаб йиғлади.

Қошин кериб, қовоғини уйдирди,
Улим қурсин юрак-бағрин куйдирди,
Бир кампирни олиб келиб Рустамбек,
Ҳилолоини, хўп яхшилаб ювдирди.

Йиғламай найлаин, қисматлар қатти(қ),
Рустам шўрнинг ўпкаси шишиб кетди.
Мозоратдан олиб келди тобутни,
Сингласини солиб қўйди тобутга.
Ҳар кўзидан қонли ёшлар тўкилиб,
Ҳилолоини мозоратга оп кетди.
Орқалаб кўтариб ёлғиз сингласин,
Уйтиб-буйтиб олиб борди мозорга.

Қайтарманглар, яхши одам раъйини,
Кимга айтар юрагида ўйини.
Ака, ини, йўқдир унда қариндош,
Йиғлай-йиғлай шишиб онинг ўпкаси
Ковлай берди сингласининг жойини.

Нодонларни асло қўйманг раъйига.
Ёлғизлик ёмон экан дунёда,
Қучоқлаб сингласини Рустамбек,
Ҳамма ери тупроқ бўди бебахтнинг.
Сингласини шундай қўйди жойига.
Йиғлай-йиғлай кўзларидан ёш қўйди.
— Ғариб ўлган, жигарим,— деб Рустамбек
Бўз тупроқни унинг устига уйди.
«Белгили бўлсин укам жойи», деб
Катта тошни оп кеп бошига қўйди.

— Вой синглим!— деб бечора дод айлади,
Гоҳи йиғлаб, гоҳи фарёд айлади.
Билар-билмас қуръон ўқиб бечора,
Сингласининг арвоқин шод айлади.
Ғам сарғайтди Рустамбекнинг юзини,
Тупроқ бўлиб қолган унинг ўзидир,

Хўрсинади тўхтатолмай ўзини,
Йўқ қип қўйди айтадиган сўзини.
Мозоратга қаратади кўзини.
Яккалик ер ёмон экан дунёда,
Шу Рустамбек бўлди давлат соҳиби,

Рустамбек Биби Ҳилолоини гўрига қўйиб, Гаждумбек-
нинг ҳовлисига келди. Гаждумбекдан қолган барча ҳовли-
ҳарам, мол-пулларга эга бўлиб қолди. Рустам:— Энди
давлатга эга бўлдим, хотин олмасам сира ҳам бўлмайди,—
деб Бадгир деганнинг сингласини олди. Хотинидан бир
бола бўлди. Отини Қўнғирбой қўйди. Шуйтиб, буларни гоҳ
димоғчоғликларда, гоҳ хафаликларда қўйиб, энди сўзни
гўрда ўлиб ётган Биби Ҳилолдан эшитинг.

Биби Ҳилолнинг ўлганига уч ой, тўққиз кун, тўққиз
соат, тўққиз дақиқа ўтди. Равшанбекдан олти ойлик гу-
мона қолган эди. Биби Ҳилол ўлган бўлса ҳам, боласи ўл-
маган экан. Шунда вақти етди. Турмоқчи бўлди. Биби
Ҳилолнинг ўлиги гўрда тебраниди. Ўлик баданини тўлғоқ
тутди.

Ҳилолнинг танаси гўрда тебраниди,
Энди тутди Ҳилолоининг тўлғоғи.
Мавж уриб, мисли бир дарёдай тошди,
Ҳой аттанг-а, дардлар-дардга улашди.
Чақалоқ қимирлаб эна қорнида,
Ҳилолоининг фарзанди гўрга тушди.

Баччанинг юзининг ойдинлигига,
Барқ уриб, гўр ёп-ёруғ бўлди.
Биби Ҳилол бир нозанин ул туғди.
Уч кеча, уч кундуз орадан ўтди...

Ҳилолойдга жон келмади, лекин болага эмчагидан сут
келиб ётди. Шу орада ўртадан уч йил ўтди. Гўрўғли
ғилгандан бери гўрда чироқ ёниб турар эди. Бир кун илп
этиб ўчиб қолди. Яна уч кун ўтди. Ҳилолоининг эмчаги-
дан сут келмай, бадани кўмирдай чўйқаб кетди. Ана шунда
Гўрўғли оч қолди, энасига қараб, бир сўз деди:

Айтсам етгаймикан, энажон, зорим,
Юракда ғамим кўп, ичда зангларим!
Кўкрагинга нимага сут келмайди,
Очликдан, энажон, кетди мадорим!

Ҳай даригол! Рангим гулдай сўлами?
Улимнинг ханжари бағрим тилами?
Тур жойингдан, мамма бергин энажон,
Ётганда ёлғиз боланг ўлами?

Чиқмайди, энажон, нега бир сўзинг?
Сабаб нима, қоп-қора бўлди гул юзинг?
Тур жойингдан, кўкрак бергин энажон?
Улар бўлди Гўрўғлибек ёлғизинг.

Очлик қурсин, ўзим тортдим оху вой,
Қоп-қора бўп кетди эна ранги-рўй,
Тур жойингдан, кўкрак бергин ўғлингга.
Болам, деб олдинга олгин Ҳилолой.

Томоша қинг, Гўрўғлининг ишига,
Мозорат титради бу нолишига,
Очлик қурсин, ёмон экан дунёда.
Оғзини тамшаниб, шунда Гўрўғли,
Тармашибди энасининг тўшига.
Оч қолдим, деб кўзда ёшин силайди.

Куйган одам гапни гапга улайди.
— Кўкрак бергин, тура кел, энажон,
Оч қолдим,— деб мард Гўрўғли йиғлайди,
Вой эна, деб ёш бола чинқиради,
Улмаган, дунёда даврон суради.
Эмчак, деган баччанинг нолишига,
Титраб гўристон, ларзага келади...

Бир тешикдан гўрнинг ичига куннинг шуъласи тушди.
Гўрўғли куннинг тушганини кўриб, қўли билан ушлаб
оламан, деб кунга қўл урди; ушлай олмади, ушлайман, деб
қўли гўрнинг тепасига етди. Тирмалаб-тирмалаб тешикни
катта қилиб, гўрдан ташқари чиқиб, ҳайрон бўлиб қолди.
«Бу нима деган сир бўлур?»— деди. Оч қолдим, деб гўрга
суяниб, ётиб қолди. Буни очликдан йиғлаб ётмоқда қўйиб,
энди гапни Рустамбекнинг байталидан эшитинг: бир бай-
талнинг боласи ўлиб, боласининг ўлганига ичи куйиб,
кишнаб юрар эди. Гўрўғлининг олдига келиб қолди. Бай-
талнинг кўзи Гўрўғлига тушиб, меҳри кўкрагига жой
олиб, унга суйканиб эмиза берди. Ана энди, Гўрўғли шу
байтални эмиб, қорни тўйиб-тўймасдай бўлиб юра берди.
Байтал ҳар куни Гўрўғлини уч вақт эмизиб кета берди.

Бунинг билан Гўрўғлининг куни ўта берди. Гўрўғли уч
яшарида гўрларнинг устида ўйнаб, у ёқдан чиқа, бу ёқдан
чиқа: «Ос!» «Бос!»— деб гўрларни таёқ билан янчиб,
ўйнаб юра берди.

Рустамбекнинг йилқичилари байталнинг ҳар куни гўр-
га қараб кетганидан хабардор бўлиб юрар эдилар. Бир
куни йилқибонлар: «Шу байтал ҳар куни мазорга қараб
кетди. Буни пойламоқ керак. Мазорга бориб нима қила-
ди»,— дедилар. Шуйтиб ўттиз чоқли йилқичи байталнинг
орқасидан пойлаб гўристонга келдилар. Ҳалигилар гўр-
нинг олдига бориб қараса, бир бола байтални эмиб туриб-
ди. Байтал эмчагини боланинг оғзига солиб, ийиб, эмизиб
турибди. Бир-бирига:

— Кўрдингми? Арвоҳ ҳам ялонғоч ёш болага ўхшар
экан, арвоҳ кўрган касал бўлади,— деб, ҳаммаси бирдан,
бизлар арвоҳ кўрдик, энди ўламиз, деб қўрқиб, касал бў-
либ қолдилар. Буларни бу туришда қўйиб, энди Рустам-
бекдан эшитинг:

Рустамбек ҳар куни йилқичиларига нон олиб келиб бе-
рар эди. Бугун ҳам йилқичиларга нон олиб келди. Келса,
йилқичиларидан бир нечаси йўқ. Қолганидан:

— Йилқичилар қани?— деб сўради. Улар айтди:

— Улкан бир бия ҳар куни мазорга қараб кетар эди.
Шу байталдан хабар оламиз, деб мазористонга бориб эди.
Гўристонга бориб, байтални бир арвоҳнинг эмганини кў-
рибди. Шуйтиб, уларни арвоҳ урибди. Мана, шу турган
йилқичи қўрқиб, қочиб келди. Бу ҳам қўрқиб, юраги ёрил-
гудай бўлиб ётибди,— деди. Буни эшитиб, Рустамбекнинг
юраги «жиз» ётди. Рустам бориб ҳалиги юраги ёрилиб кет-
гандай бўлиб ётган йилқичиларни гапга солди:

— Нима кўрдинглар?— деди. Йилқичилар:

— Бизлар яп-ялонғоч бир арвоҳни кўрдик. Узи ёш
баччага ўхшайди,— деди «Эс берганга даст берар, даст
берганга, эс берар» дегандай Рустамбек мазористонда бир
гўрнинг олдига бориб айтди: «Биби Ҳилол синглимнинг
қорнида боласи бор эди. Шу туриб, бола шундан бўлган-
микин. Шу гўр, синглим Биби Ҳилолнинг гўри, ўзим маңа
бу тошни қўйиб эдим. Шундан Биби Ҳилолнинг гўрини
топдим»,— деди. Оқшом бўлди Рустамбек саҳар вақтида
келиб, гўрни пойлаб ётди. Қараса, Биби Ҳилолнинг гўри
ёп-ёруғ бўлиб кетди. Шунда бир бола Биби Ҳилолнинг
гўридан чиқди, жуда сулув, қуви ўн тўрт кунлик ойга ўх-
шайди. Шунда бир шер мазористонда ётган экан, болага

қараб ташланди. Шунда ҳазрати Хизр келиб шерни бир тарсаки урди. Шер нимта-нимта бўлиб, тирқираб кетди. Рустамбек кўрқиб аросат қилиб:— Шундай шерни бир тарсаки уриб ўлдириб, майдалаб юборди, менинг нима жоним бор,— деди. Уйига қайтиб келди, келиб ўйлаб айтди:

«Кел-э, бу шаҳарда мусофир бўлиб ўлгандан, ўз жиянгинамнинг қўлида ўлганим яхши». Рустамбек, келар оқшоми уч ошиқ, бир қизил эгар, яна бир-иккита кўғирчоқ, бир-икки рўмол, учта болалар ўйнайдиган соққа олди. «Синаб билайин, шу бола ўғилмикин, қизмикин», деб эгар билан уч ошиқни бир ёққа қўйди. Икки кўғирчоқ билан рўмолни гўрнинг бир ёғига қўйди. Пойлаб ётди.

Гўрўғли гўрдан чиқиб, рўмолларга кўзи тушиб, рўмолларни, кўғирчоқларни йиртди. Рўмолдан ҳар хил-ҳар хил байроқлар қилди. Гўрнинг бу ёғига ўтди, уч ошиққа кўзи тушди, қўлига олиб, шу мазордаги ўликларнинг барини келдим, гарткам, деб ошиқни ерга ташлади. Эгарни миниб, «чув-ҳа, чув-ҳа, от қўй, қайтма, бохабар бўлинглар»,— деб эгарни аста-аста қимирлатиб, гўрдан анча ерга узоқлаб кетди. Шунда Рустамбек жойидан туриб, тез чопди. Гўрўғли ҳам буни кўриб, гўрига қараб чопди. Рустамбек Гўрўғлининг гўрга қирадиган ерига етиб бориб, ёта кетди. Гўрўғлининг гўрга киролмай, бир чинқирди. Рустамбекнинг юраги ёрилиб, ўлиб қолай деди. Шунда Рустам баччага қараб бир сўз деди:

Буралиб олиб бўйнингга қўлим соламан,
Ҳарна бўлсам сенинг билан бўламан.
Йиғлама, чироғим, кўнглим бузилди,
Ростин айтсам, сенинг тоғанг бўламан.

Боққа кирган олмалардан отармиш,
Суюнган қул муродига етармиш.
Биби Ҳилол синглим бўлди, чироғим,
Бир тоға — етти ота бўлармиш!

Кўнглимда бўлган менинг ҳавомни,
Ё топмагайман дардга давомни.
Йиғлама, айланай тоғанг бўламан!
Биби Ҳилол қиёматлик синглимдир,
Шуйтиб, кейин мазоратга келганим.
Ҳай дардига, ранги гулдай сўлганим!
Жиянгинам, бирга юргин уйима!

Икки кун бўлди, чироққинам, билганим,
Юрагимда дард кўп, дардгинам ол-ҳа,
Тоқатим йўқ боғларда гул очилгунча,
Хуснингга қарайман, ўзинг бекбачча,
Бўзлама, чироғим, юргин уйима!

Гўрўғли Рустамбекдан бу сўзни эшитиб, гўрга қирайин деса киролмай, иложини тополмай, хўрсиниб, Рустамбекка қараб бир сўз деди:

Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Йўқ, савдони сен бошимга солмагин.
Энам шўрдан дуойибад олмагин,
Кимам¹ бўлсанг, кетабергин нарироқ,
Заргар элдан келган тараф бўлмагин!

Оқизма кўзимдан қонли ёшимни,
Қочирмагин ақл билан ҳушимни!
Ҳийла билан олиб бориб уйингга,
Кесиб олма бу танамдан бошимни!
Подшолардан келган жосус бўлмагин
Арвоҳ урган бўлар ер билан яқсон,
Энам шўрдан дуойибад олмагин!
Тоғам бўлсанг, нега бунда келмадинг,
Бунда келиб, меҳри шафқат қилмадинг?
Ҳилолойга ўзинг бўлсанг эмчақдош,
Ҳеч бўлмаса бир ҳайитда келмадинг.
Кимам бўлсанг, қўя бергин уйима!

Мард йигит душманинг қонин тўкарди,
Подшолар элидан олар навкарди.
Ҳар йилига бирор-икки келмадинг,
Нари қочгин, тоғалигинг бекордир.

Куйиб кетган менинг гулдай энам бор,
Сут билан сипориш қилган сийнам бор.
Тоғам бўлсанг қўйгин гўрга қирайин,
Гўр ичида ётган мунглиг энам бор!

Улмасам дунёда даврон сурайин,
Қўйи Қофдан гул бўтани терайин.
Бу чуқурда ётган ғариб энамдан,
Кириб туриб, тоғалигинг сўрайин.

¹ Ким ҳам.

«Эна рози, худо рози» одамзод,
Энам жавоб берса сўнгра борайин.

Бек Рустам ширин жонини сотди,
Тарам-тарам кўзларидан ёш кетди.
Келмаганига жуда пушаймон қип,
Ол эса деб ётган жойни бўшатди.

Гўрўғлибек энди гўрига кирди, кўзидан ёшини тўкиб,
зор-зор йиглаб, Биби Ҳилол энасига қараб, бир сўз деди:

Анал билан Мансурга қурган дормиди
Тирик айрилган, бир кўргали зормиди,
Юр чироғим, дейди мени қўймайди,
Сенда ака, менда тоға бормиди?
Йиғлаганда ёш ёғилар юзима,
Қулоқ сол, энажон, айтган сўзима,
Сенда ака, менда тоға бормиди?

Бир-бир баён айлаб беринг ўзима,
Гап чиқади мендай эрнинг тилидан.
Қутулмадик бу дунёнинг хилидан
Битта одам, тоғангман, деб сўзлайди,
Узи ёлғиз кепти Заргар элидан.
Сенда ака, менда тоға бормиди?
Бу гапларни тинглаб энажон,
Менга беринг, бу сўзлардин хабарди...

Ана энди, Гўрўғлибек тиклаб қараса, энаси ҲилолоЙ
ўлиб, суяги шовшиб қопти. Гўрўғли буни кўриб зор-зор
йиглаб, энасига қараб бир сўз деди:

Отим Гўрўғлидир оламга дoston,
Эна кетар бўлдим, сендан айрилиб,
Қарчиғайинг бўлай, гуйтик энажон.
Етимликдан сарғаяди бу раъйим,
Қариндошим йўқдир, бир дуогўйим,
Энди кетар бўлдим сиздан айрилиб
Шунқоринг бўлайин, буйи ғамгузорим.
Отим Гўрўғлидир оламга дoston,
Ҳамма ҳам ёлғончи дунёга меҳмон.
Бу кунданкай куним қайтиб ўтади,
Искалаб олдинга олгин, энажон.

Ололмайди Гўрўғлининг ўзини,
Ғам сарғайтиб Гўрўғлининг юзини,
Қоринлари ҳўл бўп қолди ёшига.
Вой энам, деб ўпкасини босолмай,
Йиғлаб чиқди мазорининг бошига.

— Йиғлама, чироғим,— деди Рустамбек,
Баччани кучоқлаб олди тўшига.
Мозорат титрайди нолишига.
Куйганидан гапни гапга улайди,
Мозоратнинг тупроғини силайди.
Гўрўғли, «энам», деб Рустам, «боврим», деб
«Ўлим қурсин»,— дейишиб, бўзлаб йиғлайди

Куйсин ўлим, банди-бўғни бўшади,
Рустамбекнинг суяклари шовшади.
Гўрўғли, «энам», деб, Рустам, «синглим», деб
Шу мазорда иккови йиғлашади.
Рустамбекман Гўрўғли дод айлади,
Гоҳи йиглаб, гоҳи фарёд айлади.
Билар-билмас қуръон ўқиб иккови,
Ҳилолойнинг арвоҳин шод айлади.
Нодонларни асло қўйманг раъйига,
Давлати бор йиғит келар кўйига.
Вой энам, деб Гўрўғлибек бўзлайди...
Рустамбекнинг жигарлари эзилиб,
Олиб қайтди Гўрўғлини уйига.
Шолчиқ ерда оёқлари тойрилиб,
Май ичгандай юраклари мойрилиб
Гўрўғлибек, «вой энам», деб йиғлайди,
— Энам,— деди бўйни ортга қайрилиб.
Ғазода бедовнинг думи сузилиб,
— Энам,— деди наркислари эзилиб,
— Йиғлама, чироғим,— деди Рустамбек,
Рустамбекнинг кўнгиллари бузилиб.

Рустамбек, укам, деб кўзин ёшлади,
Вой аттанг, деб бармоғини тишлади.
Уйтиб-буйтиб, зўрминан уйга етди.
Эсли экан Рустамбекнинг хотини,
Гўрўғлини шундай тўшига босиб,
Етти қават остига тўшак ташлади.

Ана энди Рустамбек йиғлай-йиғлай, Гүрүғлини олиб келди. Рустамбекнинг хотини, эрининг юз-хотирини қилиб, ўрнидан туриб, «вой болам», деб бағрига босди, қучоқлаб қўкрагига олди. Гүрүғлибек одам кўрган эмас, бир чинқириб юборди. Рустамбекнинг хотинининг юраги ёрилиб Гүрүғлининг бонг урганига ерга йиқилиб кетайин деб қолди. Рустамбек, хотинимни жин урдими, деди.

Гүрүғлибек Рустамбекнинг уйида ош ичмайди, тўн киймайди, бир нарса берса олмайди, Қўнғирбойни қўймайди, нон еб қорни тўймайди. Рустамбек айтса ҳеч нимага кўнмайди. Шунда Гүрүғлининг гўр бошида ошиқ ўйнаб бир тошни тақя қилиб, мазордаги ўликларни гардам-гардам, деб ўйнагани Рустамбекнинг эсига тушди. Бир этак ошиқни олиб келиб, Гүрүғлининг олдига тўкди. Гүрүғли мийғидан кулиб, узади, қўли билан ошиқларни олдига тортиб, йиғиб олди. Шунда Рустамбекнинг ўғли Қўнғирбой ҳам уч яшар бўлган эди. Гүрүғли Қўнғирбойни ўзи билан тенг бир бола кўриб: «Бунда кел!»— деб имлади. Қўнғирбой Гүрүғлидан қўриқиб, ҳуркиб ўтириб эди. Гүрүғлининг кулганини кўриб, у ҳам кулиб, Гүрүғлининг олдига келди. Гүрүғли ҳалиги ошиқнинг ярмини Қўнғирбойга берди... Икки ёш бачча, иккови бирдай бўлиб, очилган гулдай бўлиб, сайраган булбулдай бўлиб, бир-бири билан сўзлашиб, ошиқни ўртага ташлаб ўйнашиб, кўчалардаги ўзи билан тенг баччалар билан ҳам оз-мозгина таллашиб, сўкишиб юра бердилар. Орадан уч кун ўтди. Энаси эсига тушиб, Гүрүғлибек Рустам тоғасининг олдига етди. Шунда Рустамбекка қараб Гүрүғли бир сўз деди:

Қулоқ солинг, тоғажон, гапнинг ростига,
Раъйинг қўйинг, сўзимнинг пайвастига.
Уйгинама олиб борсанг тоғажон,
Ҳилолойддай энам тушди эсима!

Бу ғариблик юрак-бағрим йиртади,
Боққа кирган олмаларни отади.
Мен энамни соғинибман тоғажон,
Ватанима олиб борсанг қайтади?

Юракларим бўлиб кетди тўла қон,
Қиблагоҳим мен энамни соғиндим,
Уйгинама олиб борсанг тоғажон!

Эшит тоға, жиянингнинг тилини,
Ҳар банданинг худо билар ҳолини.

Қиблагоҳ энамни ёмон соғиндим,
Мен билмайман мазоратнинг йўлини.
Сиз синглингни, мен энамни кўрайин,
Юринг тоға, ватанима борайик!

Гүрүғлидан бу сўзни эшитиб, Рустамбекнинг ранги гулдай сўлиб, ичи ғамга тўлиб, энасининг ўлганини билмайди, деб Гүрүғлига тасалли бериб, бир сўз деди:

Мард киши душманга қилади қасди,
Яхши одам қиладикан ҳавасди,
Йиғлама, айланай кўнглим бузилди,
Ота билан эна ўлмак меросди(р)!

Йиғлаганнинг ёқаси ҳўл ёшига,
Ўлган одам ҳеч бир тирилгани йўқ,
Ўлган кетар биз борамиз қошига.

Йиғлама, айланай бағрим эзилди,
Кўзларимдан қатор ёшим тизилди!
Йиғлама фарзандим, кўнглим бузилди!
Кўнглин болам худонинг қудратига,
Бу қисматлар азал кунда сезилди!

Қаддимни қайирган қайтайин доғ-а
Қарчиғай селкиллаб қўнар қароға
Ўз куйганим етмасмиди ўзима,
Ота билан эна ўлмак хасимди.
Бўйгинангдан мендай тоғанг садоға.

Куйганидан гапни гапга улайди,
Кўзда ёшин қўли билан силайди.
Ҳилолойдни кўп соғинган Гүрүғли,
Оп боргин деб бетоқат бўп йилайди¹.

Ғам сарғайтиб тоғасининг юзини,
Мерганлар отади кўлнинг ғозини.
Гүрүғлининг ҳолига қараб тоғаси,
Ҳай аттанг, деб тўхтатолмас ўзини.
Гүрүғлининг ўпкаси шишиб кетди,
Рустамбек беҳуш бўлиб ўздан кетди.
Қўнғирбой баччаси дод деб йиғлашди.

¹ Йиғлайди

«Уғайлиги энди маълум бўлди», — деб
Гўрўглибек чиқиб олиб ҳовлидан,
Йиғлай-йиғлай кўчаларда сарсон бўп,
Ҳилолнинг олдига боласи етди.

Ана шунда Гўрўгли «тоғам ўғайлик қилди, бўлмаса мени энамнинг олдига олиб борарди», деб йиғлай-йиғлай тоғасининг уйдан чиқиб, энасининг гўрининг бошига борди.

Рустамбек беҳуш бўлиб, ётиб қолган эди, Қўнғирбойнинг энаси, Гўрўглининг қасққа кетганини билмай қолди.

Ақли расоларга маълум бўлсинким, ҳар қандай одам бўлса ҳам, ёши етмай-иши етмайди экан. Гўрўгли энасининг ўлганини билган бўлса ҳам болалик қилиб, гўр бошида, ўлган энасига қараб, «Гўрингдан чиқ!» деб бир сўз деди:

Боққа кирдим лола гулдан тергани,
Иложим йўқ танда жоним бергани.
Уч кун бўлди, эна бежой соғиндим,
Гўрўглидай ўғлинг келди кўргани,
Болам, деб олдима чиққин энажон!

Кўп соғиндим юракларим бўлди қон,
Кўчаларда бўлиб қолдим саргардон.
Гўрўглидай ўғлинг келди соғиниб,
Туракай¹ уйингдан чиққин энажон.

Искалаб бағрингга олсанг на бўлди?
Йиғлай-йиғлай ичим қонларга тўлди.
Эсима тушганда қаддим букилди,
Болам, деб олдима келгин Ҳилолой!
Бирор фасл, мени суйсанг на бўлди?
Толпиниб олдима чиққин энажон!

Сарғайибди Гўрўглининг сиёғи,
Уйлибди анинг бодом қовоғи.
Жони бўлса чиқар эди олдига,
Туролмайди Ҳилолойнинг танаси.

Сарсарда очилар тоғнинг лоласи,
Куймагай банданинг кулба хонаси.
Энажон деб мазоратда бўзлайди,
Ҳилолойнинг гўрда топган боласи.

Энажон, деб йиғлай-йиғлай хўрсиниб,
Уйқу олди Гўрўглининг кўзини.
Ҳар ким кўнгли мард билмайми ўзини?
Рустам босиб қолди изини.

Юрак-бағрин бек Рустам тузлади,
— Бир яланғоч бола бундан ўтдими? — деб,
Кўчадаги лопкончилардан сўраб
Гўрўглининг кетган йўлин излади.
Излаган банда муродга етибди,
Бек Рустам кўп қайғуни тортибди.
Мазоратга бориб кўрса Рустамбек,
Кўз ёшига чаккалари лой бўлиб,
Пишилаб Гўрўгли ухлаб ётибди.

Гўрўглининг ҳолин кўриб тоғаси,
Кучоқлаб баччани бағрига олди.
Чучук уйқуда ухлаб ётган Гўрўгли,
Энажоним олдига олдими, деб
Вой эна, деб уйқусидан уйғонди.

Ёмғирман баҳра олар даштнинг гиёси,
Баланд тоғда шунқор қушнинг уяси.
Шундайин Гўрўгли тиклаб қараса,
Энасимас, олган Рустам тоғаси!

Кўрчоқ уйилганга кўнғил кўникди,
Энди кетди энасининг ҳаваси.
Қуръон ўқиб, энасининг руҳига,
Олиб қайтди Рустамбекдай тоғаси.

Баракалла, Рустам тўғрилигига
«Эр хизматдан топар экан», дер гап бор.
Шунча хизматларни қилиб Рустамбек,
Рустам бўлди шу давлатнинг эгаси.

Тўғри етар муродга, ёмон қолар уятга,
Тўғри ўзар, эгри тўзар, сиринг айтма ётга,
Тўғрилиқдан Рустам етди муродга.

Ана энди Гўрўгли энасининг ўлганини билиб қолди.
Шунда Рустам:

— Болам Гўрўгли, сенинг энанг ўлган, ўлган одам гўрдан чиқмайди, ҳар нима бўлса ҳам худонинг тақдирини шу, — деди. Гўрўглига кўп насиҳатларни айтиб, уйига олиб қайт-

¹ Тура қол.

ди. Гўрўғли, энам ўлган экан, деб умидини узиб Рустамбекнинг уйига келди. Гўрўғли Рустамбек тоғасининг уйига келиб, қўйиб кетган еридан ошиқларини топиб, хит қилиб, у ёғидан бу ёғидан йўниб, Қўнғирбойни қўлтиғига олиб, «Юр ўйнаймиз!» деб кўчаларга чиқиб, баччалар билан ошиқни ўйнай берди. Бир хиллариникини ютиб олди, бир хиллариникини зўрлик қилиб тортиб олди. Шуйтиб, ҳар кунни кўчаларда болаларнинг ошиқларини ютиб, зўрлик қилиб олиб, уриш қилиб, ёқама-ёқа бўлган болаларнинг қулоғини ушлаб юлиб олди, бир хилини ушлаб босиб олиб пичоқ билан тилиб олди, белгили қилди. Шунда ҳалигилар «якши бўлди ўлдирмади», дейишиб қувониб қолди. Еш болалар Гўрўғлидан қўрқиб, кўчага тирқ этиб чиқолмай қолди. Буни оталари эшитиб, амалдор-ҳокимлари ўз ўрталарида гап қилди. Йиғилишиб: «Қани, Рустамбекнинг олдига борайик»,— деб Рустамбекнинг олдига келди. Рустамбек давлатли бўлиб кетган эди. Келган одамларга ҳар хил зиёфатдан қилди. Лекин булар, Рустамбекнинг ўғлини ўлдирамиз, деб келган эди. Бунинг зиёфат қилганидан димоғи чоғ бўлиб, кўнгилларида ўйлаб келган ўйлари кетди. Шунда булар:

— Эй, Рустамбек, бизнинг сизга айтадирган маслаҳатимиз бор,— деди.

Рустамбек:

— Нима маслаҳатларингиз бор?— деди.

— Ўғлингиз бир хил болаларни уриб, бир хилининг қулоғини юлиб, бир хилларини белгили бўлсин деб пичоқ билан қулоғидан тилибди. Шу қилган иши ҳамма катта-кичikka сўз бўлибди, Заргар шаҳрига бу ишлар қаттиқ тегибди,— деди. «Бор мақтанса топилар, йўқ мақтанса чопилар». Ана шунда Рустам:

— Сизлар меҳмон бўлиб келган экансизлар десам талаб қилиб келган экансизлар,— деди. Бир лаъли тиллани олиб келиб, шу ўлтирган амалдорларнинг олдига қўйди. Ҳалигилар, бор билан ким баробар бўлади, дейишиб, айтганига пушаймон қилишди. «Бу Рустам бойдир, ҳар ерда бойлигидан бизларга зўрлик қилади», деб пулни олмай қайтиб кетдилар. Буларни кетмоқда қўйиб, Гўрўғлидан эшитинг:

Гўрўғли хатни ўқимоқ, ёзмоқни билар эди. Бир кунни Гўрўғли қоғозларга ёзди: «Ҳар ким оқ кийим кийиб келса индамайман, қора кийим кийганни сўяман. Лекин бир кун Шохдорхон подшонинг устига оловлар қўяман, оқ кий-

ганларга оқ паловлар қўяман, қора кийганларга кўп гағголлар соламан». Гўрўғлидан қўрққани оқ кийим кийиб чиқади, қўрқмагани, буни эшитмаганлар қора кийим кийиб чиқса, уриб, сўкиб, қувиб, етганининг қўлларини бураб, шол қилади; етолмаганларининг уйига беш-олти тош отиб, қайтиб келади. Лекин Гўрўғли уриш қила берса, Қўнғирбой «Ўлдий-ўлдий!» деб паст кўчалар билан йўлни чап бериб, қочиб келиб отаси Рустамбекка қўрган ва билган ишларини, «ота, Гўрўғли шундай ишлар қилди», деб айтади. Шунда Рустамбек:

— Ғам ема, сен ҳам Гўрўғли билан бирга юрсанг бўлмайми?— деб кўп насиҳатлар қилади. Шундай бўлса ҳам Қўнғир қўрқади, унинг тўрига ўтиб ётади. Гўрўғлининг зўрлиги Заргар шаҳрига ўтди. Шунда болалар, «э Рустамбекнинг ўғли қурсин, уришиб юрамизми, кўчага чиқмаймиз», деб кўчага чиқмасдан қўйди.

Орадан тўрт йил ўтди. Гўрўғли етти ёшга кирди. Ана шу кунни Гўрўғли Рустамбекнинг олдига келди, оқшом унинг олдида ётди. Эрта билан ўрнидан туриб, Қўнғирбойни олиб кўчага чиқиб, «сенга бир нарса кўрсатаман», деди. Қўнғирбой Гўрўғлининг кўзидан қўрқиб, мени ҳам уриб ўлдиради, деб қўрққанидан бирга жўнай берди. «Гўрўғлидан айрилма, бор»,— деб Рустамбек насиҳатни қила берди. Гўрўғли билан Қўнғирбой кўчага чиқиб қараса, бир бола турибди, отасининг отини Бадкир полвон, дер эди. Шохдорхон подшонинг олдида бундан ўтар полвон йўқ эди. Шохдорхонга биринчи полвон эди. Турган бола шунинг ўғли экан, отини Гўсфанд тўра, дер эди. Гўрўғли шу билан ошиқ ўйнаб қолди. Гўсфанд тўра Гўрўғлининг ошиғининг барини ютиб олди. Шунда Гўрўғлининг бурни пича терлаб олди. (Ўзбекининг аччиғи келса, уялса бурни терлайди.) Гўрўғли юттирганига чидай олмай уялиб, аччиғи келиб қолиб:

— Менинг ошиғимни бер,— деди. Гўсфанд тўра:

— Мен сен айтган баччаларингдан эмасман,— деди. Гўрўғли:

— Бермайсанми?— деди. Гўсфанд:

— Бермаганда қайтасан, энангни...,— деди. Буни эшитиб, Гўрўғлининг аччиғи келиб, бир тарсаки урди. Гўсфанд тўранинг икки кўзи ирғиб чиқиб кетди. Дод, деб уйига кетди, зор йиғлаб отасига айтди. Бадкир тилла соққадан бўлган ошиқни қўлига олиб, Гўрўғлини алдаб, ушлаб олиб келай, деб Гўрўғлининг олдига яқинлаб етди. Гўрўғли

Бадкирнинг тарзига қараб, афти башарасини кўриб, ўйлаган ўйини билиб, бир сўз деди:

Сўйлайдиган бу суяксиз тил бўлсин,
Юрган жойим шаҳри Заргар, эл бўлсин!
Ажал ҳайдаб сен бунда келасан,
Гапир Бадкир душман, сенга йўл бўлсин?
Энди сенга қаттиқ ўйлар мўл бўлсин,
Сўнанинг қўнгани Ойдин кўл бўлсин!
Ажалнинг етади менинг қўлимдан,
Сўйлагин тарафим, сенга йўл бўлсин?

Авваламбор, бир балони қиласан,
Ўйлаб турсам кўп гапларни биласан,
Гапир Бадкир душман сенга йўл бўлсин?
Узунди, қисқади тўнлар мўл бўлсин
Аждарҳо нишоним, сенга йўл бўлсин?

Ана энди буни эшитиб, Бадкир Гўрўғлига қараб бир сўз деди:

Юрган ерим бўтакўзли жўнағар,
Панжам етса бурнингдан қон оқар,
Олтин соққа тилла, бу йўл ютасан,
Ошиқни мен билан ўйна, энағар.

Мени ютсанг муродингга етасан,
Агар ютсанг ўзинг бой бўп кетасан.
Ғижир-ғижир кела келгин ёш бачча,
Қани кўрай қайтиб мени ютасан?!

Гўрўғлибек яна вақтин хушлади,
Бошин чайқаб бармоғини тишлади.
Қўнғирбойни подачи қип, Гўрўғли,
Олчихезни ўрталикка ташлади.
Жўйлагин, деб бир-бирига сўйлади,
Гўрўғли белин маҳкам бойлади,
Ул Бадкир полвонга навбатни берди,
Анданкай Гўрўғли чўлаб тайлади.

Гоҳи ўйнаб вақтлари хуш бўлди,
Қўнғирбой кўзидан тўккан ёш бўлди.

Қизиқишиб икковлари ўйнади,
Куннинг ўзи, энди роса туш белди.

Бадкир деган ширин жонини сотди,
Гўрўғли ўзеки қизиқиб кетди.
Айни пешин бўлганда Бадкир полвон
Биттасини қўймай баччани ютди.

— Ошиғимни бергин, қизиғар,— деди,
Гўрўғли қўлига тармаша кетди.

Кенгаш чиқар ўзбекларнинг бийидан,
Ёш боланинг пича қайтар раъйдан.
Вағирлашиб ўзбек уришин қилиб,
Гўрўғли бақириб турди жойидан.

Ана шуида, Гўрўғли Бадкирга тармашиб туриб, калласи билан Бадкирнинг иягига бир шохлади, тиши тилини чўртта қирқиб ўтди. Қораҳардай чўнгкираб қолди, олақароқ бўлган танадай муркираб қолди. Гўрўғли, Бадкирнинг қўлидан ушлаб бир зўр билан қўлини яғрини билан юлиб олди. Қайтариб, ўз калтаги билан ўзини, елкасига бир ошириб солди. Бадкирнинг суяклари ерга нақш бўлди, баданлари айрон солган тулупдай майда-майда бўлди, серрайиб уппа-узун бўлиб, ўлиб қолди. Буни кўриб, Қўнғирбой бориб Рустамбекка айтди.

Ана энди Гўрўғли Бадкирни ўлдириб, Бадкирнинг ошиғини ўлжа қилиб олди. Бадкирнинг чиночигига солди. Димоғи чоғ бўлиб, орқалаб олди. Биби Ҳилол энаси эсига тушиб, Гўрўғли гўрга қараб ошиқни кўтариб, энасининг моворига етди. Дуойи фотиҳалар қилиб, ўйлаб айтди, «туяси бор туя сўяди, қўйи бор қўй сўяди, бияси бор бия сўяди, мен камбағал бўлсам, менинг борим шу», деб қўлидаги бир тўрва чинодиқдаги соққа ва ошиқларни олдига олиб, ўз қўли билан тилла соққасидан, ошиғидан ҳар бир гўрнинг каттасига каттароқ, кичкинасига кичикроқ қўйди. Гўристондаги ҳамма гўрларга ошиғи етиб, ўнта ошиғи ортиб қолди. Гўрўғли етди, деб димоғи чоғ бўлди. Бадкир билан ўйнаб чарчаб қолган эди, ухлаб қолди. Буни ухлаб қолмоқда қўйнинг, энди Бадкирнинг қавми қариндошларидан эшитинг.

Бадкирнинг қариндошлари Бадкирнинг ўлганини билиб, энди тўпларни оламиз, тўп билан уриб Рустамнинг

уй-анжомларини теп-текис қилиб уйига ўт қўйиб, Бадкирнинг бир қони учун, Рустамбекнинг ўғлини, ўзини, хотинини, Гўрўғлини — тўрттовини ўлдирамиз, деб маслаҳат қилдилар. Заргар шаҳрида кўп ғала-ғовур, талатўп бўлди.

Буларни бу ерда, шу маслаҳатда қўйинг, Гўрўғлидан эшитинг!

Гўрўғли отасининг юртига кетар бўлиб, йиғлаб Рустамбекнинг қошига борди.

Гўрўғлибек зор-зор йиғлаб, мазоратдан қайтиб, Рустамбек тоғасига қараб, гарданини ҳам қилиб, қўлини лом қилиб, фотиҳа беринг, деб бир сўз деди:

Заргарнинг элида бўлдим саргардон.
Тоға бўлсанг айтгин, авлод-аждодим,
Уруғимни энди баён бергин, тоғажон!

Йўлиқмайин золимларнинг қаҳрига,
От чидамас аччиқ қамчи заҳрига.
Яхши-ёмон сизинг билан гаплашдик,
Талаб қилдим мен отамнинг шаҳрига.

Олисдан кўринар бедовнинг бўзи
Ғанқилаб учади кўлларининг ғози.
Кетар бўлдим энди, Ёвмит шаҳрига,
Тоға, бўлинг Гўрўғлибекдан рози!

Йигитни куйдирар сулувнинг сўзи,
Қоши қора, шўр дарёнинг қундузи.
Кетар бўлдим, мен отамнинг юртига,
Тоға, бўлинг энди мендан рози!

«Она рози, худо рози», тоғажон,
Тоға бўлинг жиянгангдан рози!

Тоғасига Гўрўғлибек сўз айтди,
Йиғламай қайтайин, қисматлар қатти(қ).
Меҳр қўйиб қолган экан, Рустамбек,
Бу сўзни Гўрўғлидан эшитди.
Беҳуш бўлиб, бечора ўзидан кетди.

Уғлидан зиёд кўрарди Рустамбек
Уч юз олтмиш бўғинларин бўшатти.
Ҳоё аттанг-а, дардлар дардга улашди.

Бу сўзларни эшитиб Гўрўғлидан,
Бек Рустамбек ҳисобидан адашди.
Ҳам Қўнғирбой, ҳам чечаси йиғлашди.
Гўрўғлига, кетмагин, деб тирмашди.
Йиғлай-йиғлай барин ўпкаси шишди.

Энди Рустамбек бошидан ўтган сиру асрорларни баён бериб, бир сўз деди:

Худонинг ишини энди нетайин,
Сен кетган сўнг, хунобалар ютайин.
Сен бўлгин еган-ичганга рози,
Саккиз йиллик эски гапдан айттайин!

Йиғлайман ўз ҳолимга зор-зор,
Менинг жойимдан — Хоразм элидан,
Карвон билан келиб эдим эргашиб.
Ғаждумбекка бўлиб эдим хизматкор!
Бу сўзима қулоқ солгин жияним,
Баччалик қип, ақлинг кетмасин шошиб.
Эшитгин чироғим, мендан бу дотти¹,
Йиғламай найлайин қисматлар қатти(қ).
Бу дардимни сенга айтай чироғим,
Бир бедов отанг билан тоғанг боқди.
Совутиб, минишиб олди белига.
Бошини олиб, қутқаришиб иккови,
Ёвмитнинг элига қочишиб кетди.
Биби Ҳилол энангизни бўзлатди,
Еганима рози бўлгин, Гўрўғли,
Бу давлатлар тоғангизнинг давлати.
Бир кунлари келдим Заргар элига,
Тўп-тўп бўп, душманлар қип маслаҳатни:
«Ҳилолойни ўлдирамиз», — дейишиб,
«Устига оловлар қўямиз», — дейишиб.

Бу гаплар жонимдан ўтди, фарзандим,
Шуйтиб қолди, энанг шўрлик адашиб.
Йиғлай, йиғлай энангнинг ўпкаси шишиб,
Ҳам акадан, ҳам ёридан айрилиб,
Энанг қопти ҳисобидан адашиб.

¹ Додни.

Бошима тўкилади дарёи Уммон,
Эшитган сўнг бўлди қиёмат замон.
Қиёматлик синглим, деб энангни,
Шундан кейин бўлиб эдим қадрдон.

Мерос ҳалола олиб кетгин молингни,
Мен бандаман, оло билар ҳолимни.
Эшитгин, чирогим, тоғанг тилини,
Олиб кет, Гўрўғли, барча молингни!

Ясовда панд берар отнинг майиби,
Қўллагай йигитнинг пири-ғойиби,
Мен сенга ростини айтсам, Гўрўғли,
Сен бўласан, бу давлатнинг сойиби.

Гўладанди югрук отнинг тўқаси,
Евда қайнар мард йигитнинг мияси.
Кетар бўлсанг, олиб кетгин Гўрўғли,
Сен бўласан бу давлатнинг эгаси!

Кўрар бўлдинг энди Евмит элингни,
Зор йиғлатдинг Қўнғирбойни — улимни
Еган-ичганима сен бўлгин рози,
Ҳайдаб кетгин йиғиштириб молингни!
Туяларга ортиб кетгин пулингни!
Отангнинг отини дейди — кўр Равшан,
Тоғангнинг отини дейди — Гаждумхон.
Еппа-ёвлик, олиб кетгин молингни!
Эсон-омон кўрсанг ота юртингни,
Ҳар замонда кўриб кетгин ҳолимни!

Ана энди Гўрўғлининг кўнгли Рустамбек тоғасидан
тўлди, димоғи чоғ бўлди. «Баракалла, Рустамбек тоға», деб
бир сўз деди:

Бедов минган уйдан қирга чопилар.
Нур кўрганлар авлиёга топинар.
Эсон-омон борсам ота юртим,
Евмит элдан аркон давлат топилар.

Евнинг қуни беклар қалқон чопилар,
Юраклари мисди ўтдай қобинар.
Эсон-омон бориб кўрсам отамни,
Шунча давлат Евмит элдан топилар.

Етти йил бўлганман Заргарда меҳмон,
Омонатди бу танамда гартак жон.
Эсон-омон топсам Туркман шаҳрини,
Аркон давлат ота юртда фаровон.

Душман кўпди, ақлимни шоширдим,
Азизлардек оёғингга бош урдим.
Кўнглим тўлди гапларингга, Рустамбек,
Тоға, давлатимни сизга топширдим.

Офтоблар қайнатар чўлда мияни,
Бирон нухса олиб кетай ўзингдан,
Оп келиб бер, ўзим эмган бияни.
Анжом-асбобларни сизга топширдим,
Сирим айтмай ғанимимдан яширдим.
Эл кўчириб Ола тордан оширдим,
Улуғ дедим остонангга бош урдим.

Отам десам рангим гулдай сўлади,
Чўлларда аҳволим қандай бўлади?
Бир хоназот олиб кетай уюрдан,
Евмит борсам бизга белги бўлади.

Чини билан дуо қилинг тоғажон,
Бу етимлик мени қилди саргардон!
Омон-эсон элга борсам бегумон,
Ота юртга эсон борсам бўлади.

Сўналар лойлайди чалқиган кўлни,
Ҳайр қилди Рустамбекка кўп молини,
Моли дунё кўринмайди Рустамга,
Ушлаб олди Рустам тарлон байтални.

Утар дунё қиёматни ўйлади.
Олиб келиб Гўрўғлининг «энасин»,
Якка миҳга бек Рустамбек бойлади.
— Мана кийиб кет,— деб Рустамбек,
Қўлатиқ-қўлатиқ тўнлар оп кеп тайлади.

Ана энди Гўрўғли кетгандай, ой ботгандай, Рустамбек
дунёдан ўтгандай. Рустамбек шундай қараса Гўрўғли ўн-
беш кунлик ойда, қадди-қомати, шони-шавкати, ҳар ки-

шининг бўлар экан ўзига яраша ҳурмати. Буни бу аҳволда кўриб, Рустамбек Гўрўғлига бир сўз деди:

Болам, кетсанг ақлимни шоширдим,
Сирни айтмай ганимлардан яширдим.
Эсон-омон боргин Туркман юртига,
Бор Гўрўғли, бир оллога топширдим!

Соғ-саломат кўргин ота юртингни.
Сафаринг, чирогим, бехатар бўлсин!

Қўнғирбойман чечаси бўзлашади,
Рустамбекнинг энди ақли шошади,
Қучоқлашиб, искалашиб ҳаммаси,
Ярим кеча, «Аттанг!» «Аттанг!» дейишади.
Зор йиғлашиб, уччовлари кўришиб,
Ярим кеча йўлни ўнглаб Заргардан,
Гўрўғлини чиқарипти Рустамбек,

Гўрўғли, «кийим олмайман, кийим киймайман», деганда Рустам фиғон бўлди. Рустамнинг хафа бўлганини билиб, «ўзим киймасам ҳам бировга бериб кетарман, оч-яланғоч дунёда кўп», деб тоғасининг берган кийимидан бир бўхчасини бир қўлтиқ қилиб олиб кетиб эди.

Алқисса, Рустамбек ярим кечада Гўрўғлини жўнатиб уйига қайтиб келди. Уйда ётди, эрта билан тонг отди. Рустамбек ўрнидан туриб қараса, теваракни лашкар босиб кетипти. Шунда лашкарлар бирдан «Чов!» деб келиб Рустамбекни банди қилиб, Шоҳдорхоннинг олдига тўғри қилди. Шоҳдорхон:

— Эй, Рустамбек, авлод-аждодларинг қани?— деди. Рустамбек:

— Узимнинг ўғилларим уйда,— деди. Шоҳдорхон:

— Жанжалчи, одам ўлдирадурган ўғлинг қаёқда?— деди. Рустамбек:

— У менинг ўғлим эмас,— деди. Шоҳдорхон:

— У кимнинг ўғли?— деди. Рустамбек:

— У Равшанбекнинг ўғли. Энасининг қорнида қолган эди. Биби Ҳилол ўлгандан кейин олиб бориб кўмиб келдим. Орадан уч йил ўтди. Бир кун мазористонга бордим. Биби Ҳилолнинг гўри олдига ётган экан. Савоб-да, деб уйимга олиб келдим. Орадан тўрт йил ўтди. Кишининг

боласи эди. Кеча намозгар Ёвмитга кетди,— деди. Шоҳдорхон:

— Ҳай аттанг, соҳибқирдн эди, билмабсизлар,— деб ҳамма фолчи-раммоларини ва мунажжимларини дорга тортди. Рустамбекни рост сўзлагани учун Шоҳдорхон озод қилиб юборди. Рустамбекни озод бўлмоқда, Шоҳдорхонни раммоларни осиб ўлдирмоқда қўйиб, Гўрўғлидан эшитинг:

Гўрўғли ярим кечада эмган бия «энасини» етаклаб, Заргардан чиқиб, йўлга тушиб кета берди.

Гўрўғли ўз аҳволига ва замоннинг ўтишига қараб, кета берди.

Очилар боғнинг гули,
Сўйлар танглайди тили.
Ёвмит элига жўнади,
Биби Ҳилолнинг ули.

Раҳм айлагай ёшига,
Кўниб ҳақнинг ишига.
Гўрўғлибек жўнади,
Эр Хизрнинг даштига.

Қуло чўлда сўзлайди,
Бўтадай бўп бўзлайди.
Гўрўғлидай бекбачча,
Ёвмит эли излайди.

Товус ётар қияда,
Бўз тарлонлар уяда.
Гўрўғлибек жўнади,
Кеча билан ҳам кундуз,
Бораётир пиёда.

Мулла ўқир забарди,
Уста олар табарди.
Юра-юра баччанинг
Оёқлари қабарди.

Қирдан ошиб югуриб,
Қадди ёйдай букилиб.
Қуло чўлда йўл юрди,
Тирноқлари тўкилиб.

Юрагида кўп ўйи,
Саргайиб ранги-рўйи,
Тағи бир ой йўл юрди,
Йўлнинг, сувнинг гадоёи.

Шоҳ олдида шоҳтери,
Элга кўпди қадрн,
Жўнай берди чўлларда,
Евмит элнинг ботири.

Бу дамлар ғаниматти,
Етаклаб байтал отти.
Куло чўлда йўл юриб,
Оғзи-бурнидан чанг кетди.
Сувнинг қадри ўтди,
Е Хизр, пирим деб,
Бачча ўзидан кетди.

Очилмади лоласи,
Оқди кўзнинг жаласи,
Чўлда қолди ташналаб,
Равшан кўрнинг боласи.

Тумшуғи ҳўл ёшига,
Томоша қил, тарлон байтал ишига
Гулдираб, гулдираб жонвор кишнайди,

Соя солиб Гўрўғлининг бошига.
Чўл титрайди биянинг нолишига.

Бек бўлганнинг бўлмас экан ҳавоси,
Топилгай-да энди дарднинг давоси.
Гўрўғли шундай ташналаб қолганда,
Болам, деб келди эр Хизр бобоси.
Хушвақтман ўткарсин қиш-ёзини,
Шоирлар қўлига олар созини,
Оғзига бобоси андак сув солди,
Гўрўғли шу замон очди кўзини.

Гўрўғлибек кўзини очиб қараса, икки йигит келаётиб-
ди. Жуда ювинган, таранган, шоҳона сарполарга ўралган.
Қўлида қарчиғай қуш, олдида қуш учиратурган кучук, Гўр-
ўғлибек келаётган бекбаччаларга қараб, бир сўз деди:

Боғда очилган гул ғунчалар,
Гулга ярашган нимчалар,
Икки бирдай бекбаччалар,
Қаерда Евмитнинг эли?

Минган оти тўбичоқлар,
Енида тилла пичоқлар,
Икки бирдай қўзичоқлар,
Қаерда Туркманнынг эли?

Бир-биридан озодалар,
Кийганлари тозадалар,
Бедов минган хонзодалар,
Қаерда Евмитнинг шаҳри?

Минган оти тўбичоқлар,
Найзада заррин чочоқлар,
Икки бирдай ғўччоқлар,
Қаерда Евмитнинг эли?

Менман сийнаси доғлар,
Боқчаси бўстон боғлар,
Бедов минган бек ўғиллар,
Қаерда Евмитнинг эли?

Белида тилла камарлар,
Бошида майин дасторлар,
Чаккага қўйган шунқорлар,
Қаерда Евмитнинг эли?

Тоза гулдай навжувонлар,
Тарафи йўқ паҳлавонлар,
Йўлдан келган бегумонлар,
Қаерда Евмитнинг эли?

Оққан кўздан қонли ёшлар,
От чопса чангийди дашлар,
Қўлингда толпинган қушлар,
Қаерда Туркманнынг эли?

Ўзинг бир элнинг бекзоти,
Юрагимда кўп дардди(р),
Икки бирдай эл хонзоди,
Қаерда Туркманнынг эли?

Икки бекзода бу сўзни эшитиб, тилла узангига оёқни тираб, муртини бураб, отнинг тизгинини ушлаб, ўзини қийшайтириб ағарнинг бир ёғига ташлаб, Гўрўғлига шундай тиклаб қаради. Бирининг оти Қоллибек, бирининг оти Боллибек, иккови шундай Гўрўғлига қараса, Гўрўғлининг жандаси шаавираб гурибди. «Женама қадам, енги йўқ, етимликдан ками йўқ, ҳеч одам бунинг билан тенги йўқ».

Ҳалиги иккови «ҳар нима бўлса, худонинг бандаси-да, кел-э, бўнинг сўзига жавоб бериб кетайик», деб Қоллибек Гўрўғлига қараб бир сўз деди:

Бу ёғи Асқарнинг бели.
Паст ёғи Хуросон кўли.
Қайдан келдинг, етим бачча?
Ана шу, Туркманнинг эли!

Булбуллар сайрайди баҳри,
Бекларнинг келмасин қаҳри,
Туркман эли билмасанг,
Мана шу, Туркманнинг шаҳри!

Очилар боғларда гунча,
Юракда дарду ғам анча.
Туркман эли билмасанг,
Туркманга келдинг, ёш бачча!

Яхшига хизмат қилмаган,
Ота-энасин кўрмаган.
Ана шу, Ёвмитнинг шаҳри!
Ёвмит элини билмасанг,
Ана шу, Ёвмитнинг эли!

Бу сўзни айтиб, икки бекзода отини буриб, ўз йўлига қараб кета берди. Гўрўғлининг аччиғи келиб, ердан бир тошни узалиб олди, ҳалиги икки бекзодани урмоқчи бўлди. Яна ўзига-ўзи: «Шамолли кун чақирма, сўзинг зое кетади,— деб тасалли бериб,— бу иккови такаббур, малъун сифатли, ғофил бўлган, пулига қувонган, бева-бечора, етим-ёсир камбағални писанд қилмаган, тўқ ҳўкизга ўхшаб, югуриб юрганлардан экан. Бахтим кулса бир куни жазосини бераман»,— деди.

«Энди менга, ўзимдай бир ғариб етимни топиб, сўрамоқ лозим бўлди»,— деб шаҳарга қараб кета берди.

Буни кетмоқда қўйиб, энди гапни Гаждумбекдан эшитинг. Гаждумбек Така юртидан тўқсон бекбачча билан Равшан кўрни кўраман, деб Ёвмитга келган эди. Урайхон подшо Гаждумбекни зиёфат қилган эди. Урайхоннинг айтуви билан Гаждумбек бир чойхонада икки юз чоқли бекбаччалар билан томоша қилиб ўлтирган, ҳали Равшанбекни бориб кўрган эмас эди. Лекин Равшанбек ўлтирган сарой ҳам шу ерга яқин эди. Гаждумбек келади, деб Равшанбек кўр ҳам саройнинг ҳамма ерини шипиртириб, сув сешиб, гиламлар билан ясаптириб қўйиб, кўз тутиб, қулоқ солиб ўлтириб эди.

Гўрўғлибек шу шаҳарга келгунча бирор одамни топмай, ўз тенгини кўрмай кела берди. Шаҳарнинг бир ерига келса, одамлар тўп-тўп бўлиб, кўча билан бир ёққа кетиб бораётибди. Шунда Гўрўғли айтди: «Булар бир жойга — тўйга ё азага, ё бир зиёфатга, ё бирон яхшилик ерга бораётибди. Кел-э, мен ҳам шу ерга шулар билан борайин, томошаси бўлса кўрайин, зиёфат, тўй, худойиси бўлса халқ қатори ҳақимни еб, индамай томоша қилиб яхши-ёмонни билайин; агар мени етим, деб кўзга илмай, қарамаса, тенглигимни бермаса, муштга хархаша қилиб, беш-олтитасининг кекирдагини узиб, ажали етганларини ўлдириб, ўзимни буларга танитайин». Одамларга эргашиб, бу ҳам уларнинг орқасидан кета берди. Кетаётган кишилар ўтиб кетди. Гўрўғли бир кўрнинг олдига етди, уни кўриб, Гўрўғлининг аъзойи бадани мумдай эриб, қўроғшиндай балқиб кетди. «Кел-э, кўрни кўр билади, зўрни зўр билади, кўздан айрилган кўрнинг кўнгли ғариб бўлади, шундан отамни сўраб, бир сўз айтайин»,— деди. Гўрўғли қараса, ҳалиги кўр қизил юзли, юзларидан нур томган, малойика талъатли, ҳур келбатли, шер сифатли, кўзидан бошқа ерда син йўқ, мартабали, улуғ одам экан. Шунга қараб, Гўрўғли бир сўз деди:

Ассалому алайкум турган, бобожон,
Йўқчи бўлиб келдим Туркман элига.
Ғофил қолиб, қарвонимни кўчирдим,
Нечовларга ажал шарбат ичирдим,
Йўқчи бўлиб келдим, бобо, элингга.
Бир шунқорман, қарчиғайни қочирдим,
Қутулмадим ғарибликнинг дардидан.
Яхши одам тоймасин давлатидан!
Йўқчи бўлиб келдим, бобо, шаҳрингга.

Излаб келдим, шунқоримнинг ортидан,
Мен сайёдман, шунқоримни, кўрдингми?

Яхши сўзла, қулоқ солай тилиннга,
Худо раҳм айласин, бобо жонингга!
Ғайри юртдан қарчиғайимни сўраб —
Излаб келдим, бобо, Туркман элига.

Гўрўғлидан бу сўзни эшитиб, оҳ тортиб «сен кимсан,
қайси ердан келдинг, кимни сўрайсан?» деб Гўрўғлига қа-
раб, бир сўз деди [Равшан]:

Душман қурсин кўзгинамни ўйдирди,
Давлатли одам сийлов тўнин кийдирди.
Ростин айт, чирогим, қайдин келасан,
Айтган сўзинг юрак-бағрим куйдирди?

Ғапингга қарайман, нодон боласан,
Мен ўйласам, оша юртдан келасан.

Товушингни Ҳилолойдга ўхшатдим!
Шу шунқорнинг, сен нимаси бўласан?

Ғапгинангга банди-бўғним бўшади,
Сен сўйладинг суякларим шовшади.
Қарчиғайнинг сен нимаси бўласан?
Товушгинанг Ҳилолжонга ўхшадил!

Душман кўрсам, қаттиқ-қаттиқ тош отдим,
Ғапгинангга юрагимни бўшатдим,
Шу шунқорнинг, сен нимаси бўласан?
Товушингни Ҳилолойдга ўхшатдим!

Буни эшитиб, Гўрўғлибек бир сўз деди:

Эшитинг бобожон ўзимдан сўзни,
Ҳай дарифо, ғам сарғайтди гул юэни.
Кўрган борми, билган борми отамдан,
Узингиздай икки кўзи ожизни.
Ғаждумбекман, кўр Равшанни билдингми?

Мен ўқидим алиф билан забарни,
Ғаждумбекман кўр Равшанни сўрайман,
Кўр Равшан отамдан беринг хабарни!
Ғаждумбекман Равшан кўрни кўрдингми?

Номард отам бундоқ қочиб келгани,
Ҳилолойднинг ранги гулдай сўлгани,
Кўр Равшан отамдан беринг бир хабар
Мен бўламан ҳомиладор қолгани!
Ғаждумман кўр Равшанни кўрдингми?

Худоё кетгай-да юракнинг дарди,
Келган жойим Туркман элнинг элати.
Излаб келдим, Ғаждумбекдай тоғамни,
Мен бўламан кўр Равшаннинг фарзанди!

Чопилса дол бедов қайтмас раўйидан.
Равшанбекнинг юраклари ёрилиб,
— Воҳ болам! — деб бўзлаб турди жойидан.
Вой болам, деб бармоғини тишлади,
Ҳай аттанг, деб кўзларини ёшлади.
Кўзим ожиз, кўролмайман болам, деб
Узини супадан отиб ташлади.

Давлат турмас такобирнинг бошида.
Қулочини ёзиб олиб кўр Равшан,
Бодам деб айқалаб босди тўшига.

Хўрсинибди сўйлатолмай тилини,
Карвонлар чанг қилар юрган йўлини.
Воҳ болам, деб юраклари ёрилиб,
Қучоқлади ичда қолган ўғлини.

Мерганлар отади кўлнинг ғозини.
Хўрсинибди айтолмайди сўзини.
Болам, деб бағрига босиб кўр Равшан
Искалаб юзига қўйди юзини.

Гўрўғлибек вақтларин хушлади,
Бошин чайқаб бармоғини тишлади.
Қамишдай буралиб энди ёш бачча.
— Ота! — деб бўйнига қўлин ташлади.

Чорсуда Ғаждумбек қулоғин солса,
Болам, деди кўр Равшаннинг довуши.

Ука будир, бу дунёнинг ҳаваси,
Сира йўқдир бу ўлимнинг давоси,
Сермаслаб Ғаждумбек турди жойидан,
Тирик айрилган ёмон экан дунёда.
Эсга тушди, Ҳилолойддай синглиси.

Камар бойлаб дасторини ўради.
Кокилини ярашиққа таради

Тири(к) айрилган Ҳилол тушиб эсига,
Ғаждумбек жойидан тиклаб қаради.

Юзлари ҳам Ҳилолойнинг юзидай,
Қоши кўзи Ҳилолойнинг ўзидай.
Кўзда ёшин печи билан силай,
Бек Ғаждумбек доду фарёд қилади.
Ҳилолой Заргардан келиб қопти, деб
Юраги ёрилиб, чопиб келади.

Талатўп бўп Ёвмит элнинг кўчаси,
Юрагида ғам кўп, дардманд анчаси,
Ҳар ким ўз элига кўпди ҳурмати,
Ғаждумбекнинг гирдини олиб чопишиб,
Келаётир Ёвмитнинг бекбаччаси.

Қочиб келиб эди Заргар элидан,
Ғап чиқади шоирларнинг тилидан.
— Вой боврим!— деб Ғаждумбек югуриб,
Келиб олди Равшанбекнинг қўлидан.

Бедовга ярашган асл тўғаси,
Яхши одамнинг кўп ичида ҳаваси,
Болам, деб бағрига босиб искади,
Қочиб келган Ғаждумбекдай тоғаси.

Ҳамма беклар бариси бўзлашади,
Ғаждумбекнинг суяклари шовшади.
Навбат-навбат қучоқлашиб баччани,
Гўрўғлиман ҳаммаси кўришади.

Гўрўғлининг кокилини таради,
Кўрган тушни яхшилиққа йўради.
Жигарчилик кўп қийинди дунёда,
Бек Ғаждумбек Ҳилолойни сўради:

— Якка кепсан ўзинг Туркман элига,
Раҳм айлагин куйганларнинг ҳолига,
Вой акам, деб ғариб бўп йиғлаб эди,
Нега ташлаб келдинг душман қўлига?
Қўл қанотим Ҳилолой синглим қани?

— Эшитгин, тоғажон, ўзимдан дотти,
Етимлиги қурсин, мени бўзлатти.
Яхши экан кўрдим, Ёвмитнинг юрти.
Бошдан ўтганини сизга айтайин:

Ҳилолой — шўр энам дунёдан ўтди!
Худонинг тақдири бизга шу бўлди,
Рустамбек, энамни сингил қилганди,
Обориб мозорга қўйган эканди,
Ер юзига тушган экан Гўрўғли.

Яхши одамлар менга эғалик қилди,
Орадан тағида уч йил ўтганда,
Жияним, деб мозоратдан қучоқлаб,
Бек Рустамбек тоғам мени оп келди.

Жиян, деди парваришларни қилди,
Тарафнинг ичида мени зўр қилди.
Бежой кўп бўлди Рустам хизмати,
Яхшилиқдан адо бўлмас ҳасрати.

Отамнинг отини, кўр Равшан, деди
Тоғамнинг отини, Ғаждумхон, деди.
Шоҳдоршоҳ подшо ўлдираман деганда,
Ярим кеча олиб чиқиб Заргардан,
Ёвмит элга боргин, деди, жўнатди.

Эшитгин тоғажон, жиянинг зорин,
Талатўп қип келдим Заргарнинг шаҳрин,
Шўр энам ғариб бўп дунёдан ўтди.
Омонат, деб қўйиб келдим мозорин.

Улмай кўрдим сизни соғу саломат,
Рустамбекка бўлиб қолди қиёмат.
Энамнинг суяги қолди омонат,
Омонатга қилма, дедим хиёнат.

Қайтайин, тоғажон, синглингиз ўлди,
Равшанбекман сиздай мардни ахтариб
Гўрўғли жиянинг элингга келди.

Оралаган жойи бөг билан чорбоқ,
Бошқа бошдан уйилиб келди қобоқ.
— Вой гулим!— деб бўзлаб туриб жойидан,
Таёгин суяниб олди Равшанбек.

Дарвиш қуллар эрта саҳар уйғонди.
Улим келган оч бўйрини таянди

— Ғариб ўлган синглим,— деб Ғаждумбек,
Во синглим, деб найзасини суянди.

Куйганидан гапни гапга улайди,
Гўрўғлининг манглайларин силайди.
Гўрўғли, энам, деб Равшан, гулим, деб
Бек Ғаждумбек найзасини суяниб,
Монанди Ҳилолой янги ўлгандай,
«Вой энам!» «Вой синглим», деб йиғлайди.
Одамларнинг қобоқлари уйилди.
Олтин пиёлага чойлар қуйилди,
Ғаждумбек кўнглига қараб халойиқ.
Бандалик қилайлик, деб бариси.
Евмит элдан кўнгил етар йийилди.¹

Одамларнинг банд-бўғини бўшади,
Улим қурсин суякларини шовшади.
Ғаждумбекнинг сарпой кийган беклари,
Бири опам, бири синглимлашади.

— Во боврим!— деб, кўп одам чинқиради
Сатта кўрган одам боқди, қаради,
Боврим, деган бекларнинг довшига,
Монанди Евмит ларзага киради:

Ғазода бедовнинг думи сузилиб,
Азизлардан юрак-бағри эзилиб,
Бири боврим, бири синглимлашади,
Халойиқнинг кўздан ёши тизилиб,

Гўрўғли «энам» деди, Равшанбек «гулим» деди, Ғаж-
думбек «синглим» деди, барча беклар «боврим» деб, хало-
йиқлар бари дод айлади, гоҳи йиғлаб, гоҳи фарёд айлади.
Мадрасадан мулла аъламлар неча суврани ўқиб, чорсуда
бандалик деб, қуръон ўқиб, Ҳилолойнинг руҳини шод
айлади.

Шоирнинг айтган сўзи кўп бўлди, авжи қолса гапи
тушгур хўп бўлди. Гўрўғлининг бир байти соп бўлди. Ана
энди, гапни кимдан эшитинг, Равшанбекдан эшитинг:

Равшанбек Гўрўғлининг оёғини, қўлини бетига суйка-
ди. Ярақ этиб кўзи очилиб кетди... Ана шунда Қоллибой,

¹ Йиғилди.

Боллибой кўрган билганларини Урайхон подшога бориб
айтди:

«Эй, тақсир, арзим бор». Урайхон подшо:
«Нима арзинг бор?»— деди. Шунда иккови:

— Султон суягини хўрлапти, деган сиз бўлдингиз,—
деди. Урайхон подшо:

— Нимага, далил кўрсатинглар,— деди. Шунда булар:

— Равшанбек, Одилахон подшонинг бел боласи экан,
Биби Ойшадан туғилган экан. Равшанбек Заргарнинг юр-
тида Биби Ҳилолойни олган экан. Бу кўр бўлиб қочиб
келганда Биби Ҳилолойнинг қорнида гумона қолган экан.
Ҳилолой ўлган сўнг, гўрнинг ичида бир ўғлон пайдо бўлган
экан, баччанинг отини Гўрўғли қўйган экан, ўзи қип-қизил
яланғоч келибди. Ғаждумбек уч кундан бери Ҳилолойга
ош бериб худойи қилиб, шу Гўрўғли билан бирга ўлтириб-
ди. Ана шу ишимиз уят бўлган экан,— деди. Урайхон под-
шо вазирларидан бу сўзни эшитиб айтди:

— Подшоларнинг ақли, эси, вазирлар бўлади, деб
эшитганларнинг йўқми? Бу айблар, сизлардан бўлган. Бу
тўғрида менда айб йўқ. Кўрдан нима қариндош бўлади,
деб ўзларинг қувиб юбормадингларми?

Бу сўзнинг устига Аҳмадбек келиб қолди. Аҳмадбек
айтди:

— «Дўст келса душман ер», деган мақолни эшитган-
нинг йўқми? Бир одамнинг орқасидан неча дулдул отли,
тўнали, тойли, шойли бўлиб юради. Лекин шунча йўлдан
Равшанбек кўр бўлса ҳам, тоғам деб, суйқаниб келди. Се-
нинг хумсалигинг тутди. Шундай сўз бўларини бир вақт-
да мен билиб эдим. Кел, жиянимсан, деб кўтармалаб, ре-
гистондан бир саройни ҳокимларнинг муҳрини босиб, олти
қул сотиб олиб, бор, подшо Урайхонни дуо қил, деб бериб
келиб эдим,— деди.

Лекин шундай бўлса ҳам Урайхон уялиб қолди. Шунда
подшонинг олдида бир шоир бор экан. Подшонинг уял-
ганини билиб, шу ўлтиришда бир сўз айтмоқчи бўлди.
Шоирнинг оти Ханнон эди, подшога қараб бир сўз айтди:

Юрт қадрини шоҳлар билмас,
Тилла тахтдан тушмагунча.
Эл қадрини беклар билмас,
Бошқа элга ошмагунча.

От қадрини йигит билмас,
Яёв йўлга тушмагунча.

Эр қадрини хотин билмас,
Емон ерга тушмагунча.

Ер қадрини йигит билмас,
Емон хотин олмагунча.
Қуш қадрини сайёд билмас,
Қарчиғайни солмагунча.

Қўш қадрини деҳқон билмас,
Новвос, ҳўкиз қўшмагунча.
Тўн қадрини йигит билмас,
Тўн эғнидан тушмагунча.

Элнинг қадрин шоҳлар билмас,
Бошқа юртга ошмагунча.
Марднинг қадрин одам билмас,
Номардга бош қўшмагунча.

Емонлар тортсин жазосин,
Бериб ҳар кимга изосин!
Бек билмас инъом мазасин,
Ҳотам бўлиб тушмагунча.

Сўз деган бир гавҳар бўлар,
Қадрин билсанг жавҳар бўлар,
Суханвор қадрин на билсин,
Маънисига тушмагунча.¹

Бир барнонинг кўп ақли,
Зарафшон бўйли кокили.
Ҳур юзlining қадрин билмас,
Емонга бош қўшмагунча.

Зарнинг қадрин заҳқобга айт,
Элнинг қадрин арбобга айт.
Хасислар мардони билсин,
Элнинг эгасин ёмонлаб,
Бир иш бўлиб шошмагунча.

Ҳад деган тош бебаҳодир,
Гавҳар тошларга подшодир,
Зар баҳосин ҳеч ким билмас,
Эгасига тушмагунча.

Бир тулпорни нодон олса,
Туёғидан эгар солса,
Чубур қилиб миниб олса,
Бедовнинг қадрин на билсин,
Миниб отдан тушмагунча.

Илм сўзини мулла билар,
Яхшиларни доно билар,
Нодонларни на билсин,
Гап билиб сўзлашмагунча.

Яхши сўзидан адашмас,
Емонларга бошин қўшмас,
Ҳар иш бўлса ақли шошмас,
Бесув дарёга ярашмас,
То мавж уриб тошмагунча.

Элдан айрилса бир жўмард,
Унинг билан бўлмас номард.
Яхши қадрин на билсин,
Емон билан гаплашмагунча.

Тўра юртинг ёмон кўрмас,
Ориятни сўкиб, урмас,
Қаттиқ қийин жазо бермас,
Иши ҳаддан ошмагунча.

Ошиқ бўлса барнога,
Қора қош, кўзи шаҳлога,
Расво бўлсанг сен дунёга,
Эшитинг, инонса савдога,
Меҳри тош уни на билсин,
Ўз бошига тушмагунча.

Яхши тутар муҳаббатни,
Аралаштирмас бедардни,
Ўзига қўшмас номардни,
Ул қилолмас бу хизматни.
Жоҳил уларни на билсин,
Хомлигидан пишмагунча.

Билинг дўстлар, одам яхши,
Сиринг билар марҳам яхши,
Шоуду ғамда бирдай бўлса,
Жон аямас ҳамдам яхши.

¹ Тушмагунча.

Тош кўнгил уни на билсин,
Эрминан қот танишмагунча.
Ўтган сўзни ўйламангиз,
Бу гапларни сўзламангиз,
Ҳар иш бўлса бўлиб ўтти,
Ўтган гапни сўзламангиз.
Ханнон шоир сўзни айтар,
Жони тандан чиқмагунча.

— Ҳар нима бўлди, ўтган гап бўлиб ўтди, эндиги гап шуки, сизлар ҳам маслаҳат қилиб, бориб кўрганларингиз аълороқ. Менинг сўзим шу! Бу ёғини, мана, вазирлар, ақобир, шоповул, жаповул, ўнг оталиқ, чап оталиқ, маҳрам, ясовул, давронбеги, баковуллар билан сиз улуг подшо ва бекзодалар биласизлар,— деди. Шунда Урайхон подшо барча бекзода, вазиру маҳрам, ясовулларига қараб:

— Энди гап, келган меҳмоннинг олдига бир ақли расо одам юбормоқ,— деди. Шунда ҳаммалари маслаҳат билан Ханнон шоир билан икки ясовул юбормоқчи бўлдилар. Нимагаки, Ханнон шоир сўз айтиб келган меҳмоннинг, ўтирган одамларнинг вақтини хушлайди, ўрдага олиб келади.

Ханнон билан икки ясовул—бирининг оти Ҳолмат, бирининг оти Олмат—учовларини жўнатди. Булар бодпой йўрга отни миниб ўз салтанатлари билан йўлга тушиб кетди. Регистоннинг олдидаги саройга етди. Қарасалар, ҳамма катта-кичик қўрғонбегилар, амалдорлар, саройга йиғилган экан. Дастурхонлар ёзилиб, ошлар одамларга қўйилган экан. «Подшонинг ясовули келди!»—деб саройдагиларнинг юраги теракнинг баргидай титраб, ақлдан адашиб ҳаммаси ўринларидан ерга тушиб, салом-алик қилишиб қолишдилар.

«Нимага келдилар экан?»—деб шунда турган хизматкорлар келган меҳмонларни отдан тушириб, вақтини хушлаб, жойга ўтқазиб, остига яхши тўшакдан ташлаб, кўришиб, сўрашиб турдилар. Келган ясовуллар Гўрўғлига қарасалар, ўн беш кунлик ойдай балқиб, юзларидан подшолик, полвонлик белгиси кўриниб турибди. Шунда буларнинг олдида дастурхон ёзилиб, турли-турли мевалардан, ошдан тортилди. Ханнон шоир қўлини алиф-лом қилиб, гарданини ҳам қилиб, яхши одоб билан Гўрўғлига қараб, бир сўз деди:

Ассалому алайкум, келган меҳмоним,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой!

Баҳорда очилар боғнинг бодоми,
Қизнинг юзи қизил гулдек хирмон.
Бизлар билан бирга юринг, меҳмонжон,
Бизлар келдик, Урайхоннинг маҳрами!

Ҳар ким ўз жони учун қилар хайрди,¹
Уйқу келса қуш бўйинини қайирди.
Бизлар билан бирга юринг қариндош,
Давлатли хон зиёфатга буюрди!

Кийиклар юради чўлнинг дашида,
Давлат турмас такобирнинг бошида.
Амри подшо вожиб, бизни буюрди,
Меҳмон, юринг Урайхоннинг қошига.

Бу шаҳар азимди айланиш кўча,
Кўчаларда тенгсалади бир неча.
Подшоҳимиз оп келгин, деб буюрди,
Зиёфатга бирга юринг, бекбачча.
Давлатли хон, оп келгин, деб чақирди,
Бизлар билан бирга юринг меҳмонжон!

Бўлиб кебсиз Қуло чўлда саргардон,
Юрагингиз бўлмагай-да энди қон!
Подшоҳимиз бари келсин, деб айтди,
Ҳамма турган бари юрсин, меҳмонжон!

Бизлар билан билла² юринг, халойиқ,
Амри подшо вожиб, деган бир гап бор!

Катта-кичикман деб айтманг, Гаждумбек,
Еппа-ёвлик шу турганинг юринглар!
Йиғлаганда ёш ёғилар юзларга,
Оғайнилар, қулоқ сонглар³ сўзларга,

Оқшом қулоқ сонглар, чертган созларга!
Мерганлар ўқ отар кўлда ғозларга.

¹ Хайрди — хайрни.

² Бирга.

³ Солинглар.

Еппа-ёвлик бизинг билан юринглаар,
Ишонимли одам келган сизларга!
Еппа-ёвлик мана турган сатта бек,
Эй, ёш ўғлон жавоб беринг буларга,
Еппа юринг зиёфатга кетамиз.
Юринг дарров шоҳ олдига етамиз!

Шунда бориб, қолган гапни айтамыз,
Созни чертиб, оқшом қўшиқ айтамыз!

Бу сўзни Равшанбек эшитиб, ўтдай тутатиб:

— Заргарнинг шаҳридан келганимга саккиз йил ўтди.
Баракалла Аҳмадбекка, менинг қадримга ўша етди. Урай-
хон подшонинг олдидан умидим узилиб, ноумид бўлиб чи-
қиб эдим. Мени еталаб Регистонга олиб келиб, шу саройни
бўйи бараварли зарга сотиб олиб, қози-калонларга зиёфат-
лар қилиб, менинг отимга васиқа қилиб, бозордан олтига
яхши ғуломбачча сотиб олиб келиб, ўлганингча шу Рав-
шанбекнинг айтганини қиласан, айтганини қилмасанглр
сизларни дорга тортиб ўлдираман, деб менга хизматкор қи-
либ бериб кетди. Шундан бери умрим шу билан ўтди. Мен
Аҳмадбекдан розиман, аммо подшонинг олдига бормай-
ман, Урайхон подшога мен энди қариндош бўлибманми,
етти-саккиз йиллардан бери мени бир йўқлагани йўқ эди.
Ота, деб энасининг ичида қолган фарзандим келибди. Ҳар
йигирма кунда, Гаждумбекдан хабар келиб ётди. Урайхон
подшо шу ерда туриб, мендан бир хабар олган йўқ, энди
чақирганини бир пулга олмайман,— деди. Шунда Гўрўғли-
бек ўрнидан туриб, қўлини алиф-лом қилиб, гарданини
отасига хам қилиб бир сўз деди:

Бўлиб келдим Қуло чўлда саргардон.
Кўзингиз юмиқти отажон Равшан,
Ҳақ ҳурмати, юринг шоҳнинг олдига.
Гина қилсанг кулфат ортар отажон!

Олқорлар сақрайди тоғда, далада.
Ҳақ ҳурмати, аччиғингни тилайман,
Юринг ота подшоликка борайик,
Мендаин фарзандинг тушди, орага!

Куйганимдан гапни гапга улайман,
Ғариб ўлган Ҳилолойнинг ҳурмати,

Сўзи ўлгани — ўзи ўлгани одамнинг.
Шу мавридга аччиғингни тилайман.
Юринг ота, шоҳни бориб кўрайик!

Йиғлаганда ёш ёғилар юзига.
Қулоқ солинг Гўрўғлининг сўзига!
Юринг ота, подшоликка борайик,
Уялгани бўлар, ота, ўзига!

Гапни қўйинг ҳар тарафга дўндирманг,
Қариндошни қабрдан нари эндирманг.
Гўрўғлидай фарзандингнинг ҳурмати,
Халойиқнинг шаънини ҳеч синдирманг!
Юринг, ота, шоҳни бориб кўрайик!

Кенгаш чиқар элининг катта бийидан,
Мард йигитлар ҳеч қайтмасин раъйдан,
Умригинанг узоқ бўлсин меҳмон деб,
Қуллуқ дейишиб Урайхоннинг беклари,
Кўзғалишиб энди турди жойидан.

Равшанбекка худо берди давлатни,
Ияртириб Гўрўғлидай фарзандни.
Ҳаммасига жилвдор бўп ёш бачча,
Подшоликка турган одамлар кетди.

Томоша қинг шоирнинг ишига,
Йўрғалатиб Регистоннинг қошига.
Меҳмон келади! Энди шоир чувлади,
Бориб қолди Урайхоннинг қошига.

Ҳар ким ўз жони учун қилар хайрди,
Карвон юрса йўлга солар чийирди.
Боргин, деди подшо неча маҳрамга,
Чуст-чабик¹ қилиб барин буюрди.

Томошайланг бу бекларнинг ишига.
— Ассалому алайкум, азиз меҳмон,— деб
Пешвова чиқди Гўрўғлининг қошига.

¹-Тез маъносида.

Вазирлар баччанинг вақтин хушлади,
Кўнгиллари қайта-қайта жўшади.
Вазирлар чопиб туриб жойидан,
Келган меҳмонларнинг отин ушлади.
Урин бериб меҳмонларга Урайхон,
Дастурхонни ўрталikka ташлади.

Гўрўғлибек отаси Равшанбек, тоғаси Гаждумбек ва эргашиб юрган бекбачча ва бекзодалар билан Урайхон подшонинг олдига бориб тушиб, қарор олдилар. Шунда Гўрўғлибек аввал Урайхон подшонинг олдига бориб, одоб билан дасти алиф-лом қилиб, гарданини ҳам қилиб, тўққиз-тўққиз таъзим қилиб, бошқа вазирлар билан ҳам кўришиб, ҳар қайсиларининг ўзларига яраша одобларини бажо қилиб, ҳамма турган катта-кичикларнинг димоғини чоғ қилди. Подшо, вазир, ақобир, оталиқлар ва барча подшоҳода, бекзодалар Гўрўғлининг одобини кўриб, «баракалла, Гўрўғли ёш экан, ёш ҳам бўлса катталарга бош экан», деб тан бердилар.

Урайхон подшо аввал Гўрўғлига ним тахтидан жой берди. Қолганларига ҳам ўз амалларига ва ўз мартабаларига яраша ўрин берди. Шунда ҳаммалари жой-жойларида ўлтириб олди. Тилла камар боғлаган маҳрам болалар хизматни ўрин қилиб, дастурхончи дастурхон ташлади. Қўл ювдирувчи қўл ювдириб, ҳаммалари бирдай, очилган гулдай бўлиб, бир-бирларига одоб билан қарашиб, маҳрамлари ярашиққа тилла кокилларини тарашиб, бир-бирларига кўзларини қисиб, имлашиб, ўлтиришда кайф-сафо қилишиб, ҳар хил дастурхонларни тортишиб, ҳар ранг зиёфатларни олдилар. Зиёфат тамом бўлгандан сўнг, фотиҳани бетга тортмоқчи бўлганда, ҳамма Гўрўғлига ишорат қилди, фотиҳа қилинг дедилар. Шунда Гўрўғли отаси Равшанбекка, дуо қилинг, деб ишора қилди. Равшанбек дуо қилди. Бошқа ўтирган Гўрўғли бошлиқ ҳаммалари «Омин!»— деб фотиҳани бетига тортдилар. Шунда Урайхон подшо:

— Сарпо олиб келинглр,— деб тегишли баковул, вазирларига амр қилди. Шунда маҳрам, вазирлар шоҳона сарполардан қучоқ-қучоқ қилиб ўртага қўйдилар. Гўрўғлининг юз-хотиридан ҳамма келган бекларга Равшанбек, Гаждумбек бошлиқ сарпо ёпдилар. Ана шунда Гўрўғлибекка ҳам неча одоблар билан подшоҳона тўн, сарпо ёпмоқчи бўлди. Шунда Гўрўғлининг эғнига тўнни солди. Гўрўғли тўнни

киймай, тиззасининг остига босди. Бу ишни кўриб, турган одамлар:

— Нимага тилла тўнни киймайсиз?— деди. Шунда Гўрўғли:

— Иложи бўлса, менга бир жун шолдан бўлган кийим берингизлар, кийайин,— деди. Гўрўғлидан бу сўзни эшитиб, ўлтирган кишилар дарров айтганидан зиёда, яхши жундан бўлган тўн-сарполарни олиб ёпдилар. Гўрўғли кийиб олди.

Улуғлар, вазирлар:

— Подшонинг берган тилла сарпосини киймасангиз ҳам олинг,— дедилар. Гўрўғли, хўп, деб тилладан бўлган подшоҳона сарпони олди. Шунда ўлтирган кишилар тўн, сарпо қутлуғ бўлсин қилдилар. Гўрўғли бошлиқ ҳамма тўн кийган бекзодалар, Равшанбек, Гаждумбек ҳаммалари қуллуқ, деб ўриларидан туриб, Урайхон подшони дуо қилдилар. Урайхон подшонинг димоғи чоғ бўлиб:

— Энди уч кунлик вақти хушлик, шодиёна тўй қилинглр, шаҳарларни чақириб тўй беринглр,— деб вазирларга фармон қилди. Вазирлар, хўп, деб ўринларидан туриб, уч кунлик тўй асбобини тузиб, ҳамма шаҳарларга, кўча ва гузарларга тўй хабарига жарчи қўя берди. Ана энди тўй бошланди. Ошпазлар ош пиширмоқда, новвойлар нон ёпмоқда бўлиб барча тўй асбобларини хизматкорлар тахлашиб, тўйга келган одамларга зиёфат устига зиёфат беришиб, қанд устига қанд, новвот устига новвот, шарбат устига шарбат тортди. Ҳар турли нози неъмат... Кўрганлар ҳайронда, кўрмаганлар армонда. Етганлар ҳар ранг зиёфатда, етмаганлар, уйқуси кўп одамлар маст бўлиб ухлаб ётир шарманда. Ана энди келганлар бу тартибда зиёфатни кўрдилар.

Подшонинг олдидаги улуғ меҳмонларнинг зиёфатларидан ҳам андак айтиб ўтмоқ лозим. Ўлтирган бекзодалар Гўрўғли бошлиқ Равшанбек, Гаждумбек олдига ҳам тилла дастурхонларни ёзиб, зиёфатлар устига зиёфатлар бериб, оқшом бўлганда ҳамма чечан-чобарни, шоир, сўз билгувчиларни йиғиб, созандалар сози билан, хуш жувонлар нози билан, сатта жоду кўзи билан ўйнашиб, кулишиб, бир-бирлари билан яхши сўзларни айтиб кулишиб, тонгнинг отганини, куннинг ботганини билмай, барча амалдорлар ва фуқаролар вақтлари хуш бўлишиб, созандалар созини чертдилар, наъмагарлар наъмаларини камсиз қилди. Ана шу орада уч кечаю уч кундуз ўтди. Энди Аҳмадбек зиёфатга айтди. Ҳамма одамлар подшонинг зиёфатидан фориғ бўлиб,

Аҳмадхоннинг уйига етди... Аҳмадбек ҳам «ёппа-ёвлик, Така юрти уч кун тўй, зиёфатга», деб айтди, жарчи қўйиб шаҳарларни чақиртирди. Ана шунда ўнг оталиқ, чап оталиқ вазирлари қозикалон, муфтилар, раислар, сап гардонкаш, сандал нешин полвонлар, ясовул, шигавул, баковуларлар, беклар, бекбачалар, шаҳзодалар, далайи даштдан келган катта-кичик ўзбеклар, қозоқлар, эшитган ҳамма тўйга йиғилдилар. Аҳмад Сардор келган ҳамма одамларга эртан чой, оқшом палов бериб, палов устига ранг-баранг ўзларига яраша сарподан берди: димоғини чоғ қилди. Шуйтиб, кечалари созанда бахшилар соз, дўмбираларини чертиб, сухандонлар сўз айтиб, карнайчилар карнай чалиб, сурнайчилар сурнай чалиб, келганларнинг димоғини хушлади. Одамлар Аҳмадбекдан рози бўлди, кўнгиллари жуда ҳам тўлди, вақти шу бўлмаган одам қолмади.

Буларни вақти хушлак билан, димоғи чоқликда қўйиб, Аҳмадбекнинг хотинидан эшитинг: Аҳмадбекнинг Холжувон деган хотини бор эди. Лекин фарзанди йўқ эди. Холжувон қандай хотин — товусдай таралган, беллари буралган, ҳар хил кийимларга ўралган, ойнага қараган, зулфини тараган, ўзига лойиқ рўмоллардан ўраган. Ҳамма ери бирдай, тиши оппоқ дурдай, баданлари қишнинг куни ёққан қордай, лабининг ширинлиги асал билан болдай, юзининг қизиллиги қор устига томган қизил қондай... Аёлдан кимни яхши деса, Холжувон дегудай. Холжувон шу ерда турсин, Аҳмадбекдан эшитинг: Аҳмадбек зиёфат устида ҳамма йиғилган катта-кичик олдида, Гўрўғлини ўғил қилмоқчи бўлди, қўлига бир илик олиб, Гўрўғлига бермоқчи бўлиб, бир сўз деди:

Энди бўлгин кўнглимнинг ҳаваси,
Дуо қил, топилсин давлатнинг давоси.
Улганим сўнг, отам деб таёқ ушла,
Ўзинг бўлгин давлатимнинг эгаси!

Қўллагай йигитни пири-ғойиби,
Аҳмадбекнинг элда кўпди айиби.
Қиёматлик ўғлим дедим мен сени,
Отамлаб, бўл давлатимнинг сойиби!

Бефарзандман, доим куйдим ҳасратга,
Аскар ғайрат билан минади отга.
Ўзинг бўлгин ҳовлиларнинг эгаси,
Отам деб оббориб қўйгин лаҳатга!

Бефарзандман, ақлимни тошпирдим,
Авлиё деб, оёғингга бош урдим.
Ҳам ўғлимсан, ҳам жияним, Гўрўғлим,
Арқони давлатни сенга топширдим.

Энди бўлди кўнглимнинг ҳаваси
Такобирни урар молнинг зиёси.
Анжом, асбобимни сенга топширдим,
Ўзинг бўлгин барча молнинг эяси!¹

Яхши кўрдим сенинг қадди бўйингни,
Сен ҳам айтгин юрагингда ўйингни!
Иликни қўлингга олгин фарзандим,
Қирқ кун қилай, болам, сенинг тўйингни!

Жойлагин сен, давлатли бўй, Туркман элингни,
Қиёматлик ўғлим дедим мен сени.
Элатингдан йиғай сатта бийингни
Арқон давлатни ўзим талатиб,
Қирқ кун, болам, қилай сенинг тўйингни!

Бу сўзни Аҳмадбекдан эшитиб, Урайхон подшодан бошқа, ҳамма ўлтирганлар жойидан турди. Ҳаммалари:
— Э, Аҳмадбек, ўғил ҳам, тўй ҳам қутлуғ бўлсин! — дедилар. Аҳмадбек:

— Қуллуқ,— деди. Урайхон подшо ҳам халқ қатори Аҳмадбекка ўғил қутлуғ бўлсин, тўй қутлуғ бўлсин қилди. Аҳмадбек қуллуқ, деди.

Холжувон ичкари ўрдада. Ҳамма катта-кичик кайвони оймлар, сапҳур сифатли, малойика талъатли келинчақлар, ҳар бири сулув нозанин қизлар, тенги-тенги билан, кўнгил суйгани билан ширингина сўзлашиб туриптилар. Шунда Холжувон хотинларга қараб, бир сўз айтаётипти:

Ойдан кўркам, кундан сулув юзим бор.
Давлатим бор, карашмам бор, нозим бор.
Сўзима қулоқ сол, сатта оймлар,
Маслаҳат беринглар, сизга сўзим бор!

Хизматимда ойм деди бир неча,
Подноларга хизмат қилди бир неча.
Оймлар, маслаҳат қандай бўлади?
Тенгларим, маслаҳат қандай бўлади?

¹ Эгаси.

Сизларга айтилган менинг сўзларим,
Жовдирар мажлисда шахло кўзларим.
Гўрўглини олиб келсак ўрдага,
Холжувонга маслаҳат бер, қизларим!

Қошинг дарёларнинг қундузи,
Кўзларинг сурмали, тонгнинг юлдузи.
Гўрўглини олиб келсак ўрдага,
Маслаҳат бер, Евмит элнинг азизи!

Булбулнинг қўнгани боғда гул бўлди,
Мажлисда сўйлаган қизил тил бўлди,
Олиб келсак шу меҳмонни мажлисга
Ҳам Аҳмадга, Холжувонга ул бўлди.
Кайвони, маслаҳат қандай бўлади?

Кайвонилар:

— Бу айтган сўзингиз жуда яхши, қутлуғ бўлсин, — деб турдилар. Аёлларнинг ўртасидан Ҳолмат ясовулбошининг Ҳолдоной деган хотини бир сўз деди:

Гоҳ-гоҳ ўзимдан кетдим ҳар замон,
Тогларнинг бошини чолгандир туман.
Оллоҳим етқарсин сизни мақсадга,
Фарзандингиз қутлуғ бўлсин, опажон!

Бўлиб кепти Қуло чўлда саргардон,
Беклар Ойдин кўлга чуяр бўз тарлон.
Худоё ўлмасин, зоҳир дунёда,
Гўрўғлибек қутлуғ бўлсин, опажон!

Мажлисда сўйлайди ширин тилингиз,
Очилар боғларда лола гулингиз.
Койиш кўрманг ойим Евмит элида,
Фарзандинг қутлуғ бўлсин, улингиз.

Энди яхши бўлди кўрган кунингиз,
Обод бўлди ойим, Евмит элингиз.
Бу ўрдага ани олиб келайик,
Қутлуғ бўлсин, худо берган улингиз!

Холжувон бу сўзни турган ойимларнинг каттаси Ҳолдонадан эшитиб, Дурдона деган канизакка:

— Беш-олти ўзингга яраша қизлардан бирга олиб, Гўр-

ўғлибекни бунда олиб келинглар, — деди. Дурдона, қуллуқ деб, жойидан туриб кетди. Гўрўғли билан Аҳмадбекнинг олдига етди. Аҳмадбекка салом бериб, Дурдона:— Холжувон ойим, Гўрўғли ўғлингизни ўрдага олиб кел деб мени буюрди, — деди. Аҳмадбек Дурдонадан бу сўзни эшитиб, Гўрўғлига айтди:

— Бор ўғлим, мен қандай бўлсам Холжувон ҳам шундай. Бориб кўришиб, танишиб кел!

Гўрўғлибек, қуллуқ деб ўрнидан туриб кетди. Ҳамма турган кишилар, «боргани дуруст, жуда яхши бўлди», деб қолдилар.

Гўрўғлибек, ўн тўрт кунлик тўлган ойдай бўлиб, Холжувоннинг олдига борди. Холжувон ойим Гўрўғли билан кўришди. Ойимларнинг олдида Холжувон Гўрўғлини ўғли қилиб, ёқасидан солиб, этагидан чиқариб олди, бетларидан ўпди. Турган ҳамма ойимлар ҳам Гўрўғли билан кўришиб, ювларидан ўпиб, Холжувон ойимга, «ўғлингиз қутлуғ бўлсин», дедилар. Холжувон ҳам уч кун тўй қилиб, аёлларнинг расми тааммуллари билан ҳар қайси аёлга сарпойи мурсаклар бериб, зиёфатлар қилиб вақтларини хушлади. Холжувоннинг уч кунлик зиёфати ўтган сўнг, Гўрўғли уларнинг олдидан чиқиб, оталарининг олдига борди. Шунда Аҳмадбек Гўрўғлининг қирқ кунлик тўйи деб қақирди. Жарчилар бозор, шаҳарни қақира берди. Қирқ кеча-қирқ кундуз тўй ҳаддан оша қизиқ бўлиб ўтди, ҳамма тўйга келган фуқаролар ва подшолар ҳам ўз ишига кетди. Гаждумбек ҳам ўз сарполарини, кийимларини кийиб, ўз эли Така Туркманга кетди. Равшанбек ҳам Аҳмадбек берган саройга кетди. Гўрўғли Аҳмадбекнинг уйида фарзанд бўлиб ётиб қолди. Кундан-кун, тундан-тун ўтди. Гўрўғли саккиз ёшга кирди, Аҳмадбек Гўрўғлибекни мактабга қўймоқчи бўлди, шаҳарнинг ичида Муҳаммад Юсуф отли бир олим киши бор эди. Шунга мактабга қўйди. Гўрўғлининг кўнглига илму ҳол, илму қол жой бўлган эди. Шундай бўлса ҳам Муҳаммад Юсуфга шогирд бўлди. Гўрўғли бир-икки фасл мулла Муҳаммад Юсуфнинг олдида туриб мулладан бир-икки сўзни эшитиб, қараса, мулла ўзи билган сўздан камроқ билади. Муҳаммад Юсуфнинг илми йўқлиги Гўрўғлига билинди. Гўрўғлибек мулланинг саҳв ўқиганини билиб, мулласига бир қаради. Мулла шўрлик Гўрўғлининг ҳайбатидан қўрқиб, сўз ўргатмоқ тугул юзига асло қарай олмади. Шунда, мулла болаларидан бировини Аҳмадбекка юбориб айттирди. «Гўрўғлининг ўзи мулла, ҳамма илмларни билади, буни

ўқитмоқ лозим эмас», деди. Гўрўғли ўқиб бўлдим, деб мактабхонадан чиқиб, отаси Аҳмадбекнинг олдига етди. Аҳмадбек:

— Эй болам, ўзинг мулла, ҳамма илмдан бохабар экансан. Энди сени ўқитмайман, ўз ихтиёринг ўзингда,— деди.

Гўрўғлибек, энди далаларни кўриб келайин, деб ўзи эмган байтални етаклаб, далага қараб йўлга тушди. Хуронсон кўлга бориб, байтални ўтлатиб юра берди. Байтали семириб кетди, бир кунлари айғир талаб бўлиб қолди. Шунда байталга от қўйман, деб бунга яраша чопатурғон катта айғир тополмади. Бир куни Гўрўғлибек байтални кўлнинг олдида етаклаб юриб эди, бир отнинг қишнаган товуши чиқди. Буни эшитиб, Гўрўғлибек у ёқ-бу ёққа қараб қолди. Қишнаган от шу кўлнинг ичида экан, бир вақт у кўлдан қишнаб-қишнаб чиқиб байталга чопди-ю, яна кўлга тушиб йўқ бўлиб кетди. Шунда Гўрўғлибек «отнинг ҳам обиси бўлади экан, сувда юради экан, бундан бўлган от ҳариш ё бир одамхўр от бўлади», деди. Ойдан ой, кундан кун ўтди, вақти яқин бўлиб байтал бир ургочи қулун туғди. Боласи етти кунлик бўлганда, байтал ўлиб қолди. Шунда Гўрўғлибек: «Ҳой аттанг, байтал ўлиб қолди, боласи етим бўлиб қолди», деб йиғлаб-йиғлаб, отаси билан энаси Холжувоннинг олди-га борди. Шунда Аҳмадбек: «Ўлса ўлди-да, ажали етган байтал экан, ўзинг омон бўл! Ҳамма турган мана бу моллар сеники, бунга ҳафа бўлма»,— деб, тасалли берди. Шундай бўлса ҳам Гўрўғли, «мен сутини эмган эдим», деб кўп хафа бўлди.

Бир кунлари Аҳмадбек бир шаҳарга бормоқчи бўлиб, йўл яроғини қилиб, жунаб кетди. Буни кетмоқда қўйинг, Гўрўғлидан эшитинг:

Гўрўғлибек ҳалиги етим бўлиб қолган қулун тойчани нима деса бериб нарвариш қилиб юра берди. Гўрўғлининг байталига кўлда чопган от, дулдул эди. Шу дулдулдан бу той бўлган эди.

Бир кунлари Гўрўғлибекка, «отангиз Равшанбек касал бўлди», деб, хабар келди. Шунда Гўрўғли бориб кўрса, мазаси кетибди. Отаси билан розилашди. Отаси Равшанбек:

— Э, Гўрўғлибек, қиладиган ишингни худо ўнғарсин! Менинг насиҳатим шулки, қарғиз Аҳмадбек отангнинг айтганидан чиқма, Холжувон энангни йиғлатма!— деб васият қилиб, оламдан ўтди. Гўрўғлибек отасининг ўлганини кўриб хафа бўлиб қолди. Нима қиларини билмади. Одамлар Гўрўғлибекка:

— Э, Гўрўғлибек, ота ўлмак мерос,— деб тасалли берди. Гўрўғли тойини етаклаб далайи дашт, чўли биёбонларда отасининг ўлганига димоғи куйиб гоҳ хафа бўлиб, гоҳ тақдирига рози бўлиб юра берди. Шу кўрғиликда орадан икки йил ўтди. Ҳалиги байтал уч яшар бўлди. Жуда катта байтал бўлиб, айғир талаб бўлиб куйикка келди. Эндиги гапни Холжувон ҳам Ширвоннинг шаҳридан эшитинг.

Ширвоннинг Райҳон араб деган подшоси бор эди. Ироқ мамлакати, Арабистон шунга қарар эди. Райҳон араб Холжувон оймга ошиқ эди. Холжувон Ёвмит шаҳрининг фуқароларидан эди. Райҳон араб, Холжувон сулув қиз деб эшитиб, ўзи келиб кўрган, совчи қўйиб ололмаган эди. Совчи қўйганда Аҳмадбек ҳам совчи қўйиб, Райҳонга бердирмай ўзи олган эди.

Лекин Райҳон араб ҳар йилда ҳар замон, Аҳмадбекнинг йўқлигида пана ерларда туриб, Холжувонни кўриб кетар, кўролмаса саксон кун касал бўлиб ётар эди. Бир кунлари Райҳон «неча кун, неча ой бўлиб Аҳмадбек бир ёққа, бир шаҳарга сафар қилиб кетибди, ўз юртида йўқ эмиш», деб эшитди. Аҳмадбекнинг йўқлигини ғанимат билиб, Тажан деган дарёдан ўтди. Ана энди Туркманнинг шаҳрига етди. Аҳмадбекнинг «Боғи майдон» деган бир ерда чорбоғи бор эди. Бир куни Гўрўғли кўп хафа, байтални етаклаб юриб эди. Байталига қўйини деса, яраша от тополмас эди. Шундай «Боғи майдон»га бориб қараса, бир одам кўзига кўринди. Минган оти тулпор; осмонга тиклаб, осмонга чиқмоқни кўзлаб турипти. Гўрўғлининг ота-бобоси синчи эди, кўзи тушгандан билди. «Отлиқни гапга соламан, отини байталимга тилайман, берса беради, бермаса ёқасидан оламан, кўтариб ерга ураман, калласига беш-олти муштни соламан», деди Гўрўғли ҳалигининг олдига бориб кўриб, «бу бир шаҳарнинг подшоси, нима учун бу ерга келди экан», деб салом бериб бир сўз деди:

Остингда ўйнайди чин тулпор отинг,
Рустамга ўхшайди шону шавкатинг,
Қаерда меҳмонжон сенинг элатинг,
Аждарҳо нишоним, қайдин бўларсан?

Белинга бўғганинг кескир исфиҳон,
Тарзингга қарайман, тарафсиэ полвон,
Афтинг кўриб манзил жойинг сўрайман,
Қаердан келасан, айтгин, меҳмонжон?

Қошингни келтирдим бир янги ойга,
Кўнглингни ўхшатдим ҳотамтой бойга.
Ростин айт, меҳмонжон, қайси элатдан,
Нега келдинг, ўзинг, подшолик жойга?

Бесиёҳга ўхшатдим сумбатингни,
Менга айтгин, юрагингда дардингни!
Подшолик боғотда бўйлаб юрибсан,
Менга айтгин, униб-ўсган юртингни!
Бир гапим бор, айтай сенга меҳмонжон.
Байталима қўясанми отингни?

Ана буни эшитиб, Райҳон араб Гўрўғлига қараб бир сафсата гапни айтди:

Жуйлайдиган жуйчи бойлар жўйдими,
Давлати бор йигит доим куйдими?
Етимак кўнглинга малол келмаса,
Хур сифатли Холжувон уйдаими?

Баҳор бўлса қўнғир ғозлар кўлдами,
Уруғли эл давлатбошисидами?
Мен сўрайман Холжувондай чечангни
Шаҳло кўзли Холжувонжон уйдаими?

Неча кундан бери беклар тўйдами,
Сендай етим, отанг ўлиб уйдаими?
Мен сўрайман, лаъл мунчоқли чечангни,
Хур сифатли Холжувонжон уйдаими?

Гўрўғли бунинг Райҳон эканлигини билган эди, билган бўлса ҳам сўраган эди. Бу гап Гўрўғлидан жуда ўтиб кетди. Шунда Гўрўғли Райҳон арабга қараб, «сени, дарров боса солиб сўяйинми», деб бир сўз деди:

Эшит меҳмон етимакнинг сўзини,
Мерганлар отади кўлнинг ғозини,
Ширвон элда Райҳон араб қизини,
Сўлқиллаган Зайдинжоннинг ўзини,
Райҳон қизи — Зайдин ёрим уйдаими?

Мен ўқидим алиф билан забарни,
Темирчи худо деб урар табарни.
Ширвондаги Райҳон араб қизидан

Зайдиной ёримдан бергин хабарни!
Райҳон қизи Зайдин ёрим ундами?

Давлат берса зарли дастор ўрайман,
Кўрган тушим яхшилиққа йўрайман.
Ширвондаги Райҳон араб қизини,
Қўш эмчакли Зайдин ёрим сўрайман.
Райҳон қизи, Зайдин ёрим уйдаими?

Буни Райҳон эшитиб, филофидан ханжарини тортди. Шунда Гўрўғлибек Райҳон арабга бир тиклади. Жони чиқиб кетгудай бўлди. «Бу ҳам бекзодалардан экан, бунга тир-ханжар тортмоқ лозим эмас», деб ханжарини қинига «ширф» этказиб солиб қўйди.

Гўрўғлибек:

— Э Райҳон подшо, беодоблик сендан ўтди, унданкай мендан ўтди. Эшитганинг йўқми, «бировнинг бузоғи ўлсин десанг, ўзингинг ҳўкизинг ўлар», деган сўз бор. Сен менинг Холжувон чечамни гапирдинг, мен сенинг қизингни сўраб гапирсам айб бўлдимми? — деди. Шунда Райҳон араб «бу ёш экан, ёш бўлса ҳам, эсли экан», деб, ўзининг гапи айб эканини билди «вақтига етса одам бўлар экан», деб хохолаб кулди. Шунда Гўрўғлибек, Райҳон арабга: «Энди отингни менинг байталимга қўясанми?» — деди. Райҳон араб айтди: «Холжувоним ўз қўли билан бир коса сув берса отимни қўяман!»

Гўрўғлибек:

— Ўгайчилик-да менинг сўзимга кирса, сув беради, менинг айтганимга кўнмаса қайтаман, кўнмаса ҳам отимга отингни берасан, — деди. Райҳон араб:

— Ҳар нима қил, Холжувон бир коса сув берсин, отимни байталимга қанча қўйсанг қўй, — деди. Шунда Гўрўғлибек:

— Хайр, мен бориб Холжувонга айтайин, — деб, Холжувонимнинг олдига кетди. Гўрўғлибек йиғлаб бораётди эди. Буни Холжувоним кўриб, «нимага йиғлайсан» деб, Гўрўғлибекка қараб, бир сўз деди:

Ғазода бедовнинг думи сузилди,
Йиғлай-йиғлай нарқасларим эзилди.
Нимага йиғлайсан, қаддинг букилиб,
Баччажон, нимага кўнглинг бузилди?

Бир худойим жудолини солдими?
Мен биламайин рангинг гулдай сўлдими?
Нимага йиғлайсан, қаддинг букилиб,
Аҳмадбекдан ёмон хабар келдими?

Боғда очилган қизил гулинг сўлдими?
Ё ёмон сўз юрак-бағринг тилдими?
Оша юртга кетган тоғанг ўлдими?
Тоғанг ўлиб ёмон хабар келдими?

Подшоҳлар элидан олар божини,
Мард йигит тарафдан олар ўчинни.
Сен йиғладинг менда тоқат қолмади,
Чироғим, айт, йиғлаганинг важини!

Гўрўғлибек Холжувондан бу сўзни эшитиб, бир сўз деди:

Гап чиқади Гўрўғлининг тилидан,
Қутулмадим ғарибликнинг хилидан.
Мен йиғламай ким йиғласин чечажон?
Бир меҳмон келибди Заргар элидан.

Меҳмон кепти шаҳри Заргар элидан,
Юриб кепти чангиб ётган чўлидан.
Қўндираарға менда ватан бўлмаса,
Меҳмон кепти Рустамбекнинг қўлидан.

Ҳамишадай Равшан отам бўлмаса,
Айланай деб бўйнима қўл солмаса,
Азиз меҳмон кепти мени сўроқлаб,
Қўндираарға менда ватан бўлмаса,

Мард йигит душмандан олар ўчинни,
Чин сулувлар бураб қўяр сочинни.
Қўндираарға менинг уйим бўлмаса,
Йиғлаганим менинг шунинг учуни.

Буни эшитиб, Холжувон Гўрўғлибекка бир сўз деди:

Ҳарна бўлса меҳмонингман бўлайин,
Бу калламни этагинга солайин,

Олиб келгин чироққинам меҳмонни,
Тос-тепамдан силжиб хизмат қилайин.

От, қўй кечган суваар лойлансин,
Қасд қилган ғанимнинг қўли бойлансин!
Меҳмонингдан танда жоним садаға,
Мол-дунё меҳмонингдан айлансин.

Эшитгин чироғим, менинг зоримни,
Кўрсатгин оп келиб кирдикоримни!
Шу ватанлар чироққинам сизники,
Олиб келгин, сарф этайин боримни!

Эрнинг бошида бордир ўдаға,
Улим навбат амиш шоҳи гадоға.
Дарров олиб келгин, қайним, меҳмонни,
Меҳмонингдан танда жоним садаға!

Бўхча-чигин ўн беш яшар қизники.
Оппоқ қўллар турна билан ғозники.
Меҳмонингни олиб келгин чироғим,
Наққошли уйлар бари сизники!

Гўрўғлибек Холжувон чечасига ҳийла қилиб, бир сўз деган эди. Холжувон ҳийлани билмади. Гўрўғли «ҳар нима бўлса байтаалдан бир хоназот олайин» деб, ақли ҳуши байтаалда бўлиб шуйтиб ёлғон сўзларни ростдай сўзлаб ётиб эди.

Ана шунда Гўрўғлининг айтган сўзи будир:

Билмаганинг билдирайин билмасанг,
Чечажон, мақсадга етгин ўлмасанг!
Бир гапим бор сизга айтай Холжувон,
Тагин ҳам кўнглингга оғир ошмасанг.

Боғларда тебранган олма, нормиди(р),
Қаторга тиркалган лўкча нормиди(р),
Бир гапим бор, сизга айтай, чечажон,
Яхши отаи бир томиринг бормиди?

Узангига оёғини тирайди,
Давлати бор шол саллани ўрайди.
Бўлаваччанг, тоғаваччанг бормиди?
Гулшан боғда, остида яхши оти,

Холжувоной, ўзингни сўрайди.
Бедов отли қариндошинг бормиди?

Холжувонойим лабини тишлаб, ичин тортди, Гўрўгли-
га қараб, бир сўз деди:

Аросат майдонда отни елибди,
Уткир олмосин қўлга олибди.
Дарвозага қулфни солгин, чироғим,
Жун босган Райҳон араб келибди!

Еш ўғлон қулоқ солгин сўзима,
Йиғлай-йиғлай ёш ёғилар юзима!
Вой, жун соқол Райҳон араб келибди,
Етти ёшдан бери хуштор ўзима.

Йиғлатар элингга у бир нечангни,
Сўлдиарар боғларда гули гунчангни.
Ширвон элдан Райҳон араб келибди,
Олиб кетар Холжувондай чечангни.

Еш ўғлонсан ўзингни бўзлатар,
Оти илдам жойроғини хезлатар.
Ёнаштирма¹ жун соқолни бу ерга,
Холжувон чечангни оп қочиб кетар!

Ўйласам кун қиёмат бўлибди,
Тоғларнинг бошини туман олибди.
Ширвоннинг подшоси Райҳон араб,
Ўзи полвон, мени излаб келибди.

Қулоқ солгин мендай бебахт тилига;
Беклардайин пўта бойлар белига!
Дарвозаларни маҳкам қил Гўрўгли,
Олиб кетар мени Ширвон элига!

Гўрўгли айтди:— Э Холжувонойим, мен сенга ростин
айтайинми? Сен Райҳон арабни билар экансан, лекин оти
яхши от, бедов экан. Байталигимга қўй деб эдим, чечанг ўз
қўлидан бир коса сув берса қўяман, деди. Мана, гап шу!
Сув берсанг, отидан бир хоназот чоптириб оламан; сув

¹ Яқинлаштирма.

бермасанг зорим бору зўрим йўқ, қаққайиб қола берман.
Бу ёғини ўзинг биласан,— деди. Шунда Холжувон:— Ме-
ни олиб кетади-да,— деди. Гўрўглибек айтди.— Менинг
оёғим узангида турганда чеча асло гап ема! Менинг қўлим-
дан олиб кетолмайди.

Шунча улай-булай деб Холжувонойим ҳар тарафга
гапни қочирди, сўзига Гўрўгли кўнмай хафа бўлди. Шунда
Холжувон айтди: «Гўрўглибекнинг сўзини қайтариб, қабул
қилмасам, Аҳмадбек тоғаси келса, сенинг хотининг менинг
сўзимни қайтарди деса, сен Гўрўглибекнинг раъйини қай-
тарибсан, деб, мени тўпга солиб оттиради, ё милтиқ билан
отиб ўлдиради». Ҳар нима бўлса ҳам эсли аёл эди, айтди:
«Гўрўглининг раъйини қайтариб Аҳмадбекнинг таёғини еб
ўлгандан, ё ўларман, ё қоларман, бир коса сув берсам берай-
ин, Райҳон олиб кетар, ё олиб кетмас». Шунда Гўрўгли-
бекка қараб:

— Э Гўрўглибек, энди сенинг учун ҳар нима бўлсам
бўлайин. Меҳмонингни олиб кел, отини сенинг байталигимга
қўйса бир коса сув берайин,— деди.

Қора уй бор эди. Холжувон, «уйнинг ичида тураман,
уй ичидан сувни берман», деди. Шунда Гўрўгли Райҳон
арабни имлади. Райҳон араб отининг устида туриб, сув
берсин», деди. Гўрўгли, «отдан тушинг, отни байталга қўя-
йин», деди Райҳон араб айтди: «Отдан тушмайман, ишим
ошиғич, дарров кетаман, байталигимни олиб кел, шу ту-
ришда отни байталигимга қўяман», деди. Гўрўгли байтали-
ни етаклаб, Райҳон арабнинг оти олдига олиб келиб, тус
қилиб турди. Райҳон араб, от устидан тушмай, отини бай-
талга қўйди. Шу орада Холжувонга:— Сув бер!— деди.
Холжувон бир коса сувни увуқнинг орасидан Райҳон араб-
га узатди. Райҳон араб сувни олмай Холжувоннинг қўлидан
ушлаб, силкиб увуқларни синдириб, бир тортди. Холжу-
вонни увуқ орасидан улоқни суриб олган полвонлардай
суриб олди. Шу орада оти Гўрўглининг байталига чопиб
турган эди, Райҳон араб отининг жилловини икки қўли би-
лан ушлаб турган эди. Шунда жилловини қўйиб юбориб,
Холжувонни гўсам такадай қилиб олдига ўнгариб олди.
Отининг жилловини қайтариб байталдан тушириб олди-да,
жўнаб кета берди. Гўрўгли қараса, Райҳон араб Холжу-
вонни ўнгариб олиб кетаётди. Холжувоннинг пўпаги
Райҳон арабнинг биқинидан ўтиб, бораётди. Гўрўгли
қўлига қора уйга тираб қўядиган боқон ёғочни калтак қи-
либ олди. Байталини ирғиб миниб: «Чув-ҳо, чув-ҳо, чув!»—

деб қўя берди. Ана-мана дегунча Райҳон араб отининг қорасини олди. Райҳон араб жуда узаб кетган эди. Шундай бўлса ҳам, байтални қистаб чошиб, текис ерда Райҳон арабга етиб, отнинг думидан бир тола, икки тола қилмини олиб бораётир. Лекин ёмон қир, ё тошлоқ тоб ерлар келса кейинроқ қолиб бораётибди. Бу байтал ҳам тулпордан туртилган байтал эди. Шуйтиб ўттиз тош йўлга қувиб кетди. Тажан дарёсининг у бошидан бу боши бир тош эди. Райҳон араб тикка бориб, чув деб отини дарёга тиклатиб солди. Оти дарёдан қирқ газ нари ирғиб ўтиб кетди. Ўтиб туриб Райҳон араб отини таққа тўхтатди. Гўрўғли ҳам тиклатиб, байтални дарёга солди, байтал байталлиқ қилиб ўтолмай қолди. Шунча қилди, ирғимади. Бунни кўриб Райҳон араб кулиб, Холжувоннинг у ер бу еридан ушлаб, бўксаларига қўли билан шапатилаб, Гўрўғлига қараб турди. Гўрўғли бунни кўриб, ранги сомондай сарғайиб, гулдай сўлиб, хафа бўлиб, «ҳар нима бўлса бўлди» деб қараб турди. Шунда Райҳон араб Гўрўғлига қараб маломат қилиб, бир сўз деди:

Юрган ерим бўтакўзли жўнағар,
Найза тегса оқ бадандан қон оқар.
Олиб кетдим Холжувондай чечангни,
Э, ҳок, э ҳок терда қолдинг энағар!

Йиғлатдим элингда мен бир нечангни,
Очилмай сўлдирдим боғда ғунчангни.
Олиб келдим, лаъл мунчоқли чечангни,
Ҳайрон қилдим сендай етим баччангни.
Ет-да, ол-да, қув-ҳо, қув-ҳо, энағар!

Талатўп қип келдим, Туркман шаҳрини,
Вайрон қилдим, шоҳнинг кирдикорини,
Олиб қочдим Холжувондай парини,
Ҳийла билан олдим Аҳмад ёрини,
Э ҳок, э ҳок, терда қолдинг етимақ!

Фириб билан олиб қочдим чечангни,
Ет-да, ол-да Холжувондай оймни!
Э ҳок, э ҳок терда қолдинг, Гўрўғли.

Баҳорлар сайрайди боғларнинг гули,
Янги тушди сенга тарафлик хили.
Олиб келдим жоду кўзли чечангни,

Дод дегиздим Ёвмит элда нечангни.
Э ҳок, э ҳок терда қолдинг, Гўрўғли.

Бу сўзни Гўрўғли Райҳон арабдан эшитиб, терда қолиб, байталидан беҳуш йиқилмоқчи бўлиб, яна тарафнинг олдида ўзини билдирмай долбиратмади. Гўрўғли ҳам Райҳоннинг жонидан ўтказиб, ўхшатиб бир сўз деди:

Менга ҳам қарашса бир парвардигор,
Уч йил Гўрўғли ёшини тўкар.
Яширинча қизингни олиб келарман,
Тавба деб ёқангни ушла занағар!

Куйдирарман сенинг хоназотингни,
Вайрон қип наққошли маконингни.
Оп келарман, сенинг Зайдин жонингни.

Ширвон элни олов қўйиб куйдирай.
Ҳар шаҳарга эълон хат қип ёздирай
Чин оти Хуморди, лақаби Зайдин,
Олиб келиб, Аҳмадбекка суйдирай.
Кўппак кучукдайн ҳурма занағар!

Қирқ йигит бекларим ўлтирганида,
Олиб келиб Зайдинойдай қизингни
Ҳар майлисда анга майлар қуйдириб,
Қилиб қўяй бекларима хизматкор!

Нонни катта тишлагин,
Гапни катта гапирма!
Сўз орқасин ўйлагин,
Юзинг туман бўлиб қолар, баччағар!
Уч йилда тойимни от қип минарман,
Бошинга йўқ савдолар соларман.
Уч йилда борарман Ширвон элингга,
Сўзингни ичингда сақла тарафим,
Ой Зайдин қизингни олиб келарман!

Аросат майдонда отим еларман,
Не-не савдоларни сенга соларман.
Сенинг сўзинг суягимни ўртади
Ҳам Холжувон, ҳам Ой Зайдин қизингни,
Оп қочиб, лотимни олиб келарман!

Хали ҳозирга хушвақт қилдинг ўзингни,
Юнглари елпиллаб турган юзингни.
Поодайин бўкирмагин занаягар,
Оп келарман Зайдинжонни — қизингни!

Ез гаримсел, қишда бўрон бўлмайми?
Беш кун даврон одамзодга келмайми?
Шу гапларим бошларингга тушганда,
Сендай кўппак тириклайин ўлмайми?

Туркман элга сийлов пўстин кийдирай,
Элатимдан лаббақларимни йиғдирай.
Уч йилда оп келиб, Зайдин жонингни,
Қартайганда Аҳмадбекдай тоғама,
Сўқиллатиб Зайдинойни суйдирай.

Эшит кўппак, Гўрўғлининг оҳини,
Анданкай йиғай элнинг катта бийини.
Аҳмадбекка Зайдинни хотин қилиб,
Қуда деб айтарман элга ўзингни.
Келиб ерсан Зайдинойнинг тўйини.

Райҳон арабнинг бу сўзга жуда аччиғи келди, баданларидан ништардай ўтди. «Дарёдан ўтиб, бу энагарининг калласини сапчадай қилиб узиб ташласамми», — деди. Яна ўзига-ўзи ўйлаб айтди. «Бу бола экан, минг нина бир жуводдиз бўлмайди, юз калта касратки бир илон бўлмайди, чўбир от бўлмайди, қирчанғи байтал тулпор туғмайди. Мен билан Гўрўғли баробар бўламан, Гўрўғли билан баробар бўлиб юрайми? Бу одам бўлганда менинг билан баробар бўлолмайди. Байталга бўлса, отимни ўхшатиб чоптирмадим. Менинг юртимга келолмайди», деб Холжувоннинг у ер, бу еридан ушлаб, кўзинг кўрсин деб, кўз-кўз қилиб, орқасига қараб жўнаб кетди.

Гўрўғлибек хафа бўлиб, дарёдан ўтолмай, «ўлмасам сен бир кўрарман», деб ўз элига боролмай, шаҳрига киролмай, Болли кўлига қараб кетди. Шу кўлларда байтални боқиб юра берди, лекин уйига келолмайди. Тонг қоронғиси бойлар чўпонларининг нонини тортиб олиб ейдирган бўлди. Чўпонлар, подачилар нон-ошларини далага чиқариб еёлмади. Гўрўғли шу тариқа кун ўтқариб юра берди.

Бир кунлари Аҳмадбекнинг суюнчихўри, «Аҳмадбек оша юртдан келди» деб, келиб қолди.

Элати Холжувонни Райҳон араб олиб кетганига кўн хафа бўлиб турганларининг устига Аҳмадбекни келди, деб эшитиб вақти хуш бўлиб Урайҳон подшодан бошқа ҳаммалари Аҳмадбекнинг олдига пешвоз чиқиб кетдилар. Аҳмадбекнинг олдига етиб, салом бериб, ҳол-аҳвол сўраб кўришдилар. Аҳмадбек қараса йиғилган, келган одамларнинг ичида Гўрўғлибек кўринмади. Аҳмадбек Холмат, Олмат бекларга қараб, Гўрўғлини сўраб, бир сўз деди:

Ҳамма бекни кўрдим соғу саломат,
Ўлигим эгаси Гўрўғли қани?

Бир-бирингга юринглар деб сўйладинг,
Белларингга тилла камар бойладинг.
Соғ-саломат баринг келдинг олдима,
Юрт эгаси Гўрўғлини найладинг?

Бормикан дунёда бир бағри бутун,
Синмагай-да учқур бўлган қанотим.
Салом бериб баринг чиқдинг олдима,
Қани менинг Гўрўғлибек фарзандим?

Кўлга чиқиб добилларинг туйдингми?
Олтин пиёлага майлар қуйдингми?
Заргар элдан келган, сен етим дейиб,
Бирга оп келмай, ё кетинга қуйдингми?

Йиғлаганда ёш ёғилар юзима,
Энкайсам оқ юзим тушар тизима.
Соғ-саломат кўрдим мен ҳаммангизни,
Гўрўғлибек кўринмайди кўзима.

Бу сўзни Холматбек, Олматбек ва барча беклар эшитиб, бариси тўдалашиб, маслаҳат қилиб айтдилар:

— Гўрўғлибекни бир одам зиёфатга олиб кетган эди.
Аҳмадбек:

— Туринглар, дарров Гўрўғлини олиб келиб, менинг кўзимга кўрсатинглар! — деди. Шунда элик чоқли одам бирдан чопишиб, Болли кўлга кетдилар. Гўрўғлибекнинг олдига етиб бориб, салом бердилар. Гўрўғли ҳам алик олиб, салом берди. Шу орада Гўрўғлибек ўн икки ёшга кирган эди. Ҳалигилар:

— Аҳмадбек сизни кўрмай, бизларни ғазаб қилиб, Гўрўглини олиб келинглар деб юборди, — дедилар. Шунда Гўрўгли айтди:

— Элда ҳеч бир гап-сўз, маслаҳат бўлдимиз?

Булардан бири айтди:

— Хамманинг ҳам кўнгли қора.

Гўрўглибек:

— Урайхон подшо, элни йиғамиз, кўпчилик лашкарни уямиз, Гўрўглини сардори лашкар қиламиз, Ширвоннинг элига аскар тортиб борамиз, Райхон подшони ўлдирамиз, Холжувоннинг лотини оламыз, хазинасини барча аскарларга талатамиз, деб айтмадимиз? Мен маслаҳат бўлар, деб ҳар куни пойлаб ётибман. Хабар йўқ, — деди. Келган одамлардан биrowи айтди:

— Ундай чоқ сўз, маслаҳат бўлган йўқ.

Гўрўглибек, «беномуслар», деб сўкиб-сўкиб бир хилини ўлдириб, бир хилларини қўлини бураб синдириб қолди, қолгани қочиб шаҳарга кирди. Гўрўглибек дарвозагача қувиб келиб яна орқасига қайтиб, шаҳарга кирмай, бу дафъа Хуросон деган бир қўл бор эди, шу қўлга бориб ётди. Гўрўглибекни Хуросон кўлида қўйинг. Эндиги сўзни ҳалиги, Гўрўглининг қўлидан омон қолиб, ярадор бўлиб келган бештасидан эшитинг: бештанинг ичидан Жонолибек дегани Аҳмадбекнинг олдига бориб, бўлиб ўтган сўзларни баён бериб, бир сўз деди:

Утар дунё қиёматни ўйлайик,

Омонатдир танда жонни қийнайик!

Сўзима қулоқ сол элнинг оғаси,

Бир гап бор, сизга баён айлайик!

Райхон араб бедов отин елибди,

Кун қиёмат бир нечага бўлибди.

Ани айтсам таги бежой кўп ёмон,

Бир аломат элга савдо солибди.

Гўрўглибек байтал еталаб юрибди,

Очилган боғлардан гулни терибди.

Боғ майдонида бўйлаб юрганда,

«Сен кимсан?» — деб юнг соқолни кўрибди.

Узангига оёғини тирабди,

Давлати бор яхши салла ўрабди.

Бориб туриб шу юнг боёган арабдан,

Эли билан мазҳабини сўрабди.

Олтин пиелага майни қуй, дебди,
Қўлга чиқиб добилингни туй, дебди,
Улай, булай, қилиб шунда арабга,
Байталима отгинангни қуй, дебди.

Йўқ савдони шу қизигар солибди,
Кун қиёмат Туркман элга бўлибди.
Узи бачча, Гўрўглибек нодондир,
Олиб келиб уйда меҳмон қилибди.

Отини байталга иргитибди,
Шу занағар аччиқ қамчи чотибди.
Бундан ортиқ ситам борми Аҳмадбек,
Холжувонни олиб қочиб кетибди.

Гўрўглининг ақллари шошибди,
Узи қувиб катта йўлга тушибди.
От тўзони Қуло чўлни тутибди,
Тажан дарёсига қистаб етибди.

Гўрўглибек хўп қувибди чўлларда,
Илдам экан юнг соқолнинг тулпори.
Тажан дарёсидан ирғиб ўтибди.
Э ҳок, э ҳок, дейиб Гўрўглибекни,
Калака қип Холжувондай ойимни,
Олиб қочиб Ширвон элга кетибди.
Гўрўглибек хафа бўлиб зор йиғлаб,
Болли кўлда ҳали бўзлаб ётибди.

Аҳмадбек «Гўрўглибек келмади», деб аччиғи келиб ўлтириб эди. Бу сўзни Жонолибекдан эшитиб «хайр, тақдир-да», деб парвойига келмади.

Лекин булар Гўрўглининг йўлда уриб, сўкиб кетганини Аҳмадбекка айтмади. Аҳмадбек ўлтирган одамларга қараб бир сўз деди:

Отга йўл бермайди тоғда ўралар,
Найза тегса оқ баданни яралар.
Олиб кенглар Гўрўглибек ўғлимни,
Хотин ўлди, қамчи синди ёронлар!

Бедов минган ўрдан қирга чопинар,
Олиб кенглар Гўрўглибек боламни,

Пулим бўлса яхши хотин топилар.
Товус деган қуш таранар қияда,
Не кўриб кечирдим мана дунёда,
Олиб келинг Гўрўғлибек жонимни,
Холжувондан ёр топилар зиёда!

Илоё, кечган сувлар лойлансин,
Бахт берса душманининг қўли бойлансин!
Олиб келинг Гўрўғли шербаччамни,
Минг Холжувон бир гапидан айлансин!

Йигитлар ичида ўзи ўдоға,
Бошига санчилар тилладан жиға.
Хафа қилманг Гўрўғлидай йўлбарсни,
Минг Холжувон бир сўзидан садаға.

Беклар минмаймикан қора байирни?
Отга берар арпа билан ийирни.
Хушвақт қилиб жами турган одамни,
Гўрўғлини оп кенглар, деб буюрди.

Давлати бор минар сап илдам отни,
Қуллуқ деб жойидан туриб одамлар
Хушвақт бўлиб юрагидан ғам кетди,
Чопишиб Гўрўғлибек олдига етди.

Борган кишилар Гўрўғлибекка қараб салом бериб: —
Сизни Аҳмадбек келсин, Холжувон ойим учун ғам эмасин,
хотин ўлди, қамчи синди, деди, бизлар сизга келдик, —
деб Гўрўғлига қараб бир сўз деди:

Аҳмадбек кеп Ёвмит элни жойлади,
Беклар тилла камар белга бойлади.
Гўрўғлини олиб кел деб буюрди,
Қилган гуноҳингизни озод айлади.

Ширин тилман одамларга сўйлади,
Оқадиган тиниқ сувни лойлади.
Бизлар билан юринг энди қариндош,
Қилган гуноҳингизни озод айлади!

Ғофил қолиб карвонини кўчирди,
Нечовларга ажал шарбат ичирди,

Энди бормасангиз юртга бўлмайди,
Қилган гуноҳингизни Аҳмад кечирди.

Ёвмит элда кўнглимиз бўлсин равшан,
Душман қурсин, хили бизларга ёмон.
Бек Аҳмадбек, оп кенглар деб буюрди,
Бизлар билан билла юринг, бекжон!

Гўрўғли кетди саксовул оралаб,
Бориб олди биттасини саралаб.
Байталини миниб олди Гўрўғли,
«Ол ўлдинг!» — деб қочди одамлар чувлаб.

Томоша айланг Гўрўғлининг ишига,
Байталини чопиб Ёвмит дашига.
— Битта қолмай баринг қирилиб қол, — деб,
Саксовулман ҳадеб солди бошига.

Одамларнинг ақлин шошириб кетди,
Чопон билан салла чўлларни тутди.
Тўп-тўп қилиб қариндошини қувалаб,
— Биттанг қолмай баринг бирдай ўлгин, — деб,
Нечовларни уриб сулатиб кетди.

Баланд-баланд тоғда бўлган хумоди.
Мен билмайман тошиб кетган гуноҳди,
Қизғалдоқдай бўяб қўчқил қонига
Қувиб кирди Ёвмитнинг шаҳрига.
— Келди! — дейишиб дарвозани қамади.

Ана шунда ҳалигиларни уриб, сўкиб, бир хилини ўлдир-
гудай майиб қилиб бир хилини отдан ағдариб ташлаб, ўзи
дарвозагача қувиб келиб, яна аразлаб орқасига қараб жў-
наб кетди. Таёқ еганлар, «Равшан кўрдан қолмай кетсин,
Райҳон араб Холжувонни олиб кетмай кетсин» деб Гўрўғ-
лидан дод-фарёд қилиб йиғлаб, Аҳмадбекка урганини айт-
мадилар. «Гўрўғли энди мен Аҳмадбекнинг олдига борма-
ман, менинг қариндошим йўқ деди», деб айтдилар.
Гўрўғлининг келмайдиган сўзини Аҳмадбек эшитиб, жуда
хафалиги ошиб, одамларига қараб, бир сўз деди:

Ҳар банда олгани билан қарисин,
Уммон дарё тўлиб-тошиб юрисин!

Менга ўтди бир фарзанднинг қадри,
Доду фарёд фарзандсизлик қурисин!

Евга чопар йигитларнинг ботири,
Элга кўпди яхши одамнинг хотири.
Ҳой аттанг-а, фарзандсизлик қурисин,
Қайтай ўтди бир фарзанднинг қадри!

Уз ўғлим бўлганда келмасмиди?
Қўлгинасин бўйнима солмасмиди?
Отажон деб, искалашиб кўришиб,
Тиззамда отажон деб турмасмиди?

Ҳой аттанг-а, ғаним тушди изима,
Еруғ дунё қоронғи бўлди кўзима.
Тулмаганининг қайтай меҳри тош экан,
Фарзандсизлик асар қилди ўзима.
Ҳай аттанг-а, фарзандсизлик мунғайиб,
Сомондайн икки юзим сарғайиб,
Ҳой аттанг, армонли бўлдим Ёвмитда,
Аркони давлатим бўлди бесойиб.

Кўз ёшини енги билан силайди,
Куйган одам гапни гапга улайди.
Ҳам Холжувон, Гўрўғлининг азаси,
Майиблардай қадди бўйи букилиб.
Аҳмадбек, оқ тортиб бовлаб йиғлайди.
Гўрўғли, деб кўздан ёши тизилиб.

Аҳмадбек бу сўзни айтиб, оқ тортиб, Гўрўғлибек билан Холжувоннинг азасини қилиб, «Холжувон кетган бўлса ҳам, Гўрўғлибек желганда эди, димоғим чоғ бўлар эди, аразлаб келмаса, менга дунё, мол, пул, давлат, катталик керак эмас», деб қафа бўлиб, ётиб қолди. Буни ётмоқда қўйиб, энди Гўрўғлидан эшитинг:

Гўрўғли қўлга бориб юра берди. Бир куни қараса, байтали бўғов бўлган экан, туғмоқчи бўлиб, типираб ётди. Шунда:

— Э жонивор, ҳар нима туғсанг, эркак туғ, — деди. Гўрўғли жуда шониди. Қулунни қучоқлаб олиб, ерга сира қўймайди, байталга ялагани бермайди. «Ерга қўйсам ернинг иззаси бунинг баданидан ўтиб кетади», дейди. Кечаси бўлди, ўзининг кийим-кечагини қулунининг устига ёпиб

олди. Лекин қулу оёқлашмай, жони чиққундай бўлиб турибди... Гўрўғли ҳар замон бурнини ушлаб қараса, бурнидан дами келади. «Жониворнинг жони бор экан», деб вақти хуш бўлиб турди. Шу кўргиликда кун чошгоҳ бўлди, қулун оёқлашиб, ўрнидан туриб йиқилди. Гўрўғли қулунни яна кўтариб эмизди. Эмиб тўйгандан кейин оёқлашиб турди. Яна эмди. Кейин оёқлашиб чопиб, энасининг у ёғидан, бу ёғидан ирғиб ўта берди. Тойнинг энаси ялайн дейди, Гўрўғли қўймайди, энаси билан талашади. Гўрўғли билан қулуннинг энаси талаша-талаша шу орада етти кун ўтди. Шунда Гўрўғли байталига аччиғи келиб, байталнинг бурнига бир мушгади. Байтал ўлиб қолди.

Бунинг ўлганини кўриб Гўрўғлибек кўп хафа бўлиб, «мен ҳам етим, сен ҳам етим бўлдинг», деб етим той билан сўзлашиб, зор-зор йиғлади. Тойни боқа берди:

Қўйнинг сутин беради, қўйдаи ювош бўлсин деб
Эчки сутин беради, ёрдан¹ ўйнаб юрсин деб.
Туя сутин беради, бўйни узун бўлсин деб.
Шер сутини беради, ўмгани кенг бўлсин деб
Йўлбарс сутин беради, йўлбарсдай зўр бўлсин деб.
Олқор сутин беради, тоғда ўйнаб юрсин деб.
Кийик сутин беради, кийикдай сакраб юрсин деб.
Қуён сутин беради, қуёндай чаққон юрсин деб.
Қулон сутин беради, чўлда маҳкам бўлсин деб.
Филининг сутин беради, ерда пишқириб турсин деб.
Каркнинг сутин беради, ҳамма жондор қўрқсин деб.
Қундуз сутин беради, сувга юзиб юрсин деб
Балиқ мойин беради, сувга шўнғиб кетсин деб.
Қуш юрагин беради, қушдай учиб кетсин деб.
Қоплон сутин беради, қоплондай ботир бўлсин деб.
Тулки сутин беради, тулкидай сузиб кетсин деб.
Този сутин беради, қушга қувиб етсин деб.
Бургут боврин беради, бургутдай ғажир бўлсин деб.
Тўйгун боврин беради, мартабали бўлсин деб.
Шунқор боврин беради, тепиб ўтиб кетсин деб.
Лочин боврин беради, тишлаб қийиб ўтсин деб.
Дижор боврин беради, тўнди қийиб ўтсин деб.
Қузагун юрагин беради, умри узоқ бўлсин деб.
Маймун сутин беради, кўп ўйинчи бўлсин деб.

¹ Жар.

Гўрўғли ёшини тўқди, қадди бўйнини букди. Тағи олти ой боқди, бундан бошқа эрмаги йўқ. Лекин ҳамма гапга ўргатди. Жонивор жуда зийрак, доно бўлди, ҳамма ишни, тилни билди. Тусдан, бадандан, афт-башарадан ҳеч бир камлиги қолмади. Райҳон арабнинг отига ўхшайди, балки бунинг икки ёғи ҳам тулпор. Райҳоннинг тулпоридан неча ҳисса зиёда бўлди. Гўрўғлибек тойидан кўнгли тўлиб, «бир синаб кўрайин» деди. Шундай қараса, бир қора кучук олди. Ҳалиги кучукнинг орқасидан қувиб ерга узалиб, икки оёғидан ушлаб, улоқ қилиб, оч биқинидан оёғини ошириб олди, кўз очиб юмгунча беш олти қирдан ошиб кетди. Шунда кучук жонидан тўйиб, аччиридан тойнинг мушак этидан тишлаб, нимча гўштини юлиб олди. Той чўчиб кетди. Гўрўғли қараса, кучук тойнинг мушак этидан юлиб олибди. Буни кўриб кучукни ерга отиб ташлади. Илдам чопгандан кучук ўлиб, майда-майда бўлиб кетди. Гўрўғли тойидан тушиб, чопонининг ўнгаридан юлиб олиб, куйдириб тойининг кучук тишлаган ерига суртди. Оббо жонивор тойим, деб хафа бўлди. Шу аҳволда юриб эди, буни Хизр билди. У, Гўрўғлибек энди тойни чапиб ёмон ўрганди. Яна бир чопса қизил мой қилиб, ишдан чиқариб қўяди. Бунинг тойини олиб келай. ўзим боқиб берай, бўлмаса Гўрўғлибек отсиз бўлиб қолади, деди.

Шу орада Ёвмитнинг подшоси Урайхон ўлиб қолди. Ҳамма энди кимни подшо қиламиз, деб маслаҳат қилдилар, ҳамма бирдан Гўрўғлини подшо қиламиз, деб маслаҳат қилди. Саккиз чор ҳоким, ўн тўрт муҳрдор, тўқсон олти туғдор, ўн оталик, чап оталик вазирлар, қози калон, муфтилар йиғилишиб Гўрўғлининг олдига бордилар. Саломалик қилиб, Гўрўғли билан кўришдилар. Гўрўғли шунда ўн учга кирган эди. Келган вазир, сипоҳилар Гўрўғлига айтди:

— Э, Гўрўғлибек, Урайхон подшо ўлди, ҳамма орқасиртингиздан сизни подшо қилди.

Гўрўғлибек айтди:

— Хўп қилибсизлар, яхши қилибсизлар, — деб акс гапирди. — Подшо бўладиганнинг қаторда нори бўлади, хазинада зари бўлади, эртан чой, оқшом палов, ранг-баранг сарпойи бўлади, ҳамиша фуқароларга бериб турадиган чулони бўлади, саркардаларга берадиган семиз чори қўйи бўлади. Гўрўғлининг бир тойи бор. Подшо қиламиз, деб буни ҳам сўйиб егиларинг келдими? Сизларнинг алдаганларингга

қўнадиган ўзбек мен эмас. Мен сизларнинг тишларингизни тош билан уриб синдираман, — деди. Шуйтиб, Гўрўғли келган одамларни ҳадеб қува берди. Аввал-аввал дасторларини, сўнг-сўнг чопонларини ташлаб қочди. Гўрўғли етиб, ҳаммаларини уриб, баданларини кўкартириб, бошларидан ёрилмаган ерлари қолмади. Ҳаммаларини олдига солиб, шаҳарнинг дарвозасига ҳайдаб бориб, орқасига қайтди. Қочиб келган вазирлар, оталиқ, беклар подшонинг ўрнида ўтирган барча улур сипоҳиларининг олдига бориб, Гўрўғлибекдан кўрган заҳмат, кулфатларини айтдилар. Булар, «энди бундай бўлса, қандай қиламиз» деб ҳайрон бўлиб юра берди. Орадан бир неча кун ўтди. Гўрўғлибек, «мен тунов кун жуда қизиқ қилиб, келган вазирларни, бекларни, оталиқ, баковулларни хафа қилдим. Кел-э, энди ўзим бориб бу беклар, вазир-ақобир, сипоҳилар, барча амалдорларнинг олдидан ўтиб, вақтини хушлаб келайин», деб ўзидан-ўзи подшоликка кириб қолди. Буни кўриб, ҳамма одам бардор-бардор қилиб, ҳаммаси бирдан ўрнидан туриб югуриб келиб, Гўрўғлибекни кўтариб, подшоликнинг тиладан бўлган иморатига олиб кириб кетди. Тойини ташқарида тошдан бўлган якка михга боғлаб қўйди. Гўрўғлибек булар билан сўзлашиб ўтириб турсин. Ҳазрати Хизр ҳар кун Гўрўғлининг тойини олиб кетмоқчи бўлиб юрар эди. Лекин Гўрўғлибек тойдан айрилмас эди. Бу кун кўрса, Гўрўғлибекнинг тойи қозиқда боғлогли турипти. Астагина тойни етаклаб олиб чиқиб кетди. Ҳеч ким билмай қолди. Тойни олиб Афсар тоққа етди. Тойни қўйиб юборди. У ўтлаб юра берди. Тойни ўтлаб юрмоқда қўйинг, энди Гўрўғлибекдан эшитинг: Гўрўғлибек эшикка қараса, тойи йўқ. Чопиб чиқиб тойни ахтарди, тополмади. Шунда подшоликнинг саксон таблаҳонасини ахтариб кўрди. Таблаҳонада ҳам йўқ. Шунда раиснинг даррасини торғиб олди. Катта-кичик демасдан одамларнинг ҳаммасини ура берди. Одамларнинг гўшлари қоп-қора бўлиб учиб кетди.

— Э аҳмоқлар, мен шу тойимни от қилиб минар эдим, Райҳон арабдан лотимни олар эдим, Зайдинойни олиб келиб, Аҳмадбекка берар эдим. Сизларнинг, подшо қиламиз, деб менинг тойимни сўйиб ерларингизни билиб эдим, — деди. Шунда улар:

— Бизлар сира кўрганимиз йўқ, қаёққа қараб кетди билмай қолдик. Бизлар ҳам ҳайрон бўлиб қолдик, — деб Гўрўғлибекка кўп узрлар айтди. Гўрўғлибек, аразлаб Ёвмит шаҳридан далага тойни ахтариб чиқиб кетди. Ундай

туташиб, «Хул» деганда оғвидан ўтлар сочилиб, бўлаб,
гоҳ йиглаб кета берди. Гўрўғлибек вор-зор йиглаб ўз аҳво-
лига қараб, бир сўз деди:

Қайтайни, қариндош солди войимни,
Меида отажонгинам бўамаса...
Сени подшо қиламиз, деб
Еб қўйди етим тойимни.
Сундирди боғда гулимни,
Кўрмайман Ёвмит элимни,
Қирон қилдилар кунимни,
Сени подшо қиламиз, деб,
Еб қўйди етим тойимни.
Бўтадай бўзлаб йиғларман,
Сийна бағримни тузларман,
Бор кечдим қариндошимдан.
Тўрт подшонинг шаҳрини,
Қаландар бўлиб изларман.
Уҳ, қо, уҳ, куйиб ўртандим,
Дод ёмоннинг дастидан.
Еб қўйди етим тойимни
Тойим излаб қаландарман.

Гўрўғли ўтдай туташди,
Етим тойдан адашди.
Инграиб йўлларга тушди.
Неча сой, қирлардан ошди,
Тойим деб юраги шошди.

Гоҳи йўлдан, гоҳи чўлдан,
Йилқи билан чўпонлардан,
Бир кўк тойни кўрдингми, деб
Маорд Гўрўғли сўради.
— Етим тойимни урлатдим!
Уғрилар еталаб кетди.
Кўрдингларми кўк тойимни?

Туркманни оралаб кетди.
Тухуми қозоқни сўратди,
Тополмади азиз отини,
Жарчилар қўйиб қичқиртди,

Қорақистон эли сўраб,
Ундан Нуротага етди.
Чашманинг бошига келди.
Мангит билан Кенакастан,
Боқиргон, Самарқанддан,
Қирқ билан Жузадан
Хитой, Қипчоқ ул Муйтандан,
Халфа туркман йиғилишиб,
Эмратга бориб қолди.
Гўрўғлибек кўрингандан,
Етим тойни сўраб етди.
Дарагин топмай Фиротининг,
Нуротадан чиқиб кетди.
Нуротадан Сентоп етди
Ундан Бағдодга ўтди,
Жиззахнинг эли сўратди;
Иссиқлади, куйиб кетди.
Ҳар кимни кўрса сўратди,
Ундан Зоминга етди.
Қирқ сонли Бароқхоннинг юрти,
Уратепага етди.
Бозорга келганлардан,
Етим тойни сўраб етди.
Тополмай кўк той дарагин,
Ховосдан ўтиб кетди.
Ундан Сирдарёга етди.
Кемага тушган одамдан,
Бир кўк тойни кўрдингми, деб
Кўрингандан сўраб кетди.

Шаҳарнинг ичига кириб,
Бир танга мешкопга бериб
Етим тойни кўрдингми, деб
Тошкент шаҳрин сўратди.
Жарчилар қўйиб қичқиртди.
Кўк тойдан хабар топмай,
Юраклари куйиб-ёниб,
Ундан Заркат тоғдан ўтди,
Қирғизни оралаб кетди.

Тополмади Фиротини.
Қирғиз билан Тўқмоқлидан,
— Етим тойим, — деб сўратди.

¹ Уғрилатдим.

Вой, вой, ёмон ўлсин, деб
 Ундан ўтиб, Қўқон етди.
 Тополмайин кўк тойини,
 Марғилонга қараб кетди.
 Марғилон элни сўратди.
 Уғриси кўп, каззоби кўп,
 Бориб туриб сўрайин деб,
 Сим деган шаҳарга етди.
 Уғрилардан етим той деб,
 Гўрўғли полвон сўратди.
 Яна топмай дарагини,
 Ундан Андижонга ўтди.
 Андижондан дарак топмай,
 Ушга қараб жўнаб кетди,
 Ушга бориб уч кун ётди,
 Кўрингандан сўратди,
 Тополмади Ғиротини,
 Ундан Олай қирғиз етди,
 Сўрай, сўрай Гўрўғлибек
 Қашқарни оралаб кетди.
 Тағи орадан қирқ кун ўтди,
 Кўринган одамдан сўраб,
 Тополмайин от дарагин,
 Хув, деб чўлларга кетди.
 Денгиз довонига етди,
 Гўрўғлининг эси кетди.
 Бир соатда Гўрўғлибек,
 Хитой Хўтан шаҳрига етди.
 Сўраб-сўраб Хитой юртни
 Тополмайин шу кўк отни,
 Ундан Райи элга кетди,
 Ҳеч дарагин тополмай,
 Ундан Чин-Мочинга кетди,
 Чин-Мочинда юриб-юриб
 Етим тойим деб сўратди;
 Тойим деб хуноба ютди.
 Гўрўғлининг ақли шошди.
 Юрар йўлидан адашди,
 Қайси ерга борар билмай,
 Чоқламай йўлга тушди.
 Бир фаслда Гўрўғлибек,
 Неча қор, неча тоғлардан ошди.
 Афғоннинг шаҳрига тушди.

Йиғлай-йиғлай Гўрўғлибек,
 Етим тойини сўратди.
 Бу тилга ҳеч ким тушмайди!¹
 Гўрўғлиман қотишмайди;
 Бир-бирига ботишмайди.
 Гўрўғли ёшини тизиб,
 Афғоннинг шаҳрини кезиб,
 Тополмайин Ғиротини
 Бир отим, деб қонлар ютди.

Тойим деб фарёд айлаб, сарғайиб Гўрўғлининг юзи очилмайди. Гўрўғлибек зор-зор йиғлаб кўзи уйқуга кетди. Гўрўғлибекнинг кўзи уйқуда эди тушида олдидан қизил юзли, оқ дасторли, юзларидан нур томган нуруний бир гуруҳ одам атрофига йиғилиб келди. Буларнинг ичидан каттаси ўзининг хизматкори бўлган бир кишига қараб:

— Э Бобо Қамбар, шу бола тойининг ихтиёрини тилаб келган. Ҳамма муддаосини бергин! Ҳар нима бўлса, Гўрўғлибекни ноумид қилма. Гўрўғлибек менинг фарзандим бўлди, — деди. Шунда Бобо Қамбар Гўрўғлига қараб бир сўз деди:

Нолима, фарзандим, Ёвмит жойингдан,
 Сен қутулдинг, болам, қайғу-войимдан
 Йиғлама, Ғирқўкинг эсон-омон-а,
 Хафа бўлма, етим тойингдан!

Уруш куни ботир қалқон ёпинар,
 Юраклари мисли ўтдай қобинар.
 Бир той учун хафа бўлма, фарзандим,
 Йиғлама фарзандим, отинг топилар!

Ҳар шаҳарга сени насибанг торти,
 Коса даврон эр йигитга навбатди(р),
 Йиғлама фарзандим, отинг саломат,
 Гўрўғли сен минарсан Ғирқўк отди.

Сен обод қиларсан Ёвмит юртингни,
 Душманлардан сен оларсан лотингни.
 Йиғлама фарзандим, тойинг от бўлган,

¹ Тушунмайди.

Оқадиган тиниқ сувни лойларсан,
Хафа бўлма Ғиротининг шайларсан!
Райҳоннинг элига талаб айларсан.
Фарзандгинам ширин жонни сотарсан,
Ундан кейин муддаога етарсан.
Мулланинг битгани алиф хат бўлди,
Йиғлай-йиғлай юракларинг дард бўлди.
Қизил мой қилиб қўяр эдинг тойининги.
Ғам ема, фарзандим, тойинг от бўлди!

Сен етим эмас, ўзинг зўравор,
Сен Мисрдан нарёқ қараб ўтганда,
«Санам Чорбоғ» деган битта чорбоғ бор.
Шу Чорбоқда икки ётган пари бор.
Шу ерингда мақсадинга етарсан.

Кўп гап чиқар эсли одам ўйидан,
Яхши йигит ҳеч ҳам қайтмас раъйдан.
Ғиркўкни мингандай бўлиб Ғўрўгли,
Юраги ёрилиб турди жойидан.

Еш ёғилди Ғўрўглининг юзига,
Ишонади тушидагининг сўзига,
Ҳар тарафга тиклаб-тиклаб қарайди,
Етим тойи кўринмайди кўзига.
Ё билмайман, юраклари чер бўлди,
Баланд тоғда ётган оппоқ қор бўлди.
Йиғламай найлайин, қисматлар қаттиқ,
Кўҳна дунё Ғўрўглини бўзлатти.
Бора-бора куйиб, кул бўпти Ғўрўгли,
Етим тойим деди, бу сўзни айтди:

Э, додим додга улашиб,
Неча улкан тоғдан ошиб,
Езидайин йўлга тушиб,
Тойим излаб, қаландарман.

Вомиқдайин чўлни кезиб,
Фарҳоддайин тоғни қазиб.
Фироқида сухангарман,
Шаҳарма-шаҳар кезиб
Шириндайин қошим сузиб,
Тойим излаб, қаландарман.

Қизил гулман, мен сўлгунча,
Чопдан паймонам тўлгунча,
Азройил жоним олгунча,
Шу дунёнг охир бўлганча,
Тойим излаб, қаландарман!

Ғўрўгли айтар ҳолини,
Фалак бузди иқболини,
Қайтай дунёнинг молини.
Мен кўрсам Туркман элини,
Тойим излаб, қаландарман!
Ғўрўгли айтиб тилини
Унутиб Евмит элини,
Излаб тоғларнинг белини
Қўриб даштларнинг кўлини,
Куйиб кетган, қаландарман!

Бўтадай бўлиб бўзлади.
Юрак-бағрини тузлади,
Ғўрўглибек бу чўлларда,
Етим тойини излади.

Сўйлаб танглайда тили,
Ўзи боғларнинг булбули,
Бир тойим, деб элни кезиб,
Равшанбекнинг ёлғиз ули.

Юра-юра Ғўрўглибек,
Кўҳаннинг шаҳрига келиб,
Арабга ҳам хабар солиб,
Тойим, деб излаб юрипти.
Боғдоннинг юртига бориб,
Бек Ғўрўгли ўтдай тошиб,
Кўрингандан тойин сўраб,
Борди энди Шомга ошиб.

Ким қайтарар чин ботирнинг раъйини.
Шом элини бир-бир қилиб излади,
Тополмади суйган етим тойини.
Излаб борди Ҳиндистонга:
Хабар солди Гуржистонга.
Ғўрўглибек излаб юрар.
Овоза соп Туркистонга:
«Тойимни излаб, суханварман!

Тинмай тойимни изларман,
Хар ерда сўзим сўзларман.
Етим тойимнинг ишқидан,
Бўтадай бўлиб бўзларман.
Тойимни излаб, қаландарман!»

Энди қолди етим тойнинг дардига,
Савдо тушди Евмит элнинг мардига.
Йўлга тушиб кўрингандан сўрайди,
Етиб, борди энди Миср шаҳрига.
Мисрнинг излади баланд-пастини,
Тополмади кўнгилда ҳавасини,
Кўрингандан етим тойни сўрайди,
Гўрўғлибек, унутганди эсини.
Бир той деб ёш бачча қолди балага,
Ёқаси ҳўл кўздан оққан жалага.
Етим тойни тинмай излаб Гўрўғли,
Чиқиб кетди элсиз, сувсиз далага.
От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Тойин излаб юра-юра ёш бачча,
Чиқиб қолди катта тоғнинг устига.

Гўрўғлибек шу тоғнинг устига чиқди. Тоғнинг оти Афсар тоғ эди. Хар тарафга тикилиб қараса узоқдан гоҳ кўк, гоҳ оппоқ, гоҳ қип-қизил, гоҳ яшил, гоҳ пистоқи бўлиб хар (хил) ранг товланиб, бир нарса кўринди. Гўрўғлибек шунга қараб, яшиндай бўлиб қистаб, юриб кетди. Бориб қараса, у бир работ, бир пахсаси гавҳардан, бир пахсаси жавҳардан, бир пахсаси забаржаддан, устунги пахсаси ферузадан бир қўрғонки, ажаб бир жаннатга ўхшайди. Қўрғоннинг дарвозасидан аста кириб бўйинни узатиб, лабини қийшайтириб қаради. Кўрса булбуллар, тўтилар, майналар, қумрилар газалхонлик қилиб сайраб, биров-бировига чақ-чақ қилишиб турипти. Хар хил мевалар пишган, остига тап этиб тушган, бир бол ҳовуз, ичи биллурдан, тепараги гавҳар тошдан қўйилган, олдида бир шосупаси бор. Шу супанинг устида қимматбаҳо тўшаклар ташланган. Урталикқа дастурхон ёйилган, хар турли мевалар уйилган, супада қирқ қиз ўлтирган. Хар қайсилари ўз шавқ-завқида ўйнаб кулиб, бир-бирига ноз қилиб ўтирипти. Буларнинг энг ўртасида икки барно қиз ўлтирипти, қадди-қомати мисли ўн тўрт кунлик ойдай, қошлари қийилган ёйдай, тишлари оппоқ дурдай, ҳамма ери текисдан келган бирдай,

бадани тўқсонда ёққан қордай, юзининг қизиллиги қорнинг устига томган қизил қондай, сулувллигига ойлар хира бўлиб қолган. Булутлар бошига соя бўлиб туриб, томоша қилмадик, деб тирра бўлиб қолган. Ҳалиги қирқ қизлар ҳам қилиқлари қозондаги қайнаб турган ошдай, ўзлари абжир учадиган қушдай, лаъл мунчоқли, жоду кўзли, ширин сўзли, ҳур сифатли, филмон нозли, қумурсқа белли. Лаъллига тўкиб қўйилган хар хил майишлардан еса қоп-қора бўп киндигидан кўринади. Гўрўғлибек, энди шу ердан отимни топиб оламан, деб севиниб туриб эди, ҳалиги қизлар:

— Ҳой, канизлар, вой соҳиб тамизлар, менга қарангизлар, бу ердан одамзоднинг иси чиқади, у ёқ-бу ёққа қарангизлар, одамзод келган бўлмасин,— дедилар. Гўрўғли томоша қилиб ўлтириб эди. Қизлар, «одам иси келди, келди», деб хар тарафга қарашди. Шуларнинг ичидаги ҳалиги икки барно қиз Гўрўғлибек турган тарафга ялт этиб қаради. Гўрўғлибекка кўзи тушди. Гўрўғлибек ҳам шу икки ойимга аччиқ қаҳри билан тикилиб қаради. Қизлар кўрқди. Париларнинг катталари:— Хар гап бўлса, қочманглар,— деди. Гўрўғлибек «яхши бўлди, тойимни ўғирлаб кетган ўғрилларнинг хотинини кўрдим, тойимни топдим, энди қароқчиларнинг уясини бузаман» деб супада турган қизларга қараб, бир сўз деди:

Уч йил солдинг, баччағарлар войимни,
Сенга айтай юрагимда ўйимни.

Бунда турган газзобларнинг хотини,
Чиқариб бер кучук қопган тойимни!

Туркман дейди униб-ўсган юртимни,
Қаерда қаллобдан олай лотимни.
Паналатиб қўйган жойинг шулмиди?
Вақтли оп кел бергин етим отимни.

Эшит дейман мендай етим додини.
Лой қилганлар томга тирар шотини.
Чиқариб бер кучук қопган тойимни,
Йиғилишган қароқчининг хотини.

Кимнинг эси бўлса сўзни фаҳмлар,
Бир той деб хўракка тушган войимлар.
Чиқариб бер менинг Гиркўк отимни,
Сап гардонкаш жоду кўзли ойимлар!

Ана шунда, париларнинг каттаси Мисқол пари:—Дам-дам, э парилар, кулманглар, бунда кўп фазилат бор. Бу киши кўп мартабали одам, мазах қилманглар!— деди. Ҳалиги ойимлар, подшосидан ўтолмай, сўзини икки қилолмай ночор ўлтирди. Бир хили ўзини тўхтата олмай кулди. Гўрўғлибек «тойимни топдим», деб билди. Мисқол пари Гўрўғлибекни таниб бир сўз деди:

Тортиб кебсиз, Қуло чўлдан оҳу вой,
Кўлга борса чарқиллайди қарчигай.
Ҳар бир қадамнингиз дийдам устига,
Хуш келибсиз, ана манзил, ана жой!

Урушли кун отилади сарийё —
Аскарбоши тортиб турар мис карнай.
Ғам еманг етим той биздан топилар,
Хуш келибсиз, мана макон, мана жой!

Урушли кун совут қалқон ёпинар.
Меҳмон киши аввал уйга келади,
Ғам еманг, шербачча, Фиркўк топилар!

Эшитинг, меҳмонжон, бизлардан додни,
Меҳмонларга яхши қилсак хизматни.
Одоб билан кириб келинг ватанга,
Ғам еманг, миндирайлик Фиркўк отни!

Бунда келган муродига етади,
Сарийё билан душманини отади.
Хуш келибсиз, ватанима меҳмонжон,
От-анжомли бўлиб меҳмон кетади.

Сайислар Фиротни боқиб келади,
Хушвақт қилиб меҳмон сизни кулдирай,
Душманларнинг рангин гулдай сўлдирай,
Ғам еманг, отингиз кишнаб келади!
Бепарво бўп кела беринг ватанга,
Хушвақт қилиб отингизни миндирай.

Ушбу дамни, меҳмонжоним, дам деманг,
Бу ватанда ҳеч нарсани кам деманг!
Отингизни миндирайинг бекбачча.
Бир от учун, меҳмон, асло ғам еманг!

Бунда келинг одамдайин шайлайин.
Отингизга хийла кейин тайлайин.
Уйнаб-кулиб кириб келинг маконга,
Лайли Фирни якка миҳга бойлайин!

Гўрўғлибек бу сўзни эшитиб:

— Билдим қароқчининг хотини экансан. Ҳамманг мас-лаҳат қилдинг, ушлаб олиб ўлдириб, ироқи совун қиламиз дединг,— деди. Шунда Мисқол парининг олдида турган қизлар, Мисқол парининг «дам-дам» деганига қарамасдан қаҳ-қаҳ уриб, кулишиб юборди. Мисқол пари:— Сизлар шундай мартабали одамни мазах қилиб кулиб юбордингизлар,— деди. Гўрўғлибек айтди:— Энди уйларингизни кўрдим, ҳар қандай қилиб, қозидан одам олиб келиб, отимни оламан!— деди. Гўрўғли аччиғланиб, бу ердан қайтиб бир жойга чиқди. Қирга чиқиб шундай қараса, Фиркўк от фалакни кўзлаб турган анжомли тилла зул кўрарли нуқта марварид якка миҳга боғланган. Буни кўриб Гўрўғлибекнинг вақти хуш бўлганидан ҳушидан кетиб йиқилди. Ўрнидан яна туриб хезлаб бориб бўйнидан ушлаётир, Фиркўк от буни таниб искалаб кишнаётир, тиззасини букиб, Гўрўғлининг устига ўзини ташлаётир. «Вой, хоназотгинам, эназотим» деб суйиб, юраги ёрилгудай бўлиб, у ер-бу еридан ўлиб ётир.

Гўрўғлибекни синаб кўрмоқ учун Хизр бобо:

— Эй, қандай одам бўласан? Менинг хоназот отимни нимага бўйнидан ушлайсан?— деди. Гўрўғли айтди:

— Ҳо, тагин гапирдинг-а, менинг ёлғиз етим тойимни ўғирлаб олиб келасизми? Соқолингиз оқарганда, оёгингиз гўр лабига борганда, тишингиз тушганда, ёшингиз олтишдан ошганда, шунча бойларнинг ичида менинг ёлғиз етим тойимни кўрдингизми? Сиздан шу ишлар эпми?

Шунда Хизр:

— Сенга бир гап бўлган экан. Бу менинг ўз хоназотим, бунинг бўйнидан ушлаб, танидим деб турганинг айб-да,— деди.

Гўрўғли айтди:

— Осмон келиб ерга тармашмоғи даркор, сиздай қартайган одам бировнинг хоназотини меники, дейсиз. Шу той меники эканлигига гувоҳим бор. Олти ойлик бўлганида мана бу еридан кучук тишлаган эди. Мана доғи турипти,— деди. Хизр:

— Номаъкул қипсан, от отга, одам одамга ўхшайди,— деб, Гўрўғлининг қўлидан отини тортиди. Гўрўғли:

— Тавба-ей, замон ёмон бўлган, гап ўғриники бўлган-да, бўлмаса менинг хоназот отимни олиб кеп меникилаб юрасизми? Э, бобо, хайр эса икковимиз бир олишамиз, қайси биримиз йиқитсак, зўр бўлсак от шунимизники,— деди. Гўрўғли ўз кўнглида «бунинг билан курашиб, белидан сиқиб олиб қовурғасини синдиргудай қилиб, бундан нари бировнинг оти-ку оти, ҳатто тозисини олмайдиган қилайин, деди. Хизр айтди: «Олишсанг отангни йиқ», деган гап бор. Кел болам, олишсак олишайик». Шунда Гўрўғлибек ўрнидан сачраб турди, бориб бобосининг белидан мақкам ушлади. Қўли белига етмай қолди. Гўрўғли, «ух, кундадек чол экан», деди. Бобоси айтди:

— Маҳкам ушла, қулоғингга ол, эҳтиёт бўл, армонда қолдим дема! Биз сен билан тараф. Лекин биздан бошқа билан курашганда ундай қилиб ушла, бундай қилиб ол, тўғаноқни бундай сол! Орқасига бундай қилиб қайир! Буйтиб силтаб от! Гоҳ илгари, гоҳ кейинга сур!— деб курашди. Гўрўғлибек шунча зўр урди бўлмади. Бобоси ерга кўтариб урди. Гўрўғли айтди:

— Э бобо, менинг оёғим тойиб кетди.

Бобоси:

— Хайр, кел эса тагин курашайик, армонда қолма,— деди. Гўрўғлибек яна ўрнидан туриб бобосини ўхшатиб ушлади. Бобоси Гўрўғлини у ёқ-бу ёққа юргани қўймай ерга босди-да, қўйди. Гўрўғли мен ушлаёлмай қолдим, мен ушламай йиқитасизми, деди. Бобоси эса, тагин курашайик, деди. Гўрўғлибек яна туриб курашди, бобоси яна бирдан ўраб босди-да, қўйди. Гўрўғли:

— Бу кураш этиб йиқилиш бўлди,— деди. Бобоси:

— Уч депти, учдан кейин пуч депти, йиқилган курашга тўймас кураш бўлди. Энди курашмайман,— деди. Шунда Гўрўғли бобосига кучи етмаганини билди, нима қиларини билмай, «вой-вой» деб чинқира берди. «Жанжаллашсам бу той Гўрўғлиники эди, деядирган қози бўлмаса исбот бўлмаса. Олишсам, бу чолга кучим етмаса, куйдим, энди қандоқ қиламан» деди. Шунда бобоси Гўрўғлига айтди:

— Бунча дод деябердинг? Мен бу отни сотаман, олмайсанми? Агар олар бўлсанг қирқ танга бер!

Гўрўғли айтди:

— Сиз топганда беришга берсангиз, мен бир юз элик тангага оламан.

Бобоси:

— Сен ўлармонга ўхшайсан, мен қирқ танга десам, сен бир юз элик танга дейсан. Бир қирдан ошгандан кейин ўлармонлик қилиб бермай кетасан,— деб тойни Гўрўғлига берган жойида қўй-ё, деб бир силкиб қўлидан тортиб олди. Гўрўғлибек айтди:

— Хайр бобо, жуда ҳам гож экансиз. Эса сизнинг айтган пулингизни топганда бериб олайин, баҳосини айтнинг.

Бобоси:

— Қирқ танга дедим, қирқ танга,— деди. Гўрўғлибек:

— Топганда берарга ўттиз беш танга берайин,— деди.

Бобоси:

— Хайр, яна қайтиб кетмагин,— деб Гўрўғлига отни ўттиз беш танга насия пулга сотди. Шунда Гўрўғли, «ўзим Гўрўғлибек, уругим Туркман бўлиб, ўз отимни ўзим сотиб олгунча, шу чолнинг оёғи остида ўла қолганим яхши», деб бобосига қараб, бир сўз деди:

Бобожон, бу дунё бефойдади (р),
Гапингизга юрак ошдай қайнади.
Яқинлашманг, бобожон, менинг қошима,
Савдом бу дунё пули қайтади.

Гап чиқади Гўрўғлининг тилидан,
Изма-из келдим Туркман элидан.
Чўтта келманг, бобо, менинг қошима,
Умид қилманг кўк тойимнинг пулидан!

Бизларни айтади шоир — бахши,
Қаранг, менинг бетим гулларнинг нақши.
Ўз отимни мен баҳолаб олгандан,
Шуйтиб тирик юргандан ўлган яхши!

Гўрўғлибек оқизибди кўп ёшни,
Бобоси билан қилмоқчи бўп савашни.
Шовқин қилиб Афсар тоғнинг белида,
Атрофига йиғиб ётир кўп тошни.

Бобоси: «Ҳай аттанг, Гўрўғлибек ҳали ёш экан, бунинг кўнглини жой қилмасам бўлмайди, бу ҳали жуда бола экан, шунча сўздан англамади», деди. Гўрўғлибекка «армонда қолмасин», деб ўзини билдириб бир сўз айтаётпти:

Сўзима қулоқ сол Гўрўгли гўдак:
Заргар элда кўр Равшанман Хилолдан,
Қулоқ солгин, Заргар элдан айтайин.

Тоғанг билан отанг жонини сотди,
Бир бедовни иккови минди-да кетди.
Заргар элда Хилолойни бўзлатди,
Тоғанг билан отанг Ёвмитга етди.
Уйла ўзинг, қари чолнинг фарзанди,
Ор билан Хилолой оламдан ўтди.

Қулоқ сол ўзимдай, чироғим, зорга,
Шерик бўлдинг мана дунё бекорга.
Хилолойни Рустамбек синглам деб,
Вой синглам деб, қўйиб келди мозорга.
Шу вақтаям¹ бирга юрган бобонгман.

Сарғайганда нечаларнинг сиёҳи,
Уйилганди неча одамнинг қовоғи.
Гўрда тутди Хилолойнинг тўлағоғи,
Мен сабаб бўп ёнган унинг чироғи.
Шу гўрда тушгин деган бобонгман!

Уя учун қушлар излар қияни,
Энди кепсан Гаждумбекнинг жияни.
Сенинг сиринг бу бобонгга аёни,
Қувиб кеп, йиладидан тулпор бияни.
Олиб келиб эна қилган бобонгман.

Қулоқ солгин бу бобонгнинг тилига,
Уч ёшингда келдинг Рустам қўлига.
Етти ёшда Бадкир қулни ўлдириб,
Қочиб келдинг болам Ёвмит элига.
Шу чўлларда бирга юрган бобонгман!

Райҳондан Гиркўкни олдинг тўлатиб,
Ор билан Холжувонни йиғлатиб.
Бугун кепсан Гиркўкингни йўқотиб,
Оҳ тортасан гапни гапга улатиб
Мана тоғда дучор бўлган бобонгман!

Савдогар юк қўяр катта нориға,
Подшо осар ўғрилариң дорига.
Энди қўй бобонгни ихтиёрига!
Бирга юргин шу бобонгнинг горига!
Сен етимга мақсад берган бобонгман!

Гўрўгли қандай этарини билмай, бобосиниңг сўзига
ишооламай, тойиниңг нўхтасидан ушлаб келаётибди.

Шу вақтда саккиз отлиқ одам, баъзиси мошбиринч,
баъзиси қорасоқол, келаётибди. Буни кўриб Гўрўглибек
сатта қари мўйсафид ўғриниңг кони бу ёқда экан. Мен
пастга тушгандан кейин босарлар, йўлгинамни тўсарлар,
отимни тортиб олиб, кўкайимни кесарлар, деди. Ҳалиги
мўйсафид қарияларниңг биттаси Гўрўглибекка қараб бир
сўз деди:

Уч йил юрдиңг Қуло чўлда далада.
Бобо Қамбар айтмабмиди Балх юртда,
Болам келиб қолдиңг давлатхонага.
Йигитлар ичида сенсан ўдага,
Гўрўглибек келдиңг давлатхонага.
Қўймагин чироғим бизни хафатга.
Қўрқмагин минарга Гиркўкдай отга!
Яхши гаплаш яхши сўйиш чироғим,
Сен эга бўласан кўп мамлакатга!
Эгалларсан, болам, Ёвмитдай юртни.
Ёшлигингдан сенга ҳасратлар ортди.

Гўрўгли бу сўзни эшитиб айтди, «мен кечадан бери
ўзимниңг хоназот тойимни ололмай юрибман. Булар мен-
га бир нарса берармиди, мен шу Гиротимни омон-эсон,
сөг-саломат олиб кетсам ҳам бўлади. Булар анойи чолми,
бировга бир нарсани бекорга бериб кетадиган, уйтиб-буй-
тиб, алдаб-сулдаб қўлимдан тойимни олиб қўймоқчи». Гўрўгли
қочмоқниңг тараддудини қилди. Хизр қараса, Гўрўглиниңг
кўзи бежой, қочмоқчи бўлиб, кўзи олайиб кетиб бораётибди. Шунда у:

— Гўрўглибек, от сеники бўлса, исбот қилиб, пул бер-
май олиб кет,— деди. Гўрўглибекниңг димоғи чоғ бўлди,
даст алиф-лом қилиб, гарданини ҳам қилиб, «отни ола-
ман» деб, вақти хушлиқда ҳалиги кишилар билан бориб,
ҳамма ўлтирганларга, ассалому алайкум деб, форга кириб
борди. Фор ичидаги одамларниңг бирови Гўрўглибекка
«ўтир» деб, жой кўрсатди. Гўрўглибек ўлтирди.

¹ Вақтда ҳам.

Ана шунда Соқибулбул ўридан жиндак туриб, ўртага кириб, шаробантахурни чоқлаб, жомни қўлга олиб, созини чертиб сўзини айтаётир. Соқибулбулнинг соқий бўлиб, май берганда одамларга қараб, «Аллаёр» деб бир сўз дегани:

Коса берай қўлим толиб,
Ҳар косага майлар солиб,
Менинг белларим буралиб,
Нўш қинг аллаёр, аллаёр!

Бек Соқибек айтган сўзлар,
Учар кўлдан турна ғозлар,
Навбатти олинг сизлар,
Ичинг, аллаёр, аллаёр!

Бу ерда ширин суҳбати,
Меҳмон Равшанбек фарзанди,
Олинг косанинг навбати,
Ичинг, аллаёр, аллаёр,

Юракларда ғамман ғусса,
Қарининг қўлида ҳасса,
Кўзим чўлда, қўлда коса,
Ичинг, аллаёр, аллаёр!
Қуйинг аллаёр, аллаёр!

Милтиқ келар алаб-ялаб,
Дардди кўнгил истар талаб,
Олтин коса гулгун шароб,
Навбат аллаёр, аллаёр!

Обод Туркманнинг юрти,
Синмагай марднинг қаноти,
Соҳибқирон қиёфати,
Гўрўғлининг зиёфати,
Меҳмон аллаёр, аллаёр!

Саломат борсин юртига,
Эсон кетсин элатига,
Минсин-да Ғиркўк отига,
Ичсин, аллаёр, аллаёр!

Ҳар тарафга тикилиб қаранг,
Уэр этиб, кўплар йиғланг,
Яхши фарзандлар тиланг,

Ешлик қилмай бу мажлисдан,
Муддаони катта тиланг!

Қизил гулсиё яна сўланг,
Сўнгги билан ўпка қилманг!
Меҳмонжон армонда қолманг,
Тиланг, аллаёр, аллаёр!

Кўзингиз тонгнинг юлдузи,
Болдан ширин Соқи сўзи,
Ўзинг Ёвмитнинг азизи,
Давлат тиланг, фарзанд тиланг,
Тиланг, аллаёр, аллаёр!

Бу гаплар бўлган бу тонгдан,
Той деб чиқдингиз ватандан,
Мақсад тиланг, қирқ чилтондан
Омин, аллаёр, аллаёр!

Мажлисада ўлтирган ҳамма азизлар антахур майдан навбатлари билан ичиб, Гўрўғлибекка ҳам навбат косаларини берди. Шунда Гўрўғли шароб ичиб соҳибқирон бўлди.

— Соҳибқиронликни Ғирот кўтара олмайди. Энди Ғиротга ҳам бир коса майдан беринглар,— деди. Гўрўғлибекнинг Ғиротига ҳам бир коса шаробдан сувга қўшиб бердилар. Гўрўғлибек пирларидан бу яхши сўзни эшитиб, ўлтирганларга қараб, бир сўз айтаётибти:

Куйганимдан гапни гапга улайман,
Қаландар бўп келдим давлатхонага,
Мен сизлардан Ғиркўк отни тилайман.

Сизга айтайин юрагимнинг черини,
Кетказинглар менинг тойимнинг шўрини.
Ғаримсел эритар тоғнинг қорини.
Сизлардан сўрайман икки парини,
Шул парини хотин қилсам бўлади.

Келиб қолдим ойимларнинг юртига,
Қулоқ солинг мендай марднинг додига,
Тойимни изладим, келиб сўз айтдим,
Ошиқи мубтало бўлдим бетига.
Шуларни хизматкор қилсам бўлади.

Жоним банда бўлди айтаган сўзига,
Томоша қип юз қарашма новига,
Ойимларни хотин қилсам бўлади.
Ошири мубтало бўлдим кўзига.
Шуни обберинг Гўрўғлининг ўзига!
Улар билан бирга юрсам бўлади.

Эшитинг подшоҳим менинг додимни,
Белима бойласам пўлатимни,
Юнг босган Райҳондан олсам лотимни,
Зайдинни хизматкор қилсам бўлади.
Шоҳ бўп эга бўлсам Туркман тахтига,
Ёвмит эда подшо бўлсам бўлади.

Тўқсонда оппоқ бўп тоғларнинг қори.
Тила дединг, тўрттовини тиладим,
Ҳеч бошқа давлатнинг йўқдир даркори.

Мард йигит душманга савдо солади.
Бу мажлисдан тўрт муддао тиладим,
Тўрттовини берсангизлар бўлади.

Кенгаш чиқар элнинг катта бийидан,
Чопилса чин тулпор қайтмас раъйидан.
«Армонли бўлдинг Гўрўғлибек», — деб
Эр Хиар бобоси турди жойидан.

Бобоси Гўрўғлибекдан бу сўзни эшитиб, унга қараб,
бир сўз деди:

Шунча қилдим қадримни билмадинг,
Билганидан ёш Гўрўғли қолмадинг.
Ешлик қилдинг бу гапларни билмадинг,
Дунёда армонли бўлдинг, Гўрўғли.

Юз йигирма бешга кирсин Фиркўкинг,
Икковгинанг бирдай қари, Гўрўғли!
Соқибулбул саймс бўлсин, Гўрўғли!

Сўнг-сўнг бўлар юрагингда кўп дардинг,
Қариганда ортар сенинг ҳасратинг,
Соқибулбул бўлсин сенинг устодинг,
Доимо авжда бўлсин давлатинг!
Айтган амрин ҳамиша қилгин, Гўрўғли!

Мажлисда чақсин Соқибек созини,
Дарров босгин тарафингнинг изини!
Олиб қочгин ой Зайдиннинг ўзини,
Ўйнатгин Фиркўкдай асбитозини,
Душмандан ўчингни олгин, Гўрўғли.

Эгарлаб берармиз, Фиркўк отингни,
Кетказармиз юрагингдан дардингни.
Аввал бошлаб Ширвон элига бориб,
Шу Райҳон арабдан олгин лотингни!
Юрагингдан войим кетсин, Гўрўғли!

Ёр кетказар юракларнинг черини,
Эшитмадинг, бек Соқининг зорини.
Сенга берайик Юнус, Мисқол парини,
Сенга берайик шуларнинг ихтиёрини.
Парилар хотининг бўлсин, Гўрўғли!

Ҳукуматли тилинг бўлсин, Гўрўғли!
Чамбил, Чортоқ элинг бўлсин, Гўрўғли!
Ёв олмасин қиёматда сув олсин.
Аваз, Ҳасан ўғлинг бўлсин, Гўрўғли!

Чамбилнинг подшоси бўлдинг, Гўрўғли.
Охири армонли бўлдинг, Гўрўғли.
Мажлисдан қуруқ кетдинг, Гўрўғли.
Бир уядан ёлғиз учдинг, Гўрўғли.

Душманнинг қонин сочдинг, Гўрўғли
Ғанимнинг изига тушдинг, Гўрўғли.
Сув ўрнига шарбат ичдинг, Гўрўғли,
Сиёхпўш кафанин бичдинг, Гўрўғли.

Ваянгандан оп кел Холдор маҳрамни
Бошлиқ қилгин саркардага Холдорни!
Хон Ҳасанжон ўғлинг бўлсин, Гўрўғли!

Эшит болам, бу бобонгнинг тилини,
Чамбилда ўйнатгин сонсиз лўлини,
Булдуруқ қассоб Аваздайн улани,
Хунхор элининг жону дилини,
Олиб келиб фарзанд қилгин, Гўрўғли!
Товус деган қуш таралар қияда,
Душманларинг ҳамиша бўлсин пиёда!

Хасан, Аваз фарзанд бўлсин ўзингга,
Хизмат қилсин туққанлардан зиёда!

Қирқ йигитни олгин қирқта ўзбекдан.
Бир-иккита олиб келгин қозоқдан!
Чамбилбелда пўлат добил туйдиргин,
Сийлов тўндан бекларингга кийдиргин!
Ҳар уруғдан олиб кел яхши одамни,
Ўзбеклардан олиб келгин бийларни!
Топиб бергин уларга яхши уйларни!
Чамбилбелдай қўрғонингга елдиргин,
Кўнглин овлаб сарпой бергин, Гўрўғли!

Доим иззат қилгин тарафларингга!¹
Ғаним чидамасин ғайратларингга,
Душман чидай олмасин журъатларингга,
Ўзинг тугул балки йигитларингга!
Тарафнинг додини бергин, Гўрўғли!
Ҳеч қочмагин, ҳамиша қувгин, Гўрўғли!
Сиёхпўшни босиб сўйгин, Гўрўғли!
Майдонда кўзини ўйгин, Гўрўғли!
Ўзинг танҳо мингга етгин, Гўрўғли!

Бир ёғи Асқардир Ховдакнинг кўли,
От чопса чангийди Чамбилнинг йўли.
Мажлисда сўзласин Соқининг тили,
Ўзинг бўлгин доим Чамбилнинг гули!
Тонг отгунча мажлис бергин, Гўрўғли!

Бек бўлиб мингайсан, отинг толмасин,
Ғазоли кун белга бойлаб олмосинг
Эса отинг қолсин, зотинг қолмасин
Дунёдан зурёдсиз ўтгин, Гўрўғли!

Соқибулбул бармоғини тишлади,
Берар бўлди анжом-асбобларини,
Анжом-асбоб ўрталикка ташлади.
Гўрўғлибек лола гулдай жайнади,

Ширин тилман турфа-турфа сўйлади.
Яхши гавҳар тош тақилган камарни,
Ухшатиб бекбачча, белга бойлади.

¹ Тарафдорларингга демоқчи.

Йиғлаганнинг ёқаси ҳўл ёшига,
Томоша айланг азизларнинг ишига.
Бир сидрама кийим бериб азизлар,
Оппоқ қилиб дастор қўйди бошига.

Гўрўғли қуллуқ деб қаддини букди,
Баччанинг қилиғи уларга ёқди.
Болға олиб эр Хизрдай бобоси,
Тўрт юз нағални Ғиротнинг оёғига.
Хизр бобо гулмихлар билан қоқди.
Соқибулбул кўринг вақтин хушлади,
Дариғо, деб банди бўғнин бўшлади.
Ғиркўк отни бари олиб ўртага,
Уртада Ғиркўкни яланғочлади.

Гулдан жўраб, тилла қашоқ қўлида,
Қашов уриб Ғиротнинг баданига.
Соқибулбул чангин силаб ташлади.

Оша юртга ошган кўрар хўрликни,
Югрук минган қилар йўлбарс зўрликни,
Навбат билан Ғиркўк отнинг белига,
Астагина қўйди ипак терликни.

Подшолар олисга тутар дурбини,
Олис борган оп келмайми белгини?
Киш-кишлаб солди Ғирнинг белига,
Уймалаб ташлаган қирмиз чиргини,

Боз устидан яна қўйди белликни,
Суяб қўйди қундуз жаҳалдирикни.

Темирчи оллоҳ деб урар табарди,
Куйи келса бўлган сўзга чеварди,
Бисмилло, деб олиб қўйди бедовга,
Тилла чоптирган сарпай эгарди.

Чу, деса ўтади қанотли қушдан,
Пир дуоси кетди, тойликдан, ёшдан,
Астагина суяб урди думига,
Ун саккиз қуббали карки қуюшқон,
Ҳар қуббаси пиёладай таркашдан.

Улмаган қул кўрар экан сайилди,
Мард қилган ишига эл қойилди.
Жангаллатиб ўраб тортди Ғиротга,
Тўқаси кумушдан ипак айилди.

Ёш баччанинг ақллари шоширди,
Айтмай сирни ғанимлардан яширди.
Иккови ҳам тилладан узангини,
Ярқиллатиб икки ёққа туширди.

Бир неча сулувнинг тишлари дурди
Шалдиратиб Ғирга сермаб ташлади,
Қимматбаҳо, зар чачоқли довурди.

Куйсин ўлим, ким чидайди доғига,
Парилар сўлқиллар Ирам боғида.
Шалдираб отга солган довури,
Тушибди бедовнинг бақалоғига,

Афзалининг бари ғуло кумушдан
Жингиллатиб тортди отнинг белига,
Пай тўшаб ташлаган чағатой пуштан.

Пўлат добил илди эгар қошига,
Қатағон пешбантни урди тўшига.
Қиздай бегаб Ғиркўк отни шайлади,
Қиздайин қилиқсиб жонвор ўйнади.
Қўтос тақди гардан даров бўйнига,
Қирқ қуббали юган урди бошига,
Олиб келди Ғўрўғлининг қошига.

Ярқиллатиб кийиб эди эғнига,
Оқ кировка яшил, кўкиш совутни.
Ғўрўғлибек, шукур деди сўйлади,
Еш ўғлон-ку суқсурдай бўп бўйлади.
Илон тилли, заҳарли у ханжарни,
Жангиллатиб хипча белга бойлади.
Ҳеч ками йўқ отман¹ мардни шайлади,
Уқ ўтмайдиған каркин қалқонни,
Селдиратиб елкасига бойлади.

¹ От билан.

Отга йўл бермаган сойнинг ўрани
Шайладилар Ғўрўғлидай тўрани.
Иззат қип азизлар гавҳар бодани
Ғўрўғли бўйнига тақди зерони.

Хушвақт қилиб, билмаганин билдирди,
Қўлтиғидан суяб, полвон дейишиб,
Ғиркўк отга Ғўрўғлини миндирди.

Ғўрўғли минди Ғиротнинг белига,
Ун икки попукли пўлат найзани,
Табаррук деб суяб берди қўлига.

Бобоси Ғўрўғлибекка панди насиҳат бериб айтди:
— Э Ғўрўғлибек, болам, сен ёшлиқ қилдинг. Бундан
бориб, Райхоннинг қизини олиб кетарсан, Ёвмитнинг эли-
га старсан. Ҳар нима ихтиёри ўзингга бердик. Лекин
Райхон араб қизининг орқасида жанжал кўп. Райхон араб
ўн бир марта шаҳрингга тегади. Ҳар нима бўлса, Ғўрў-
либек, фарзандим, ишингга эҳтиёт бўл! Ёвмит элингда,
тоғнинг пастидан бир шаҳар пайдо бўлади. Бу шаҳарни
кўриб кўрқма, ўзингни тўхтат! Шу шаҳарни қиёматгача
ёв ололмайди, қиёмат бўлганда сув олиб кетади.

Пайшанба кунни кечқурун, жума оқшоми пешин вақтида
бир талатўп ғалағул шовқин бўлиб, ерларни симобдай эри-
тади, ерлар қимирлаб кетади. Шунда ўз Ёвмит шаҳрининг
одамларини ва барча фуқароларини ўзинг бош бўлиб,
насиҳат қилиб, ўз олдиндан у ёқ-бу ёққа юбормай, «бу иш-
лардан кўрқманглар, индаманглар», деб маҳкам ушлаб тур-
гин! Ана шунда Соқибулбул боради. Мана олдинда туриб-
ди, хўп қараб, таниб қўйгин! Соқибулбул бир хил одамлар
билан одамларнинг кўрқиб турганлари устига боради.
Одамларни янги бўлган шаҳарга олиб киради. Ўзингни
тилла тахтга миндириб, подшо қилади. Сени подшо қил-
гандан кейин, фуқароларинг сенга тобе бўлади, ундан
кейин сенинг мартабали эканингни билади. Соқибулбул
«амри подшо вожиб» деб кўчаларга жарчи қўяди. Соқи-
булбул сенга ҳам устод бўлади, ҳам Ғиркўк отнинг сайис-
лигини қилади. Зинҳор Соқибулбулнинг айтганидан чиқ-
магин! Шу кунни, шаҳарнинг ичида бир мажлисхона бино
бўлади, ҳамма одамлар йиғилади, мажлис бўлади. Соқи-
булбул сўзни айтиб, созни чалади, соқий бўлиб майни ҳам-
мага беради; кўргонингга от қўйилади. Соқибулбул нима
деб от қўйса, шаҳарнинг оти шу бўлади. Соқибулбулнинг

айтгани-айтган, билгани-билган, қилгани-қилган бўлади, — деб, Гўрўглининг қўлига бир қора пар, бир оқ пар берди. — Парларнинг хосияти шу, баданингга сурсанг гоҳи ёш бўласан, гоҳи қаритобланиб, ҳар хил одам бўлиб қоласан. Оқ парни баданингга сурсанг қора одам, қора парни суйкасанг қора соқол бўлиб қоласан. — Тагин икки хат берди. Гўрўглибек қараса, муҳр босилган икки никоҳ хат: икки пари Кўҳи Қофдан Юнус пари, Ирам боғдан Мисқол пари Гўрўглибекка қиёматли чўри деб хатга ёзиб қўйилипти. Гўрўглибек буни кўриб, айтди:

— Мени калака қилган икки қизни тилаб эдим, булар улар эмас-ку.

Шунда бобоси:

— Сенинг айтган қизларинг шу, — деди. Гўрўглибек улар бўлса қуллуқ, деб димоғи чоғ бўлди. Ана шунда турган ҳамма энди бўлди, ҳеч каминг қолмади, ол олдирма, қувгин қочма, деб бетга фотиҳа тортдилар. Гўрўглибек ўзининг қадди-қоматига, полвонлигига, шону шавкатига қараб, шукур қилиб, буларнинг олдидан жўнай берди. Ғиротим ҳам бўлганича бўлиб қолипти назаркарда экан деб отидан жуда вақти хуш бўлиб йўлда кетаётибди:

Очилар боғларда гули гунча,
Жўнай берди чўлларда,
Гўрўглидай бекбачча.
Кийимлари тоза-да,
Ҳар гаплари бомаза
Жўнай берди чўлларда
Гўрўглидай бекзода.
Кўнгли жўш уриб кетди.
Чув-ҳо, деб жўнаб кетди.
Совут қалқонга тегса,
Яшиндай ярқиллатди.
Енидаги ханжарни,
Узангига тегизиб,
Чўлларда ширқиллатди.

Оёғидан чиққан чанг,
Тумандай йўлни тутди.
Йўлбарсдай ғариллаб
Келаётир Гўрўгли.
Мис карнайдай пириллаб,

Гўрўглибекнинг Ғири.
Отган ўқдай зириллаб.
Найзасининг попуғи,
Елкасида пириллаб,
Совут қалқонга тегса,
Ойдаи бўлиб ярқиллаб.
Гўрўгли жонни сотди,
Бедовга қамчи чотди.
Ҳар юнгидан тер кетди.
Туйғундай бўп чирқиллаб
Гўрўгли чўлда кетди.
Чидамай ғайратига,
Қамчи уриб отига,
Қуло чўл тенгсалади,
Марднинг сиёсатига.
Куйган қуллар,
Сарп уради сонига,
Ёвда ўлган бўялади қонига.
Қуло чўл сўлқиллаб ларза беради,
Пишқириб бедовнинг иргиганига.
Гоҳ сўзини сўзлайди,
Сийналарин тузлайди.
Ширвон эл деб Гўрўгли,
Холжувон деб излайди.
Гоҳ созини созлайди,
Бўтадай бўп бўзлайди.
Қамчи босса лайли Ғир,
Тоғнинг бошин кўзлайди.

Раҳм айлаган ҳолига,
Булбул қўнар гулига.
Бораётир Гўрўгли
Занглаб ётган чўлига.
Таваккал қип Гўрўгли,
Чув-ҳо, деди йўлларда
Райҳон араб элига.

Ол-ол юрди, ол юрди,
Озгинамас мўл юрди.
Чоқламайин Гўрўгли.
Таги бир кун йўл юрди.

Гўрўғлибек Райҳон арабнинг шаҳрини излаб, йўлда жўнаб кета берди. Лекин қайси тарафга боришини ҳам билмайди:

Чоқмоғига қув олди,
Меҳтарага сув олди,
Чоқламайин, Гўрўғли,
Қистади йўлга тушди.
Неча ирлардан ошди,
Ғирот тобга келибди.
Жонивор оғзин очди,
Қўлтиқдан парқин сочди.

Чайқалур Ойдиннинг кўли,
Чангийди юрган йўли.
Ғанимларга жазо, деб,
Эрта билан бўза деб
Ғайрат қилиб бекбачча,
Узоқ йўлга жўнади.
Юрган жойи ёнади.
Остида Ғирқўк оти,
Қушдай учиб боради.
Гоҳи тоғ, гоҳи кўлда,
Ол-ҳо, кетиб боради.
Ҳайло, кетиб боради.
Миниб отнинг белига,
Кун ёйилиб чошгоҳда,
Кириб борди бир подшонинг элига

Гўрўғлибек кўзини очиб қараса, катта бир шаҳар кўзига кўринди. Дарёлар оққан, кўрган одамларнинг ақли шоган, ичида сол, кема, қайиқлар қуртдай қимирлаб ҳар тарафга келиб, кетиб бораётибди. Шундай тикилиб қараган шаҳарнинг ичида неча бир ерларда катта мачитлар, марасалар, миноралар кўринди. Гўрўғлибекнинг завқи кели юриб кетди. Бир катта салтанатли дарвозага етди. Қарас дарвозанинг ҳар чеккасида ўн етти жойда қоровулхонас бор. Шу хоналаридан катта-катта тўпларни далага қаратиб чиқариб қўйибди. Жуда салтанатли, жуда катта жой кўринди. Гўрўғли бу жой катта жой экан, деб дарвозада кирмай, бир Кўкбулоқ деган булоққа етди. Қараса, би хотин ўлтирипти, ўзи ориқ, ранглари сариқ, узун бўйли шер ўмганли, қўлида кўзаси бор. Қўлидаги кўзасини тўлдириб, қўлтиғига тираб, Гўрўғлибекка қараб, «бу келган

қандай ажали етган одам экан», деб қараб турибди. Гўрўғлибек ҳалиги хотинга қараб, оёғини узангига тираб, «бу қандай шаҳар, дарвоза кимнинг уйи» деб, бир сўз деди:

Ақли борнинг бўладикан кўп ўйи.
Кўзасини тўлдириб турган муштипар,
Наққошли жой, қандай одам саройи?

Адо бўлмас тор сийнамнинг ҳасрати,
Салтанатман тўп қўйибди ҳар ёққа,
Салтанатли работ кимнинг работи?
Кўзангни тўлдириб турмай, қарайсан,
Наққошли жой қандай хоннинг макони?
Худоё кетгай-да юракнинг дарди
Оша юртдан ошиб келдим, сўрайман,
Мана турган, қандай шоҳнинг боғоти?

Бечора муштипар аёл бу сўзни эшитиб, юрак-бағри эзилиб, кўзидан ёши тизилиб, Гўрўғлибекка қараб бир сўз деди:

Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Кўп йилгача узоқ яша, ўлмагин!
Мени десанг, кетгин келган йўлингга,
Райҳон подшо кўриб, ўзинг ўлмагин!

Бу маккор Райҳон арабнинг жойи,
Чироққинам, кўрса сени ўлдирар,
Қизил гулсан, очилмайин сўлдирар,
Кўрсатмайди сенга ўз элатингни
Кундан-кунга зиёд қип ҳасратингни.
Раҳми келмас, Райҳон араб ўлдирар.

Ўлжа қилар остингдаги отингни.
Оқизар чироғим, кўздан ёшингни
Қузғунга торттирар сенинг гўштингни,
Ўлжа қилиб, кийим билан отингни,
Кесиб олар шу танангдан бошингни.

Еш ўғлонсан раҳм айладим ҳолингга,
Кескир ханжарни боғлабсан белингга.
Райҳон араб кўрса сени ўлдирар,
Чироғим кета бер, келган йўлингга!

Гўрўглибек муштипардан бу сўзни эшитиб, чиройи очилиб, оғзидан дурлари сочилиб, Гироти жўш қилиб, филдай бўлиб пишқириб, «мурод-мақсадимга етдим», деб юраги тошиб, ҳалиги бечора аёлга қараб, бир сўз деди:

Бедов минган тоғдан пастга чопинди,
Евнинг куни ботир қалқон ёпинди.
Минг мартаба шукур қилай, муштипар.
Излаганим ўз олдимдан топилди.

Қулоқ солгин гапнинг ёлғон-ростига,
Пойлаб юрдим юнг соқолнинг қасдига.
Улади деб хафа бўлма муштипар,
Шукур кепман тарафимнинг устига!
Сен гапирдинг юрагимда черим бор,
Мард йигитман номус билан орим бор.
Энди шукур, етибман муродима,
Ширвон элда сўлқиллаган ёрим бор.

Йиғлатган элимда бир нечамни,
Юракларда ғам кўп, дардман анчамди.¹
«Байталинга отимни қўяман», деб,
Оп келувди Холжувондай чечамди.

Кенгаш чиқар элнинг катта бийидан,
Гўрўгли той деб чиққан Евмит уйдан.
Вой болам, деб ўпкасини босолмай,
Шу аёл чинқириб турди жойидан.

Сарғайган экап-да бебахтнинг юзи,
Қоши қаро эди, дарё қундузи
Бунинг ўзи Туркман элнинг азизи.
Шундайин Гўрўгли тиклаб қараса,
Келаётган Холжувоннинг ўзи.

Йиғлаб қолган элида бир нечаси,
Қаторга тиркалган норча, лўкчаси.
Гўрўгли шундайин тиклаб қараса,
Баччажон, деб ўпкасини босолмай
Келаётган Холжувондай чечаси.

Эна, деб Гўрўгли кўзин ёшлади,
Қамчисини оғзига олиб тишлади.

Отининг тизгинин солиб билакка
— Вой энам! — деб Гирдан ўзин ташлади.
Томоша айланг, Холжувоннинг ишига,
Давлат турмас такобирнинг бошида.
Баччажон, деб қулочини ёзиб оп,
Болам деб айқалаб олди тўшига.
Тўхтатолмай Гўрўглибек ўзини,
Мерганлар овлайди кўлнинг ғозини,
Бу энам деб, у болам деб йиғлайди
Искалаб юзига қўйиб юзини.
Бек бўлмай қўлларига добил тўймайди,
Хафа бўлмай кўздан ёшни қўймайди.
Болам, деб қучоқлаб олиб қайнисин,
Искалайди меҳрига ҳеч тўймайди.
Гўрўглини ёдиргани қўймайди,
Гўрўглининг кокилларин силайди.
Чечан экан гапни гапга улайди,
Искалаб юзига юзини қўйиб,
Тақдир қурсин, деб меҳрига тўймайди.

Гўрўглибекман Холжувонийим иккови бир-бири билан
кўришиб, ҳол-аҳвол сўраб Холжувонийим Гўрўглибекка
қараб, оҳ тортиб бир сўз деди:

Тоғларнинг бошини чолган туманми,
Евмит эли қадимгидай замонми?
Улмай кўрдим, чироққинам ўзингни,
Салтанатли Аҳмад тоғанг омонми?

Юракларим бўлган тўла қонми?
Кўчаларда неча беклар сарсонми?
Улмай кўрдим, сенинг ойдаи бетингни,
Евмит подшоси Урайхон омонми?

Сарғайиб мендай чечанг рўйлари,
Оҳ деса соп бўлмай қолар ўйлари.
Қайтибгина келдинг, Ширвон элига,
Эсон-омонмикан Евмит бийлари?
Сарғайганди Холжувоннинг юзлари.
Евмитга қараган икки кўзлари.
Энди ўлсам, худодан йўқ армоним,
Саломат юрибми кўркам қизлари?

¹ Анча,

Мендай чечанг кўздан ёшин тўкибди,
Чечанг ўлсин, қаддин ёйдан букибди.
Ёппа-ёвлик қариндошлар омонми?

Ўлмай кўрдим, дардинг ўрсин ўзимни.
Мен эшитдим, эна деган сўзингни.
Холжувонман, изларингдан, айланай,
Чироққинам кўрдим икки кўзингни.

Гўрўғлибек:

— Эй чеча, бу дамни ганимат билмоқ керак. Бу, Шир-
воннинг юрти, катта тараф — душманнинг мамлакати.
Биров юнг босган Райҳон подшога бориб айтар, бурқиллаб
теварагимни кўп лашкар олар, вақтли туринг, орқамга мин-
гашинг, кетамиз Ёвмит элига,— деди. Холжувонийим
айтди:

— Чироғим, менинг Ширвон элига келганимга уч йил
бўлибди, лекин Райҳон арабга бир коса сув қўлимдан бер-
ганим йўқ. Агар сен мени олиб кетсанг, Ёвмитга етсанг
маърака-мажлисларда, одамлар «Гўрўғлибек хўп иш қи-
либди, уч йилдан бери Райҳон араб хотин қилиб юрган
чечасини олиб келибди», дейди. Менинг касофатим сенга
тегади. Давлатингиз, мартабангиз, элларнинг ичида паст
бўлади, «чечангизни Райҳон араб ундай қилган, бундай
қилган» деб душманларинг айтади. Гўрўғлибек, энди сизга
айтадиган бир гап бор: Райҳон арабнинг бир қизи бор,
ярим белидан пасти уч ботмон, ярим белидан юқориси
икки ботмон. Ўзи тўшли, тўладан келган гўштли, ширин сўз-
ли, қизил юзли, жоду кўзли, саратон юлдузли, лаъл мун-
чоқли, ойдан сулув, офтобдан ортиқ, ой деса оғзи бор,
кун деса кўзи бор. Ҳар бир нарса дегудай, ҳар бир барно
кўргудай, ана шу қизнинг чин оти Хуморой, лақаби Зайди-
ной. Шуни олиб қочиб кетинг. Эртан Зайдинойни «кир
ювман», деб кирга олиб чиқаман, шуни олиб қочиб кет-
сангиз, ҳамма ор-номусга баробар бўлади. Мана, Гулшан
чорбоғда ётиб дамингизни олиб туринг,— деди. Гўрўғли-
бек Холжувондан бу сўзни эшитиб:

— Хайр эса,— деб, Гулшан боғда ётиб қолди. Шуй-
тиб, Гўрўғлибек ётиб турсин, Холжувондан эшитинг!

Холжувон ойим кетди, ўрдага етди. Холжувон уч йил-
дан бери Туркманининг уруғи қуримаса, бир куни бир
туркман ўғлони келиб олиб кетади, деб Райҳон араб билан
гаплашган эмас, бир коса сув ҳам берган эмас эди.

Райҳон арабнинг оти Ғиротнинг исини олиб, боласи
эмасми, эгами Райҳон подшога савдо тушарини билиб, қо-
зиқда туриб тинмасдан кишнаб, айланиб ётибди. Кечқу-
рун бўлиб, тонг ҳам етди.

Райҳон арабнинг тўқсон турли читдан бўлган бир
кўрпаси бор эди. Шуни ёғиниб ёғиб эди. Шунда Холжу-
вон Райҳон арабга қараб:

— Мен Кўкбулоққа кир ювишга чиқиб келай,— деди.

Унда Райҳон араб Холжувонга айтди:

— Сен кирга чиқсанг мен нима кияман?

Холжувон айтди:

— Сени ким кўраётибди. Кўйлак-иштонларингни ечиб
бериб яланғоч бўлиб, кўрпага ўраниб ёта бер. Мен кирни
дарров ювиб келаман. Қуриб қолади, кийиб оласан,— деди.
Райҳон араб кўйлак-иштонларини ечиб, Холжувоннинг ол-
дига қараб отди. Холжувон айтди:

— Зайдиной қизингни кир ювишга менга қўшиб юбор.

Шунда Райҳон араб:

— Кирни ювмасанг ювиқсиз қолсин, пешонамда бир
қиз бор, бунинг ҳам қўлини қабартириб кир ювдирайин-
ми?— деди. Холжувонийим айтди:

— Кўкбулоқда бир ўзим кир ювиб юрганга бир сув
ёқлаган келади, мени ушлаб олади, дод деганимни ким
эшитади, уяти ўзингга қолади,— деди. Райҳон араб буни
эшитиб, «рост айтади», деб қизини олдига чақириб олиб:

— Зайдиной, бор, энанг билан кир ювишиб кел,—
деди. Зайдиной:

— Хўш,— деди. Холжувонийим билан Зайдиной ик-
кови бир бўлиб, кирларни кўтариб, Кўкбулоқнинг олдига
етди. Зайдиной етиб, энасига қараб, бошини чайқаб, бир
сўз деди:

Отамнинг очилган гули сўлибди,
Кун қиёмат қари отамга бўлибди.
Кирни қурсин, юринг эна кетамиз,
Оша юртдан элга душман келибди!

Аросат майдонда отин елибди,
Душманига йўқ савдони солибди.
Хаёл қилманг, эна, юринг ўрдага,
Ғайри юртдан элга душман келибди!

Эшит эна, Зайдинойнинг сўзини,
Ўлдирди қари отамнинг ўзини!

Бир элатдан катта тараф келибди,
Кўрмайсизми, дўнон тойнинг изини?

Мавж уриб, мисли дарёдай тошибди,
Буни кўриб ақлгинам шошибди,
Хаялламай тезроқ уйга етайик,
Оёғи қуббадай ерга тушибди!

Холжувон Зайдинойга қараб, «охир замоннинг боласи-
да, уят борми» деб, бир сўз айтаётибди:

Отангизга чучук сўйладим,
Саҳар келиб, Кўкбулоқни лойладим.
Отанг оти етти марта бўшалди,
Ҳар марта, «моҳ-моҳлаб» ушлаб бойладим.

Хушвақт билан ўткар баҳор ёзини,
Англа болам, Холжувоннинг сўзини!
Отангнинг оти шу ерда ўйнаган,
Танимадинг, отанг отин изини.

Айлэнай, бизлардан хабар олмадинг,
Сен бойвучча тун уйқуни бўлмадинг,
Маст бедов шу ердан ўйнаб ўтганди.

Гапингга ичим ғамга тўлади,
Еш баччасан, ҳеч нимани билмайсан.
Ўйнаганда катта тулпор изи ҳам
Шундайчоқ бўп кичик бўлиб қолади.

Зайдиной Холжувонийимга қараб, бир сўз деди:

Э энажон, бугун саҳар туш кўрдим,
Мен тушимда бир кабоҳат иш кўрдим.
Шу ерга кеп, мен кир ювиб ётганда,
Ун беш яшар баччани йўлдош кўрдим.

Фириб билан ушлаб олди қўлимдан,
Зўрлик билан олиб кетди қўлимдан,
Бир шаҳарга олиб борди ўзимни,
Бир қари одам қучиб ётди белимдан.
Солланиб сўрганди ширин тилимдан,
Хотин қип, хизматкор қилган бўлиб.

Шу баччанинг ўзи тарафсиз полвон,
Енида ярқиллар кескир исфиҳон,
Олиб қочиб кетди, менинг ўзимни.
Туши қурсин таъбирлари кўп ёмон.
Бир мўйсафид хотин қилди бегумон.
Тезроқ юринг, энажон, иш ёмон.

Холжувонийим, туш ҳам дунёда гапми, деб кир қо-
зонини қура берди. Зайдиной лаганини ерга отиб юборди,
лаган тошга тегиб жангирлаб кетди, энасига қарамай араз
уриб, уйига қараб чопиб кетди. Буни кўриб, «иш ёмон бўл-
ди», деб Холжувонийим ҳам илдам-илдам кийимларнинг
барини қора балчиқ лойга тиқиб ҳўл ҳолича бир лой кўй-
лакнинг ичига солиб, бир рўмол билан ўраб кўтариб бу-
лоққа борадиган бошқа бир йўл билан Зайдинойдан
илгари уйига етди, уҳ, деб кийимларни ерга олиб урди.
Холжувон хафа бўлиб келди, буни Райҳон араб кўрди:
— Нимага тагин қайтиб келдинг,— деди. Холжувон-
ийим Райҳон арабга қараб, бир сўз деди:

Билдирайин билмаганинг билмасанг,
Шоҳ тўра мақсадга етгин ўлмасанг.
Кўрган сирни сизга айтай полвоним,
Тагин-а кўнглингга оғир олмасанг.

Аналман Мансурга қурган дор экан,
Энди ўйласам, бу манглайим шўр экан.
Келганимнинг маънисини айтайин,
Қизинг қурсин бир ўйнаши бор экан.

Силкилаб жувонмарг вақтин хушлайди,
Бошин чайқаб, лабгинасин тишлайди.
Ким экан деб, ўзим туриб қарасам,
Шу жувонмарг ўзин бастгоҳ ташлайди.

Қулоқ сол шоҳ тўрам менинг дотима,
Рози бўлдим қайтайин қисматима.
Қочиб кетса ўйнашиман ер ютгур,
Бир кун тонглар таъна қилма афтима!

Райҳон араб айтди:

— Бўлди, бўлди гап келди. Лекин шу шаҳарга кечадан
бери Гўрўғли пайдо бўлди. Ҳар кун жувонмаргни тер-

габ юрар эдим. Кеча сенга мен андармон бўлиб қолибман. Бу жувонмарг Гўрўғлини кўрган. Ҳар нима бўлса, қизни бўй еткизмай ватандан чиқарадиган. Қандай қилай, бу ишлар ўзимиздан бўлган. Э, хотин дурбини ол!

Холжувон кийимларни дарров панага тортди. Холжувон:

— Райҳон подшо, кўрпангни бўйнингга илиб, яланғоч минорнинг бошига чиқиб дурбини кўрмоққа одамлардан уялмайсанми? Мен ўзим дурбини кўриб, ким бор, ким йўқлигини айтсам ишонмайсанми?—деди.

Райҳон араб:

— Мен сенинг гапингга минг марта ишонаман, лекин ўзим дурбини кўриб, душман келган бўлса ушлаб олиб, ўлдириб, қонини тўкаман деб эдим-да. Эса сен ўзинг бор, минорга чиқиб дурбини кўриб кел! Ҳар нима бўлса менга келиб айт! Мен ўзим душманининг ишини қиламан,—деди. Холжувонойим қўлига дурбини олиб, миноранинг устига чиқиб кетди. Лекин Холжувон минорга чиқиб кетган бўлса ҳам, Райҳон араб ўрнидан туриб, қўлига нўхатдан олиб, фол кўриб, «келган душман Гўрўғли экан», деб ётди. Лекин «ҳар нима бўлса ҳам келгани рост бўлса Холжувон минорнинг устидан кўриб, менга айтади», деб ётди.

Холжувоннинг айтган сўзи будир:

Қуржун кўлга мингча байтал келибди,
Ўзинг ўлмай ким келади Ширвонга.
Кўрдим даврон сурсанг манзил маконда,
Сиздайин полвон йўқ ана жаҳонда.
Кўлга келган қисир байтал кўп экан,
Ўзинг ўлмай, ким келади Ширвонга?

Маст байталлар Куло чўлда елибди
Чулқордан юриб Қуржун кўлга келибди.
Айғир отинг шунинг исин олибди,
Кишнагани, тўрам, шундан бўлибди.
Сиздай полвон эсон-омон турганда,
Ўзинг ўлмай, ким келади Ширвонга?

Бундан буён яхши салла ўрагин,
Соқолингни силдиратиб тарагин!
Гапгинама ишонмасанг полвоним,
Мендан кейин ўзинг чиқиб қарагин!

Холжувон ўзингга ихлос қилибди,
Отинг байталларнинг исин олибди.
Кишнагани тўрам шундан бўлибди,
Гапим ёлғон бўлса келиб қарагин!

Райҳон подшо:

— Ишондим, бу эл икки кун илгари келибди. Ҳар йилда икки кун кейин келар эди. Менинг отим шуларнинг исини олиб, шуйтиб кишнаган экан,—деди. Холжувон минордан тушиб, Райҳон арабнинг олдига етди.

— Қизинг кирдан аразлаб келди, энди кирга бормади, чақириб, «кирга бор», деб дўқ уриб қўй,—деди. Райҳон араб қизини кирга буюрди. Зайдиной отасига дардини айтмай, «вой, ўгайчилиги қурсин, ўз знам бўлса, бундай қилармиди», деб ночор энаси билан кирга жўнай берди. Энаси кирларни кўтариб олиб, яна ҳалиги Кўкбулоқнинг бошига етди. Холжувонойим энди чекалаб келдим, деб, димоғини чоғ қилиб, янтоққа сувни сешиб, «тез ёнамасин, бурқираб тутун бўлсин» деб чўғ солиб янтоқни пуфлаб тутатиб юборди. Буни Гўрўғлибек кўриб, Фиротининг айил пўштанларини зертанг-забартанг қилиб тортди. Фиротини миниб ўйнатиб, Гулшан боғдаги работдан чиқди. Отнинг ерни босганига ерлар ларзага келиб, тебраниб, тупроқлар осмонга бурқиллаб, тўзон куннинг бетини олиб кела берди. Шунда Зайдиной айтди:

— Э ана, қаранг, кечаги душман ана.

Холжувон:

— Фалончи саркарданинг ўғли-ку, кўзинг кўр бўлди-ми?—деди. Зайдиной айтди:

— Э ана, ҳеч ерида юнги йўқ.

Шу орада Гўрўғлибек келиб қолди. Гўрўғлибек Зайдинойга қараб, оёғини узангига тираб, бир сўз деди:

Эниб келдим тоғларингдан,
Бир гул узсам боғларингдан,
Сувсаб келдим чўлларингдан,
Сув бер ойм қўлларингдан!

Тутма рўмол юзгинангга,
Дона-дона холларингдан!
Насиб қилган беклар қучар,
Сенинг хипча белларингдан.
Сув бер нозим қўлларингдан!

Кўзларинг тонгинг юлдузи,
Қошларинг дарё қундузи,
Узинг Ширвоннинг азиши,
Сув бергин арабнинг қизи.
Райҳон арабнинг ёлғизи,
Ичай сенинг қўлларингдан!

Беклар отини елади,
Кўрганлар ҳайрон қолади.
Оғзинг олтин пиёладай,
Қуйиб бергин болларингдан!
Тутма рўмол бетгинанга,
Дона-дона холларингдан!

Буни эшитиб Зайдиной бир сўз деди:

Узун-узун увомиг бор,
Элда катта бобомиз бор,
Сув бермакка товбамиз бор,
Ичинг куйса тушиб ичгин,

Остингда кўк тулпормиди?
Белинга зулфиқормиди?
Бунча ҳукм сўзлай бердинг,
Олиб қўйган чўрингмиди?

Ғўнон тойни ўйнатасан,
Сен кўнглимни қабартасан.
Юрагинг куйса йўловчи,
Чашманинг бошига тушиб,
Узинг сув ичиб кетарсан.

Бу сўзни эшитиб Холжувон Зайдинойга қараб айтди:

— Еш бошинг бор, сенга савоб даркор эмасми? Сув берган савобга ботар эмиш, дилозор тип-тикка имонсиа қотар эмиш. Сен олма эдинг-да, узиб об кетами? Мана, лаганга сувни солиб узатиб қўя қол-да. Бу замоннинг бола-сининг уяти йўқ-да, уялмай эркаклар билан сўзлашиб, гапга савол-жавоб қилиб туради.

Зайдиной энасининг сўзидан ўтолмай, энасига қаттиқ жавоб беролмай, ночор ўрнидан туриб мис қосани олиб, Кўкбулоқнинг сувидан ярим қилиб, Гўрўғлибекка узатди. Гўрўғлибек қўлидаги мис қосани уриб юбориб, икки қўли билан икки қўлидан ушлаб, силкиб илгарига тортди. Зайдиной тизза бўйи баланд кўтарилди. Зайдиной буни кўриб,

лабини тишлаб, аччиғи келиб, солдарини солиб, ерга қараб бир тортди. Ғиротнинг тиззасидан пасти ерга кириб кетди. Гўрўғлибекнинг бурнидан чак-чак қон кетди. Гўрўғлибек Холжувон чечасига қараб, бир сўз айтди:

Ғанқиллаб учади қўлларнинг ғози,
Сарғайди мендай йўлбарсининг юзи.
Чечажон, ўзима бергин ҳимоят
Қайтайин зўр экан арабнинг қизи!
Араб қизи билмаганим билдирар,
Кўплаб лашкар Ширвон элдан келтирар.
Вақтли иложин қилгин Холжувон,
Аввал мени, сўнгра сени ўлдирар!
Чўлларда миндим Ғиркўкдай отни,
Бурнимдан дийрак-дийрак қон кетди.
Вақтли олдима келгин Холжувон,
Бир андак, суягим шовшаб кетди!

Буни эшитиб, Холжувон ўрнидан туриб, «Зайдинойнинг кўнгли мендан қолмасин», деб, бир сўз айтиб кетиб бораётгиди:

Янги оламдай қилганман ўзимни
Йўлингга тўрт қилдим шаҳло кўзимни.
Сен қандай бемазасан йўловчи
Қуйиб юбор, маҳкам ушла қизимни!
Ҳақ куйдирди менинг кулба хонамни
Райҳон араб куйдирганди танамни,
Сен қандай ўлармонсан йўловчи,
Қуйиб юбор, маҳкам ушла боламни!

Бориб обод қилгин хонадонимни!
Тагин-а қўлингдан чиқиб кетмасин,
Маҳкам ушла, қўйгин Зайдинжонимни!

Қуло чўлда яна вақтинг хушлама,
Сен йигитсан, лабларидан тишлама!
Қуйиб юбор менинг ёлғиз қизимни,
Маҳкам қилгин, билагидан ушлама!

Бу сўзларни айтди, чопқиллаб Зайдинойнинг олдига етди. Емон кирларнинг кирини кеткизмак учун расм бўлган бир газча қўлида йўғон таёғи бор эди. Шунини қўлига олиб,

Зайдинойнинг путига оралатди. Ой Зайдиннинг ёмон қити-
ги келиб кетди, сачраб Гўрўғлидан бир газ юқори бўлиб
кетди. Шунда Гўрўғлибек қўлини қўйиб юбориб, гўсам
серкадай қилиб, икки қўли билан белидан, қўлтиғидан маҳ-
кам ушлаб эгарнинг қошига кўпқари чопган одамдай тор-
тиб олиб, бир босди. Зайдиннинг қобурғасига эгарнинг қо-
ши ботди. Ана шунда Холжувон Гўрўғлибекнинг бошидан
салласини олиб, Зайдинойни Фиротнинг ёлига тенг тарози
қилиб, эғнидан, оёғидан ўраб эгарнинг қошига маҳкам
қилиб бойлаб бериб, бир сўз деди:

Худо қилган икковингга марҳамат,
Уч йил бўлмай Холжувонга қиёмат.
Зайдинойжон Аҳмадбекка омонат,
Омонатга, қайним, қилма хиёнат!
Ёвмит элга боринг соғу саломат!
Араб қизи Аҳмадбекка омонат.
Кўнглинг қочиб тагин қилма хиёнат,
Сени ҳаққа, Зайдинойни сенга топширдим!
Тоғанг рози бўлсин меидан давомат!

Дўннга-дўннга доболингни туйдиргин,
Ёвмит элда халойиқни йиғдиргин.
Аҳмад тоғанг, дод деб бўзлаб ётганди(р),
Зайдинойни Аҳмадбекка суйдиргин!
Тоғангнинг дуосини олгин валлаамат,
Ёвмитда қил Зайдинойнинг тўйини!
Келганларга чиройли тўн кийдиргин,
Тоғангга томоша қилдир бўйини!
Сенга айтолмаган тоғанг ўйини,
Зинҳор бергин Аҳмадбекка Зайдинни.
Тайин бир хотин қип олсин хон Аҳмад!
Боргайсан элингга соғу саломат.

Гўрўғлибек, хўп, деб жўнаб кетди, Фиротнинг тўрт оёғи
ерни тўрт қозондай қилиб ўйиб кетди. Оёғидан чиққан
чанг тумандай кунинг юзини тутди. Гўрўғли қирқ тошча
йўл юриб кетгандан кейин Холжувон «дод» деб кийим-
ларни шу ерга қўйиб, Райҳон арабнинг олдига етди, ҳадеб
зор-зор йиғлай берди. Райҳон араб:

— Нимага йиғлайсан? — деди. Холжувон айтди:

— Айтмабмидим, қизинг Зайдиной ўйнаши билан қо-
чиб кетди!

Шунда Райҳон араб айтди:

— Ювган кийимлардан олиб келдингми?

Холжувон:

— Ҳали кийимларни ювганим йўқ эди. Озми-кўпми
можаро бўлди. Талашиб-тортишиб, йиқилиб-сурилиб, се-
нинг олдингга келдим. Шунда Райҳон араб айтди:

— Эса биз нима киямиз?

Холжувон айтди:

— Энди сен кўрпанинг ўртасидан тешиб, кийиб олма-
санг, бошқа кийим йўқ.

Райҳон араб:

— Сен тулпор отни эгарла! — деди. Холжувон терлик-
ни олиб бориб, отнинг белига ташлаб келди. Ундан келиб
белликни олиб кетди, қайтиб келиб, чиргини олиб бориб
отга қўйиб, жаҳалдирикни икки марта олиб борди. Эгарни
олиб бориб тесқари солди, ундан келиб ёлпўшни кўндаланг
ташлаб, деркин ёйни ҳам тесқари ташлади. Пуштанни от-
нинг чотидан тортиб қўйди. Афзаллар олдин-кейин бўлиб
қолди. Келиб Райҳонга айтди:

— Тур, отингни эгарладим, тезроқ қамчиласанг-чи.

Райҳон жойидан туриб кўрпанинг ўртасидан тишлаб
бир тортиди. Йиртигидан бўйинини чиқариб, белига бир чил-
вир бойлаб отнинг олдига келиб:

— Нега бундай эгарладинг, — деди. Холжувон айтди:

— Э, жонингдан ургур, мен сенинг сайислигингни қи-
либ юрибмидим?! Менга нон билан иликдан гапир.

— Рост айтасан, — деб Райҳоннинг ўзи отини ўхшатиб
эгарлаб, юганлаб, далага чиқарди. Тулпор эмасми, учар
қушдай бўлиб чиқди. Тўқсон ботмон чўяндан қўйдирган
калтакчасини, қамчинини билагига солиб, отга миниб,
«чув» деди.

Райҳон араб шошқич отнинг оёғидан тушовини ечмай
минибди, Холжувонга қараб:

— У, хотин отнинг тушовини ечиб юбор, — деди. Хол-
жувон бахмал қийғични олиб, отнинг тушовини ечган киши
бўлиб, чачасига суқиб-суқиб олди. От безовта бўлиб ҳаво-
лай берди. Райҳоннинг оти ҳаволаб, учар қушдай бўлиб,
парвоз қилиб, ўзини жуфтаклаб бораётир, оёғи дўнг ерлар-
га тегади, шип ерларга етмай ётир. Отнинг шамоли билан
Райҳон арабнинг белитаги чилвири узилиб кетди. Ана эн-
ди кўрпаси ҳаво кемадай ҳавога олаётибди, товуши вор-вор
этиб келаётибди. Райҳон араб яланғоч терга тушиб кела-
ётибди.

Энди Гўрўғлибекдан эшитинг:

Гиркўк отнинг жilовини сақлаб, билагига солиб, тортиб, пирларнинг берган сарийини қўлга олиб, «отаман», деб келаётибди. Ой Зайдин «мабодо отмасин» деб камонининг бир чеккасидан ушлаб келаётибди. «Елғиз мендан бошқа боласи йўқ, отам вилоятининг тухуми қуриб кетади», деб кўнглидан ўтказди.

Гўрўғлибек Райҳоннинг келаётганини билиб, Зайдин ойга айтди:

— Келаётган ким?

Зайдиной:

— Париллаган товушидан англадим, отам чошиб келаётганга ўхшайди, — деди. Зайдиной, Гўрўғлининг отасидан қўрқмайдиганини билди. Шундай бўлса ҳам гўё Гўрўғлига ичи ачигандай бўлиб, «отам зўр полвон, ўлдиради» деб Гўрўғлига қараб, бир сўз деди:

Отам сенинг билмаганинг билдирар,
Чекиб ханжар қора бағринг тилдирар.
Жонингнинг ҳийласин қилгин ёш бачча,
Раҳми келмас сиздай мардни ўлдирар!

Оқизар кўзингдан қонли ёшингни,
Кузгунга торттирар сенинг гўштингни!
Отам полвон сиздай бекни ўлдирар,
Кесиб ташлар танангиздан бошингни!

Зор йиғлатиб банди қилар ўзингни,
Ғам сарғайтар Гўрўғлибек юзингни.
Ғазаб билан қистаб етди ортингдан,
Агар етса ўйиб ташлар кўзингни,

Ошиқ бўлган мисли ўтдай қобинар,
Отам қурсин, бедов отин тепинар!
Зинҳор ташлаб кета бергин ўзимни,
Мендай хотин Туркман элдан топилар!

Илоё, дунёси тушсин бебақо,
Сайил қилинг элингизда чорбоққа.
Бир хотин деб ўлиб кетсанг чўлларда,
Қайтай, бўлдим чўлда сизга рўдапо.

Гўрўғлибек буни эшитиб, Зайдинойга қараб, бир сўз деди:

Не савдо кўтармас мардларнинг боши,
Ўлжасини ташлаб кетарми мард киши?
Ўлжасини ташламоқ хотиннинг иши.

От чопилса шақирлар тоғларнинг тоши,
Ўлади деб хафа бўлма, қаддингдан,
Етса бўлсин, эр Алининг саваши.
Тўрғай чувлаб, тонг сарғайиб ортарми?
Қўл синмай муддаога етарми?
Ўлади, деб кўнглинг бўлма ой Зайдин,
Шунқор қуш емтикни ташлаб кетарми?

Майлисда мен ўзим майларни ичдим,
Ҳангамада мен оғзимдан дур сочдим.
Сени деб отланган куни ой Зайдин,
Молимни сарф қилиб, бошимдан кечдим.

Гўрўғлибек айтди:

— Сенинг отанг мени ўлдиролайди, унинг учун хафа бўлма! Менинг сенга ичим ачиб келаётибди. Мабодо, отасини ўлдириб қўйсам Зайдиной хафа бўлиб қолмасин деб. Хайр, нима бўлса сенинг отанг-да... Ўзи индамаса, мен индамайман, — деб Гиркўк отнинг жilовини шундай бўшатиб, жонивор Гиркўк от, кароматингни мана шу ерда кўрсат, деб бир дебсиниб юбориб эди, Гиркўк яшиндай бўлиб жўнай берди. «Райҳон арабнинг оти катта, менинг отим той, ҳали кичик, етиб олиб қўймаса» деб Гўрўғлининг хавотири бор эди. Узангига оёғини тираб, Фиротга қараб, бир сўз деди:

Душман билан бўлдим тараф,
Арзимни айтай сенга қараб,
Отим Фирот, жоним Фирот,
Еминг кишмиш, тўрванг банот,
Тезгир бўлгин, келди араб!

Евмит юрти мамлакатим,
Синмагай энди қанотим,
Назаркарда Гиркўк отим.
Отим Фирот, жоним Фирот,
Еминг кишмиш, тўрванг банот.
Тезгир бўлгин, келди араб!

Тўрт оёғинг қоққан қоziқ,
Баданларинг қиздан ноziк,
Умганларинг филдан ёziқ,
Отим Ғирот, жоним Ғирот,
Еминг кишмиш, тўрванг банот.
Тезгир бўлгин, келди араб!

Тимкил-тимкил холларингдан,
Шол ипакдай ёлларингдан,
Араб келди йўлларингдан,
Ирғигин, бобонгнинг ирғиган ери.

Райҳон подшо хунобалар ютганди,
Тарафим орқангдан қувиб етганди.
Шу дарё хатарли жой Ғиркўк от,
Ота-бобонг яшиндай бўп ўтганди.
Отим Ғирот, жоним Ғирот,
Сени минган топар мурод,
Душман етса бўлар уят.
Ирғигин, отангнинг ирғиган ери,
Ирғигин, бобонгнинг ирғиган ери!
Отим Ғирот, жоним Ғирот,
Еминг кишмиш, тўрванг банот.
Тезгир бўлгин, келди араб!

Гўрўғлининг бу тилини эшитиб,
Ғиркўк от жонини сотди.
Яхши отдир мард йигитнинг қаноти,
Қиздайин қилиқсиб назари Ғиркўк,
Укча тираб бошин баланд қаратди,
Қўлтиқда сириллаб яшин қаноти,
Жонивор Ғиркўқ от оғзини очди
Қарчигайдай бўп осмонга учди.
Гўрўғлибек кўзин очиб қараса,
Юз қулоқ дарёдан нарига тушди.

Гўрўғлибек кўзин очиб қараса, Тажан дарёсидан ўтибди. Шунда орқасига қараб турди. Райҳон араб ҳам тулпорини «чув-ҳо», «чув-ҳо» деб қистаб Гўрўғлибек билан измаиз келаётди эди. Бу ҳам отини Тажан дарёсига солди. Бояги пойидан қирққани асар қилди. Дарёдан ўтолмай отининг олдинги икки оёғи дарёнинг бериги лабига тушди, орқасидаги оёғи дарёга ботиб, Райҳон араб дарёга «чўлп» этиб туриб кетди. Оти ўзининг тарафига сузиб ўтди. Ле-

кин Райҳон арабнинг бўйнидаги кўрпаси дарёлардаги наматчиларнинг наматидай бўлиб сувда айланиб Райҳон арабни ботгани қўймай оқиб бораётди. Сув Райҳон арабни қўймай оқизиб кетаётди. Балиқлар, «бизга яхши овқат келиб қолди», деб ҳар ер ҳар еридан тишлаб келаётди. Буни шундай ҳолда кўриб, Гўрўғлибекнинг асига Райҳоннинг айтган сўзи туриб, «беш кун даврон сизники, беш кун даврон бизники, Райҳон подшо менга қара, маана» деб, Зайдинойнинг бўқасига шапатилаб-шапатилаб, Райҳоннинг қош-манглайига бориб, менинг сўзима қулоқ солинг, деб бир сўз деди:

Юнг босган эшитгин, менинг додимни,
Евмит дейди униб-ўстан юртимни,
Уч йилда ўзингдан олдим лотимни.
Э ҳок, э ҳок ет-да, ол-да, баччағар!

Юрган йўлим бўтакўзли жўнағар.
Сўлқиллатиб олиб келдим Зайдини,
Э ҳок, э ҳок терда қолдинг, сийниғар!

Томоша қил, Ғиркўк асп тозимни,
Уч йилда босди сенинг изингни?
Селдиратиб олиб қочдим қизингни,
Туман қилдим араб сенинг юзингни.
Тирик юрганингдан ўлим лозимди (р),
Бундан бу ёқ ўйлаб сўзла сўзингни!
Сўлқиллатиб Зайдиной қизингни,
Э ҳок, э ҳок мазах қилдим ўзингни.

Қулоқ солди Гўрўғлининг тилига,
Талатўп солади Ширвон элига.
Душманнинг бири кам деб Гўрўғли,
Сарийни садоқдан олди қўлига.

Тарафига хўп бемаза сўзлади,
Райҳон араб юрак-бағрин тузлади,
Улдирайин деди аччиги келиб,
Икки қошнинг ўртасидан кўзлади.

Гўрўғлибекнинг ёй билан кўзлаб ўлдираман деганини билиб, Зайдиной Гўрўғлибекка ялиниб, бир сўз деди:

Холжувон чечангиз сочини ёйиб,
Мен қоларман давлатингда мунғайиб.
Отамни отма, отни отгин бекбачча,
Отам ўлса, эли бўлар бесойиб!

Мен бўларман бунда дардли девона,
Отамни отма, отин отинг, тақсиржон,
Отам ўлса, жойи бўлар сағана!

Бедовлар чопилди Қуло далага,
Мен отамнинг ўлим ўтин тилайман,
Мендай хизматкоринг тушди ўртага.

Куйганимдан гапни гапга улайман,
Қора зулфим зарафшонни силайман.
Елғиз ўлса тухми қуриб кетмайми?
Мен отамнинг ўлим ўтин тилайман.

Қавми йўқ отамнинг қариндоши йўқ,
Сирин айтар бир эмчакдоши йўқ.
Менинг отам бир подшонинг авлоди,
Отам ўлса шу дарёнинг ичида,
«Вой акалар»им, бунинг эмчакдоши йўқ.

Мардлар ойимларни сақлар, ўдага.
Тўрам, сенинг мард, номардинг синайман
Куйганимдан гапни гапга улайман,
Ҳақ ҳурмати ўлим ўтин тилайман.
Отам ўлса хафа бўлиб йиғлайман,
Сиздай марддан мендай қиз садага.

(Гўрўглибек Зайдинойнинг сўзини олиб, Райҳон араб-
ни яна калака қила берди!)

Ичинг куйиб ўлгин араб,
Энди қойил бўлгин араб.
Етим тойим елмадимми?
Сени сарсон қилмадимми?
Энди лотим олмадимми?
Сени ғамга солмадимми?
Сувсиз чўлда еткизмайин,
Кучук бобо қилмадимми?
Ичинг куйиб ўлгин араб,
Энди қойил бўлгин араб!

Сенинг сўзлар сўзингни олдим,
Кечаю кундузингни олдим,
Билсанг жоду кўзингни олдим,
Жондек сенинг қизингни олдим.
Шундай сарвинозингни олдим,
Ширин-шакар сўзингни олдим,
Ичинг куйиб ўлгин араб,
Энди қойил бўлгин араб!

Сувсиз чўлда қолдинг энди,
Билсанг адо бўлдинг энди.
Тулпор отинг нима бўлди?
Эсинг бўлса ўлдинг энди.
Мени аҳмоқ демабмидинг,
Мендан баттар бўлдинг энди.
Ичинг куйиб ўлгин араб,
Энди қойил бўлгин араб!

Зўрлигимни билдирдимми?
Ичинг ғамга тўлдирдимми?
Қизил гулинг сўлдирдимми?
Олмадимми қувватингни,
Қиз ойим суюклигингни,
Ичинг куйиб ўлгин араб,
Энди қойил бўлгин араб!

Бу сўзларни Райҳон араб эшитиб, сувнинг ичидан Гўр-
ўглибекка бир сўз деди:

Эшитгин етимақ, айтган сўзимни,
Улмасам бир кун босарман изингни!
Мен сенга бир насихат айтайин,
Узинг олгин Зайдинойдай қизимни!

Бориб обод қилгин Евмит юртингни,
Олиб кетдинг мендай марддан лотингни!
Бу сўзимни қулоққа ол, энагар,
Биров байталига қўйма отингни!

Бедов минган Қуло чўлдан ўтади,
Мард деган мақсадига етади.
Бир одам Ғиротдан олса хоназот,
Сени ҳам мендай қилиб кетади.

Борганингдан кўп одамни йиғдирма,
Добилингни қўлма-қўлга чуйдирма.
Зинҳор ўзинг олгин Зайдинойимни,
Сен бошқага бериб, умрин куйдирма!

Райҳон араб айтди:

— Ҳар нима бўлса ўлжангни бировга берма, мард экансан, сен ҳам ўғил экансан, мендан лотингни олдинг, ҳалолинг бўлсин! Ўз йўлиниги билиб, энди юрар ерингдан қолма!

Райҳон араб сувнинг бети билан сузиб дарёнинг қайрангроқ ерига бориб қолди. Шунда уйтиб-буйтиб дарёнинг қайрагидан чиқиб олди. Дарёдан чиқиб кўрпани йиртиб-йиртиб, пахтани олиб, аврасини ташлаб, астарини бошига ўраб, қўлини чиқариб ёпиниб олди. Пахта билан аврасини олиб кетар эди, пахта сувда ҳўл бўлиб қолган эмасми, оғир бўлиб отига бир ўзи ортолмай қолди. Иложсиз «кўп увадага эга бўлиб юраманми? Тагин шундай увадани топарманда» деб, хотамтойлиги тутиб ташлаб кетди. Райҳон араб астарга ўраниб отининг олдига бориб, ушлаб олди. Минай деса оти чўлоқ бўлиб, оқсоқланарди. «Майиб бўлганга ўхшайди», деб хафа бўлиб етаклаб, Ширвонга қараб яёв кетди. Буни кетмоқда қўйиб, Гўрўғлидан эшитинг:

Гўрўғлибек дарёдан омон-эсон ўтиб, душманлардан қутулиб Зайдинойни орқасига мингаштириб олди. Гоҳ жебалаб, гоҳ йўргалаб, гоҳ йўртиб маст бўлиб, юрагидан чери кетиб, ўн беш кунлик ойдаи бўлиб, Ёвмит шаҳрига етди. Ёвмит эли, шаҳар халқи Гўрўғлини кўриб, талатўп-ғулғула тушиб қолди. Гўрўғлибек шаҳар ичига кириб Аҳмадбек ётган эшикнинг олдига бориб бир сўз демоқчи бўлиб турди. Аҳмадбек Гўрўғлининг Ёвмит элидан араз уриб, келмай кетган кунидан бери шу уйда илондай тўлғаниб, айиқдай ағанаб ҳам ўғлидан, ҳам хотинидан айрилиб ётиб эди. Гўрўғли «уйда ҳеч ким борми», деб бир сўз деб турибди:

Ассалому алайкум, Аҳмадбек тоға,
Пўлат добилинг туйгин-чи,
Кўлга шунқоринг чуйқин-чи,
Оп келдим араб қизини,
Тоғажон, беринг суюнчи!

Эшит Гўрўғли сўзини,
Ғамлар сарғайтди юзини,

Аҳмадбек, беринг суюнчи
Оп келдим араб қизини!
Сарғайтибман юзини
Ўйдим душманнинг кўзини,
Сўқиллатиб олиб қочдим.
Зайдинойдай қизини.
Тоғажон, беринг суюнчи.

Сенинг номус, оринг келди,
Савдо харидоринг келди,
Тоғажон, беринг суюнчи!

Холжувоннинг ўрнига,
Зайдинойдай ёринг келди,
Тоғажон, беринг суюнчи!

Ватанингни обод қилар,
Ой Зайдиндай ёринг келди,
Кўзлари хуморинг келди
Тоғажон, беринг суюнчи!
Зайдин ўн саккиз ёшида,
Балхи рўмоли бошида,
Тоғажон беринг суюнчи!
Садаф шовдираб тўшига,
Чиққин ёрингнинг қошига,
Аҳмадбек, беринг суюнчи.

Бошинг чайқа, бармоқ тишла,
Чечамнинг вақтини хушла,
Остига тўшакдан ташла,
Тоғажон, беринг суюнчи!

Чиқасоп ёрингни ушла,
Хотин қип вақтингни хушла,
Энига қўлиниги ташла.
Кечқисинга искаб юздан,
Тоғажон, беринг суюнчи!

Ақлларини шоширгин,
Кўнгилларини жўширгин,
Тоғажон, беринг суюнчи!

Райҳон бўп қолди пийда,
Шунқор толпинар уяда,
Емон деб ўпка қилмагин,
Тоғажон, беринг суюнчи!
Холжувондан бу зиёда,
Тўшакда ёт бирдай бўп,
Янги очилган гулдай бўп,
Тоғажон, беринг суюнчи!

Овлаб келган пирдай бўлиб,
Тишинг оппоқ дурдай бўлиб,
Баданлари қордай бўлиб,
Баданига анбар солиб,
Кўрганнинг кўкайин кесиб,
Чимилдиқда ҳазиллашсанг,
Тоғажон, беринг суюнчи!

Зайдиной сизга муносиб,
Қоши кўзи ёйдай бўлиб,
Чўпон тортган найдай бўлиб,
Ун беш кунлик ойдай бўлиб,
Тоғажон, беринг суюнчи!

Уст-боши шойидай бўлиб,
Асовлиги тойдай бўлиб,
Ювошлиги қўйдай бўлиб,
Ёрингни суратин кўргин,
Лочин қарчиғайдай бўлиб,
Солланиб туришин қара,
Емон кунлар ўтди тоға,
Ёрингни олгин қулочлаб!
Ёринг билан сургин даврон.
Кел олдима, тур, тоғажон!
Энди давринг сур, тоғажон!
Уйингдан чиқиб далага!
Суяр ёринг кўр, тоғажон!
Бундан бошқа ёринг борми,
Кел олдима бек Аҳмадхон?!
Сенинг ёринг Ширвон қизи,
Арабларнинг сарвинози,
Шу шаҳарнинг жоду кўзи,
Райҳон шоҳ арабнинг қизи,
Бир подшонинг азизи.

Шу юртнинг соҳиб тамизи,
Хизматида неча канизи,
Болдан ширин ҳар бир сўзи,
Райҳоннинг бу ёлғизи,
Ширвон элда битта ўзи,
Тиши дур, лаби қирмизи.

Кўзлари тонгинг юлдузи,
Учар кўлнинг турна, гоzi,
Йигит қилар тоға сизни,
Кўзга дори босган изи,
Қора сочлари қундузи,
Тоғажон, бергин суюнчи.
Келди ой Зайдиннинг ўзи,
Жуда ҳам қойибди бизи,
Томоша қил кўра берсин,
Евмит элнинг барча қизи!
Қандай қизиқ бўлмас экан,
Суйганингни айтган сўзи!
Орқасидан эргашмасмикан,
Одам бўлиб, қўйдай қўзи.

Қўлига олса созини,
Булбулдай яхши овози.
Эшитганлар кетолмайди,
Шуйтиб, судраб юрар бизи.

Гўрўглининг товушини эшитиб, Аҳмадбек уч йилдан бери ётган еридан «Вой болам, Гўрўглижон бормисан», деб сачраб туриб кетди.

Янги эшитди Гўрўглининг сўзини,
Ғам сарғайтган экан ойдай юзини.
Одамларнинг шовқиниман Аҳмадбек,
— Вой болам,— деб энди очди кўзини.

Мавж уриб мисли дарёдай тошди,
Сипоҳилар ҳам вазирлар гувлашди.
Гўрўглини янги таниб Аҳмадбек,
Вой болам, деб Гўрўглига тармашди.

Хўрсинибди сўйлатолмай тилини,
Талатўп қип беклар Евмит элини.
Вой болам, деб ўпкасини босолмай,
Вой болам, деб бўйнига соп қўлини

Ҳар ким кўнгли, мард билмайми ўзини?
Ҳар йиғлайди Аҳмадбекдай тоғаси,
Искалаб юзига қўйди юзини.
Гўрўғлибек имо қилди Аҳмадга,
Қучоқлаб кўтарди Райҳон қизини.

Зайдиной қараса, соқолининг ярми оқ, ярми қора, мош-гуруч ўзи қаринамо чол бўлиб қолган бир киши. Зайдиной Аҳмадбекка қараб, шунга теккунча ўлганим яхши деб бир чираниб эди. Аҳмадбекнинг оёғи тойиб, орқасига чалқайиб, Зайдиной устига йиқилди, боши ерга тегиб, мияси айланиб қолди. Шунда шаҳар бекзодаларининг аёллари ичидан чечан кайвонилари чопишиб келиб, Зайдинойни қўлтиғидан суяб ўртага олиб, ўт ёқиб, еталатиб ўтди. Аҳмадбекнинг ўтовига олиб кирди. Аҳмадбек ҳам буларнинг орқасидан борди. Ҳамма шу ерда турган катта-кичик подшозодаalar, бек ўғиллар, барча сипоҳилар, Гўрўғлибекни «ҳорманг, бор бўлинг», қилишиб, кўришиб, Аҳмадбекнинг Зайдиной ёрини қутлуғ бўлсин қилдилар. Буларни шу ерда қўйиб, энди Ёвмит элининг фуқароларидан эшитинг!

Ёвмитнинг подшолик дабдабасидан Гўрўғлибекка одам келиб, подшоликка олиб кетди. Ҳамма «юртимизнинг подшоси келди» дейишиб, ногора, карнай, сурнай чалишиб, ўйнашиб, кулишиб ҳангама қилишиб, кўрганларнинг ақли шошиб, бир хиллари йўлидан адашиб, дўстлар шод бўлишиб, душманлар хафа бўлишиб, душманлигини билдирмай ўлганидан улар ҳам кулишиб, созанда, жировлар соз чертишиб, Гўрўғлибекка жон диллари билан хизмат қилишиб, тонг отди. Гўрўғлибек «қутлуғ бўлсин деб келайин» деб, Аҳмадбек тоғасининг олдига кетди.

Зайдинни кайвонилар Аҳмадбекнинг уйига киргизиб қўйиб кетган эдилар. Аҳмадбек билан Зайдиной иккови қолган эди. Зайдиной, «Мен Аҳмадбекни ўлдирмасам мени олади. Аҳмадбекни ўлдирсам мени Гўрўғлибекнинг ўзи олади» деб ўйлаб Аҳмадбекни босиб, устига чиқиб, икки қўлини ушлаб турибди. Аҳмадбек Зайдинойни кўтаролмай, типир-типир этиб ётипти. Аҳмадбекнинг ҳолини Гўрўғлибек кўриб, аччиғи келиб, «э қизигарнинг қизи, бу нима деган ишинг, нима қилган қилмишинг» деб Зайдинойнинг қўлидан ушлаб отиб юборди. «Агар хотин бўлсанг тоғамга хотин бўласан, бўлмасанг чойжўш қайнатадиган бир қалам ўтин бўласан. Агар тоғамга яна шундай қилсанг — ўлдир-

ман» деб уришди. Шундай бўлса ҳам Зайдиной кўп вақт-гача Аҳмадбекка бўйсунмай, тан бермай, чақирса бормай юрди, сўнг-сўнг кўнгил қўйиб кетди. Аҳмадбек Гўрўғлибекни дуо қилиб айтди:

— Умринг узоқ, давлатинг беҳисоб бўлсин, тупроқ ушласанг олтин бўлсин! Улгунимча сенинг хизматкорингман, чироғим. Сени кўриб ҳамма дардим, ҳасратим эсимдан чиқиб кетди. Бунинг устига Зайдинойни олиб келиб бердинг. Давлатинг ўлгунигча адо бўлмасин. Сендан камсиз димоғим чоғ бўлди. Энди давлатга сен эгасан, болам, ўлигимнинг эгасини топтим, ҳамма подшолик, беблик ишларини, барча мол-ҳол, танга-зарларни сенга топширдим, — деб Гўрўғлибекни дуо қилиб, этагига калласини солди. Узида бор бўлган ҳар нима амалларни Гўрўғлибекка топширди. Айтди:

— Мен ўлганимда тўрт қада бўз билан гўркафан қилиб, кўмсанг бўлади.

Гўрўғлибек ҳам ўрнидан туриб:

— Қуллуқ, тоғажон, ҳар нима деганингизни қабул қилдим, — деди. Аҳмадбек билан Гўрўғлибек икковлари ўринларидан туриб, маслаҳат уйига бордилар. Аҳмадбек Гўрўғлибекка:

— Сен йўқ бўлиб кетган эдинг. Энди ўзингнинг келганингга, Зайдинойни олиб келиб берганингга бир тўй қилиб, Ёвмит элининг катта-кичикларини йиғиб сарполар бериб, вақтларини хушлагин, димоғларини чоқлагин, — деб Ёвмит элининг шаҳридан катта-кичикларини йиғиб маслаҳатлашиб, «қирқ кунлик тўй қиламиз» деб мирза, мунши, муҳаррирларига ҳар бир шаҳарларга хат ёздириб, бир нечасига бодпой йўрға отлардан миндирди, бир хил узоқроқ шаҳарларга айёрлардан юборди. Жарчилар чақириб, тўйга айтувчилар кета берсин, энди тўйдан эшитинг!

Гўрўғлибек Ёвмитнинг фуқароларини йиғиб, тўй учун юзта ўчоқни ўйиб, кунда тўйга яраша семиз моллардан сўйиб, хизматкорлар хизматларни қила берди. Ана энди тўй бошланди. Катта-катта қўйлар сўйилиб ётир. Ёвмит шаҳрида ҳамма катта-кичик, қиз-жувон парилар, ҳур сифатли ойимлар, катта кайвонилар барчаси йиғилишиб, боғ майдонига етди. Шунда аёлларнинг бир хили пўта солди ўйнашиб, бир хили тақия тикмоч ўйнаб, бир хили билган ишларини ўйнаб, бир хиллари бир-бирлари билан ўлан айтишиб,

лолагул ёвгошинлардай¹ очилиб, ҳар қайсилари ўз нозлари билан тараниб, ҳар хил ўйинларни қилиб, димоғлари чоқлашиб юра бердилар.

Энди келамиз тўйхонага... Ҳамма — шоҳлар, беклар, хонлар, шоҳ ўғли, бек ўғли, хон ўғли тўйини қизиқ қилмоқчи бўлиб, ҳар қайсилари бир ишга — бирови кўпқарига, бирови курашга, бирови пойгага, бир хили ош бермоқ, бир хили от ушламоқ, бир хили ҳамма ўйинчиларни йиғдирмоқ, шунга ўхшаш ишларга мутасадди бўлдилар. Тўй жуда тала-тўп бўлиб, тўйга келган одамларга кунда ош бериб, бир хилларига бош бериб, оқшом палов, эртан чой бериб зиёфат устига зиёфат, қанд устига новвот, асал устига шарбат тортди. Шоирлар сўз айтган, фуқаролар эшитган, созандалар созини чертган, қиз-жувонлар ўйнаган, дўст-душманларнинг димоғлари чоғ бўлиб кулишган, бир-бирлари билан севишган, янгидан келганлари бир-бирлари билан кўришган, билганлари «Зайдинойни Гўрўглибек олиб келиб, Аҳмадга берди» деб билишган, билмаганлар ён-атрофдаги жўраларидан сўрашган, кўрганларнинг ақли шошган, бир хиллари бир-бирига тўқишган. Шуйтиб, тўй — қирқ кун ўтди, тўқсон икки бовли ўзбек ҳаммасидан йиғилишиб тўйга келди. Гуноҳкорларни озод қилди. Амалдорларга яхши сарполардан бериб, қайсиларининг олдиларига бир пуд келадиган калла қандлардан бериб, жўнатиб юборди.

Ана энди навбат Зайдинойга келди. Зайдиной ҳам ҳамма аёлларга мурсак сарпо, бош-оёқ кийимлар бериб, бир хилларига катта-катта кайвонилик амал берди. Оқшом тақдирга тан бериб, Аҳмадбекка кўнгил қўйиб, тан бағишламоқчи бўлди. Шунда Гўрўглибек бош бўлиб, ҳамма улуғ беклар, хонлар, бекзода, хонзодалар, кичик фуқаролардан шу ерда ҳозир туриб, Зайдинойни подшолик расм-қондаси билан Аҳмадбекка никоҳ қилиб бердилар. Қирқ кунлик тўй-томоша бўлиб, эл-элига, шаҳарлик шаҳарига жўнаб кетди. Шуйтиб мурод-мақсадга етдилар.

¹ Утнинг номи